

সিন্ধু উপত্যকাৰ সভ্যতা INDUS VALLEY CIVILIZATION (খ্রীষ্টপূৰ্ব ২৫০০-খ্রীষ্টপূৰ্ব ১৫০০)

- ই এক অতি উন্নত সভ্যতা আছিল আৰু সেই অঞ্চলৰ মূল নদী- সিন্ধুৰ পৰাই ইয়াৰ নাম লোৱা হৈছিল।
- সিন্ধু উপত্যকাৰ সভ্যতা তাম্ৰ সংস্কৃতিতকৈ পুৰণি, যি ব্ৰঞ্জ যুগৰ সভ্যতাৰ সূচনা কৰিছিল যি তাম্ৰ যুগৰ এক অংশ।
- কিন্তু পিছলৈ সিন্ধু উপত্যকাৰ পৰা বহু দূৰৈত অধিক সংখ্যক স্থান আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ বাবেই এই সভ্যতাৰ নাম 'সিন্ধু সভ্যতা' বুলি ৰখা হ'ল।
- লগতে ইয়াৰ প্ৰথম আৱিষ্কৃত স্থানৰ নামেৰেই ইয়াক "হাৰাপ্পান সভ্যতা" বুলি অভিহিত কৰা হৈছে।

উৎপত্তি আৰু বিৱৰ্তন ORIGIN AND EVOLUTION

যোৱা আঠ দশক ধৰি খনন কৰা প্ৰত্নতাত্ত্বিক তথ্যই হৰাপ্পান সংস্কৃতিৰ ক্ৰমান্বয়ে বিকাশ হৈছিল সেই কথা উন্মোচন কৰে। বিৱৰ্তনৰ চাৰিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ স্তৰ বা পৰ্যায় আছে আৰু ইয়াৰ নাম প্ৰাক-হাৰাপ্পান, প্ৰাৰম্ভিক-হাৰাপ্পান, পৰিপক্ক-হাৰাপ্পান আৰু শেষৰ হাৰাপ্পান হিচাপে ৰখা হৈছে।

হাৰাপ্পান সংস্কৃতিৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য।

নগৰ পৰিকল্পনা TOWN PLANNING

- লম্বভাৱে সমান্তৰাল ৰেখাত থকা নগৰ পৰিকল্পনাৰ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা হাৰাপ্পান সংস্কৃতিক পৃথক কৰা হৈছিল-অৰ্থাৎ প্ৰায় সোঁকোণত ইটোৱে সিটোক কাটি যোৱা ৰাস্তাৰ যাৰ ফলত চহৰখনক কেইবাটাও আয়তাকাৰ ব্লকত বিভক্ত কৰা হৈছিল।
- হাৰাপ্পা, মহেঞ্জো-দাৰো আৰু কালিবাংগনৰ প্ৰত্যেকৰে বোকা ইটাৰে ওখকৈ সঁজা নিজস্ব দুৰ্গ আছিল।
- প্ৰতিখন চহৰৰ দুৰ্গৰ তলত ইটাৰ ঘৰ থকা এখন তলৰ চহৰ আছিল, য'ত সাধাৰণ মানুহে বাস কৰিছিল।

- প্ৰায় সকলো ধৰণৰ নিৰ্মাণত পোৰা ইটাৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ ব্যৱহাৰ হৰাপ্লান সংস্কৃতিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য।
- আন এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য আছিল সকলো ঘৰৰ সৈতে সংযোগ কৰা মাটিৰ তলৰ নিষ্কাশন ব্যৱস্থা আছিল আৰু ৰাস্তাৰ নলাবোৰ শিলৰ ফলক বা ইটাৰে আবৃত আছিল।

ৰাজহুৱা স্নাগাৰটো GREAT BATH

- গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰাজহুৱা স্থান- মহেশ্বেদা-দাৰো।
- এখন চোতালত ডাঙৰ আয়তাকাৰ জলভাণ্ডাৰ।
- চাৰিওফালে কৰিডৰেৰে আগুৰি আছে।
- কাষত কাপোৰ সলনি কৰিবলৈ কোঠা আছিল।
- জলভাণ্ডাৰৰ মজিয়াখন পোৰা ইটাৰে তৈয়াৰ কৰা হৈছিল।
- কাষৰ কোঠা এটাৰ এটা ডাঙৰ কুঁৱাৰ পৰা পানী উলিওৱা হৈছিল আৰু জলভাণ্ডাৰৰ এটা চুকত এটা আউটলেটৰ পৰা এটা নলালৈ বৈ গৈছিল।
- ই নিশ্চয় আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ গা ধোৱাৰ স্থান হিচাপে কাম কৰিছিল।

ঘৰসমূহ HOUSES

- সাধাৰণতে ঘৰবোৰ এক বা দুমহলীয়া আছিল, চোতালৰ চাৰিওফালে কোঠা নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল।
- বেছিভাগ ঘৰতে সুকীয়া গা ধোৱা ঠাই আছিল, আৰু কিছুমান ঘৰত পানী যোগান ধৰিবলৈ কুঁৱা আছিল।

অৰ্থনৈতিক জীৱন ECONOMIC LIFE

- ঘেঁহু আৰু ঘৰ আছিল মূল শস্য, তাৰ উপৰিও তিল, সৰিয়হ, আৰু কপাহৰ খেতি কৰা হৈছিল। উদ্ভূত শস্য শস্যৰ ভঁৰালত মজুত কৰা হৈছিল।
- ভেড়া, ছাগলী, ম'হৰ দৰে জীৱ-জন্তুবোৰক পোহনীয়া কৰা হৈছিল। ঘোঁৰাৰ ব্যৱহাৰ তেতিয়াও দৃঢ়ভাৱে প্ৰচলন হোৱা নাছিল।
- ব্ৰঞ্জ আৰু তামৰ পাত্ৰ হৰপ্পান ধাতুৰ শিল্পৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণ।
- সোণ আৰু ৰূপৰ অলংকাৰ বহু ঠাইত পোৱা যায়।
- মৃৎশিল্প সাধাৰণ ৰূপৰ আছিল। কিছুমান ঠাইত ৰঙা আৰু ক'লা ৰঙৰ মৃৎশিল্প পোৱা যায়।
- আভ্যন্তৰীণ বাণিজ্য আৰু বৈদেশিক বাণিজ্য বিস্তৃত আছিল। বিনিময়ৰ প্ৰথাৰ জৰিয়তে ব্যৱসায়ৰ প্ৰচলন আছিল।
- চুমেৰিয়ান গ্ৰন্থসমূহে মেলুহা'ৰ সৈতে বাণিজ্যিক সম্পৰ্কৰ কথা উল্লেখ কৰে যিটো প্ৰাচীন নাম সিন্ধু অঞ্চলক দিয়া হৈছিল।
- কপাহ প্ৰথমে সিন্ধু লোকে উৎপাদন কৰিছিল সেয়েহে গ্ৰীকসকলে ইয়াক চিণ্ডন Sindon বুলি কয় যিটো সিন্ধুৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে।

হৰপ্পান মোহৰসমূহ HARAPPAN SEALS

- বেছিভাগেই ষ্টেটাইট steatite (কোমল শিল)ৰ পৰা তৈয়াৰ কৰা হয়।
- ইউনিকৰ্ণ হৈছে ছীলত সঘনাই প্ৰতিনিধিত্ব কৰা প্ৰাণী।
- হৰপ্পান সংস্কৃতিৰ মোহৰত আৰু টেৰাকোটা শিল্পত গৰুৰ প্ৰতিনিধিত্ব হোৱা নাছিল।

কলা ARTS

- **পোৰা মাটিৰ শিল্প Terracotta Figures**- পোৰা মাটিৰে নিৰ্মিত পুৰুষ আৰু মহিলা, জীৱ-জন্তু আৰু চৰাইৰ মূৰ্তি আৰু মোহৰৰ ওপৰত খোদিত কৰা ছবিবোৰে দেখুৱাইছে ভাস্কৰ্য্যশিল্পীয়ে লাভ কৰা দক্ষতাৰ মাত্ৰা।

- **ব্রঞ্জৰ নৃত্য ছোৱালী- মহেঞ্জো-দাৰো Bronze Dancing Girl- Mohenjo Daro-** ইয়াৰ কাৰুকাৰ্য্যৰ বাবে উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰ সোঁহাতখন নিতম্বৰ ওপৰত থিয় হৈ থাকে, আনহাতে খাঁৰুৰে আবৃত বাওঁহাতখন শিথিল ভংগীমাত টিলাকৈ ওলমি থাকে।
- **শিলৰ মূৰ্তি Stone Statue** হাৰপ্পাৰ পৰা অহা দুটা শিলৰ মূৰ্তি, এটাই এজন মানুহৰ পিছফালৰ দৃশ্য আৰু আনটোৱে এজন নৃত্যশিল্পীৰ দৃশ্যও তেওঁলোকৰ ভাস্কৰ্য্যৰ নমুনা।
- **মৃৎশিল্প Pottery** - হাৰপ্পাৰ পৰা অহা মৃৎশিল্প সিন্ধু জনগোষ্ঠীৰ সূক্ষ্ম কলাৰ আন এক নমুনা। পাত্ৰ আৰু টেমাবোৰত বিভিন্ন ডিজাইন আৰু ৰঙেৰে ৰং কৰা হৈছিল। ৰং কৰা মৃৎশিল্পৰ মানদণ্ড উন্নত। চিত্ৰকল্পৰ ৰূপাংকনবোৰ অনুভূমিক ৰেখা, বৃত্ত, পাত, গছ-গছনিৰ দৰে জ্যামিতিক আৰ্হিৰে গঠিত আছিল। কিছুমান মৃৎশিল্পৰ টুকুৰাত আমি মাছ বা ময়ূৰৰ আকৃতি পোৱা যায়।

লিপি আৰু ভাষা SCRIPT AND LANGUAGE

- প্ৰথমে লিখাৰ কলা উদ্ভাৱন কৰা।
- হাৰপ্পান লিপিক চিত্ৰকল্প বুলি গণ্য কৰা হয় কাৰণ ইয়াৰ চিনবোৰে চৰাই, মাছ আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ মানৱ ৰূপক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।
- লিপিবোৰ সোঁফালৰ পৰা বাওঁফাললৈ এটা শাৰীত আৰু তাৰ পিছত বাওঁফালৰ পৰা সোঁফাললৈ পিছৰ শাৰীত লিখা আছিল।
- হাৰপ্পানৰ ভাষা এতিয়াও অজ্ঞাত আৰু হাৰপ্পান লিপিৰ অনুবাদ হোৱা নাই।

ধৰ্ম RELIGION

- প্ৰধান পুৰুষ দেৱতা আছিল পসুপতি মহাদেৱ (আদি-শিৱ), তেওঁক মোহৰত প্ৰতিনিধিত্ব কৰা হৈছে যে তেওঁ নিম্ন সিংহাসনত যোগৰ ভংগীমাত বহি আছে, আৰু তিনিখন মুখ আৰু দুটা শিং আছে। তেওঁৰ চাৰিওফালে চাৰিটা জীৱ-জন্তু (হাতী, বাঘ, গঁড়, ম'হ) আছে, প্ৰত্যেকেই বেলেগ দিশলৈ মুখ কৰি আছে আৰু তেওঁৰ ভৰিৰ ওচৰত দুটা হৰিণ আছে।
- প্ৰধান নাৰী দেৱী আছিল মাতৃ দেৱী, যাক বিভিন্ন ৰূপত চিত্ৰিত কৰা হৈছে।

- ফেলিক phallic পূজাৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱৰ পৰ্যাপ্ত প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। নাৰীৰ লিংগ অংগ (যনি পূজা)ৰ অসংখ্য শিলৰ প্ৰতীক, ফেলাছৰ Phallus উপৰিও আৱিষ্কাৰ কৰা হৈছে।
- লোথাল, কালিবাংগন আৰু হৰপ্পাত অগ্নিবেদী আৱিষ্কাৰৰ পৰাই অগ্নিৰ পূজা প্ৰমাণিত হয়।
- সিন্ধু লোকসকলেও গছ আৰু জীৱ-জন্তু (ইউনিকৰ্ণ ইত্যাদি) ৰূপত দেৱতাক পূজা কৰিছিল।
- ইয়াৰ উপৰিও তেওঁলোকে ভূত আৰু দুষ্ট শক্তিত বিশ্বাস কৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰ বিৰুদ্ধে সুৰক্ষা হিচাপে তাবিজ ব্যৱহাৰ কৰিছিল।
- কোনো স্থানতে কোনো মন্দিৰ পোৱা হোৱা নাই সেয়েহে ক'ব পাৰি যে ইয়াত পুৰোহিতে নহয় ব্যৱসায়ীয়ে শাসন কৰিছিল।

সমাধিস্থ কৰাৰ পদ্ধতি BURIAL PRACTICES

- মহেঞ্জো-দাৰোত তিনিটা ধৰণৰ সমাধিস্থল পোৱা যায়, যেনে- সম্পূৰ্ণ সমাধি, ভগ্নাংশগতভাৱে সমাধিস্থ কৰা (বন্য জন্তুৰ চৰাইৰ সংস্পৰ্শলৈ অহাৰ পিছত কিছুমান হাড় সমাধিস্থ কৰা) আৰু দাহ কৰাৰ পিছত সমাধিস্থ কৰা।
- হৰপ্পা-কাঠৰ কফিন
- লোথাল- পাত্ৰ সমাধিস্থ কৰা

পতন DECLINE

- কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে বাণিজ্যৰ অৱনতি, বিশেষকৈ চুমেৰিয়ানসকলৰ সৈতে সাগৰীয় বাণিজ্যই নিশ্চয় এই অৱনতিৰ ক্ষেত্ৰত আংশিকভাৱে অৰিহণা যোগাইছিল।
- এই সভ্যতাৰ পতনৰ বাবে বিভিন্ন তত্ত্ব থাকিলেও আটাইতকৈ গ্ৰহণযোগ্য সংস্কৰণটো হৈছে পৰিৱেশ ধ্বংসৰ।
- প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ যেনে বানপানী, ভূমিকম্প ইত্যাদি।
- ভূমিৰ উৰ্বৰতা হ্ৰাস

- মহামাৰীৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ
- কাঠৰ অত্যাধিক ব্যৱহাৰৰ ফলত হোৱা বনাঞ্চলৰ ধ্বংস।
- কালিবাংগন আৰু বানারালী – নদী শুকাই যোৱা।
- আৰ্যৰ আক্ৰমণক ইয়াৰ অৱনতিৰ এতিয়ালৈকে উল্লেখ কৰা আটাইতকৈ দুৰ্বল কাৰণ বুলি গণ্য কৰা হয়।

বৈদিক সংস্কৃতি VEDIC CULTURE (খ্রীষ্টপূর্ব ১৫০০-খ্রীষ্টপূর্ব ৬০০)

- খ্রীষ্টপূর্ব ১৫০০ চনৰ ভিতৰত হৰপ্পান সংস্কৃতিৰ চহৰবোৰৰ পতন ঘটিছিল।
- এই সময়ছোৱাৰ আশে-পাশে ইন্দো-আৰ্য্য ভাষী, সংস্কৃত ভাষী, ইন্দো-ইৰাণ অঞ্চলৰ পৰা উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত প্ৰৱেশ কৰিছিল।
- খ্রীষ্টপূর্ব ১৫০০ চনৰ পৰা খ্রীষ্টপূর্ব ৬০০ চনৰ ভিতৰৰ এই সময়ছোৱাক আদিম বৈদিক যুগ বা ঋক বৈদিক যুগ (১৫০০ খ্রীষ্টপূর্ব-১০০০ খ্রীষ্টপূর্ব) আৰু পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগ (১০০০ খ্রীষ্টপূর্ব-৬০০ খ্রীষ্টপূর্ব) বুলি ভাগ কৰিব পাৰি।

আৰ্য্য কোন? WHO ARE ARYANS?

- সাধাৰণতে এই কথাত একমত যে আৰ্য্যসকলে প্ৰথমে দক্ষিণ ৰাছিয়াৰ পৰা মধ্য ৰাছিয়ালৈকে বিস্তৃত অঞ্চলসমূহত বাস কৰিছিল।
- ভাৰতলৈ যোৱাৰ পথত আৰ্য্যসকল প্ৰথমে ইৰাণত আবিৰ্ভাৱ হয় আৰু খ্রীষ্টপূর্ব ১৫০০ চনৰ অলপ পিছত ভাৰতত তেওঁলোকৰ আবিৰ্ভাৱ হয়।
- ইৰাকত পোৱা প্ৰায় ১৬০০ খ্রীষ্টপূর্বৰ কাছাইট শিলালিপি আৰু ১৪০০ খ্রীষ্টপূর্বৰ মিটানী শিলালিপিত কিছুমান আৰ্য্য নাম আছে, যাৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে ইৰাণৰ পৰা আৰ্য্যৰ এটা শাখা পশ্চিম দিশলৈ গতি কৰিছিল। ইৰাণী ভাষাৰ আটাইতকৈ পুৰণি গ্ৰন্থ আভেষ্টা - ঋকবেদৰ লগত বহু কথাৰ সামঞ্জস্য আছে।
- ঋকবেদ যিকোনো ইন্দো-ইউৰোপীয় ভাষাৰ আদিম নমুনা।

আৰ্য্যসকলৰ বাসস্থান HOMES OF ARYAN

বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন অঞ্চলক আৰ্য্যসকলৰ আদি বাসস্থান হিচাপে চিনাক্ত কৰিছে।

- মেক্স মুল্লাৰ- আৰ্য্য আক্ৰমণ তত্ত্ব MAX MULLER- ARYAN INVASION THEORY
 - মধ্য এছিয়াৰ পৰা অস্ত্ৰ লৈ আহিছিল।
 - আৰ্য্যসকলৰ হাতত ঘোঁৰাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত ৰথ আছিল।

- তেওঁলোকে থলুৱা (দস্যু)- দশুহত্য (ঋকবেদ)ক বশ কৰিলে।
- থলুৱা লোক দক্ষিণ অংশৰ ফালে আগবাঢ়িল- দ্ৰাবিড়।
- আৰ্যসকলে উত্তৰ পশ্চিম অংশত বসতি স্থাপন কৰিছিল- আৰ্যৱৰ্ত।
- বাল গংগাধৰ তিলক BAL GANGADHAR TILAK-আৰটিক আৰ্টিকৰ পৰা আহে।
- দায়ানন্দ সৰস্বতী DAYANAND SARASWATI-আৰ্যসকল তিব্বতৰ পৰা আহে।

কেনেকৈ প্ৰৱেশ কৰিলে HOW THEY ENTERED?

- ইৰাণৰ পবিত্ৰ গ্ৰন্থ 'অভেষ্টা Avesta' ই ইৰাণৰ জৰিয়তে ভাৰতত আৰিয়ানসকলৰ প্ৰৱেশৰ ইংগিত দিয়ে।
- খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৫০০ চনৰ আশে-পাশে থাইবাৰ পাছৰ Khyber Pass মাজেৰে (হিন্দুকোশ পৰ্বতত) ভাৰতত প্ৰৱেশ কৰিছিল।

১০ জন ৰজাৰ যুদ্ধ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৪ (DASARAJANA YUDHA)

- ঋকবেদৰ ৭ম পুথিত উল্লেখ আছে।
- ভাৰত শাসক বংশ (ৰজা সুদাস)ৰ বিৰোধিতা কৰিছিল বশিষ্ঠৰ সমৰ্থিত ১০ জন মুখীয়াল (৫ জন আৰ্য আৰু ৫ জন অনা-আৰ্য্য)।
- ভাৰত বংশ বিজয়ী হৈ আত্মপ্ৰকাশ কৰি পৰৱৰ্তী সময়ত পুৰুষ (Most powerful defeated tribe) ৰ লগত মিলি কুৰু নামেৰে এটা নতুন শাসক বংশৰ গঠন কৰে।
- ভাৰতবৰ্ষ-ভাৰত বংশ প্ৰধান হৈ পৰা অঞ্চল।
- এই যুদ্ধ হৈছিল ৰবি নদীৰ পাৰত।

প্ৰাচীন বৈদিক যুগ/ ঋক বৈদিক যুগ EARLY VEDIC PERIOD/RIG VEDIC PERIOD (১৫০০-১০০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)

- ঋকবৈদিক যুগত আৰ্যসকল বেছিভাগেই সিন্ধু অঞ্চলত আৱদ্ধ হৈ আছিল।

- ঋকবেদত সপ্তসিন্ধু বা সাতখন নদীৰ ভূমিক বুজোৱা হৈছে।
- ইয়াৰ ভিতৰত পঞ্জাবৰ পাঁচখন নদী ক্ৰমে ৰেলুম, চেনাব, ৰবি, বিয়াছ আৰু ছতলেজৰ লগতে সিন্ধু আৰু সৰস্বতীও অন্তৰ্ভুক্ত।
- ঋকবেদৰ গীতৰ পৰাই ঋকবৈদিক লোকসকলৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ সন্ধান পোৱা যায়।

ৰাজনৈতিক জীৱন **POLITICAL LIFE**

- ৰাজনৈতিক সংগঠনৰ মূল একক আছিল কুলা kula বা পৰিয়াল family।
- আত্মীয়তাৰ ভিত্তিত কেইবাটাও পৰিয়াল একত্ৰিত হৈ এখন গাঁও বা গ্ৰাম গঠন কৰিছিল। গ্ৰামৰ নেতাজন গ্ৰামণি Gramani নামেৰে জনাজাত আছিল।
- যেতিয়া গ্ৰামবোৰে ইখনে সিখনৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰিছিল তেতিয়া ই সংগ্ৰাম Samgrama বা যুদ্ধৰ War সৃষ্টি কৰিছিল।
- গাঁৱৰ এটা দলে ভিছু visu নামৰ এটা বৃহত্তৰ একক গঠন কৰিছিল। ইয়াৰ নেতৃত্ব দিছিল বিশায়াপতি vishayapati।
- সৰ্বোচ্চ ৰাজনৈতিক এককটোক জানা বা জনজাতি Jana or Tribe বুলি কোৱা হৈছিল। ৰাজ্যৰ মূৰব্বীক ৰাজেন বা ৰজা rajan or king বুলি কোৱা হৈছিল।
- ৰজাক প্ৰশাসনিক কামত সহায় কৰিছিল পুৰোহিতা Purohita or priest আৰু সেনাবাহিনীৰ সেনাপতিয়ে
- ৰাজকুমাৰসকলে জনসাধাৰণৰ পৰা বালি Bali নামৰ স্বেচ্ছামূলক উপহাৰ লাভ কৰিছিল।
- যুদ্ধৰ উপহাৰ আৰু লুটপাত হয়তো কিছুমান বৈদিক সভাত বিতৰণ কৰা হৈছিল।
- সভা Sabha, সমিতি Samiti, বিদাথা Vidatha, গণ Gana নামেৰে সভা আছিল।
- এই সভাবোৰে আলোচনামূলক, সামৰিক আৰু ধৰ্মীয় কাম-কাজ সম্পন্ন কৰিছিল।

- **সভা**-বয়োজ্যেষ্ঠসকলৰ পৰিষদ।
- **সমিতি**- সমগ্ৰ ৰাইজৰ সাধাৰণ সভা।

সামাজিক জীৱন **SOCIAL LIFE**

- ঋক বৈদিক সমাজ আছিল পিতৃতান্ত্ৰিক। সমাজৰ মৌলিক একক আছিল পৰিয়াল বা গ্ৰেহাম। পৰিয়ালৰ মুৰব্বীক গ্ৰহপতি বুলি জনা গৈছিল।
- সাধাৰণতে একবিবাহৰ প্ৰচলন আছিল যদিও ৰাজকীয় আৰু সম্ভ্ৰান্ত সকলৰ মাজত বহুবিবাহ প্ৰচলিত আছিল।
- মহিলাসকলক তেওঁলোকৰ আধ্যাত্মিক আৰু বৌদ্ধিক বিকাশৰ বাবে পুৰুষৰ সমান সুযোগ দিয়া হৈছিল।
- ঋকবৈদিক যুগত অপলা, বিশ্ববৰা, ঘোষা, লোপামুদ্ৰ আদি নাৰী কবি আছিল।
- আনকি গুৰুত্বপূৰ্ণ সভাবোৰতো মহিলাসকলে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰিছিল। বাল্যবিবাহ নাছিল আৰু সতী প্ৰথাৰ প্ৰচলন নাছিল।
- ঘেঁহু আৰু যৱ, গাখীৰ আৰু ইয়াৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী যেনে দৈ আৰু ঘিউ, শাক-পাচলি আৰু ফল-মূল খাদ্যৰ প্ৰধান সামগ্ৰী আছিল।
- গৰু এক পবিত্ৰ প্ৰাণী হোৱাৰ বাবে গৰুৰ মাংস ভোজন কৰাটো নিষিদ্ধ আছিল।
- পিছৰ বৈদিক যুগৰ দৰে সামাজিক বিভাজন ঋক বৈদিক যুগত কঠোৰ নাছিল।

সামাজিক বিভাগ SOCIAL DIVISION

- বৰ্ণ বা ৰং আছিল বৈদিক আৰু অবৈদিক লোকৰ মাজত প্ৰাৰম্ভিক পাৰ্থক্যৰ ভিত্তি
- বৈদিক লোকসকল শ্বেত বৰণৰ আছিল আনহাতে অবৈদিক খিলঞ্জীয়াসকল কৃষ্ণ বৰণৰ আছিল আৰু অন্য ভাষী আছিল।
- এইদৰে ঋকবেদত আৰ্য বৰ্ণ আৰু দাস বৰ্ণৰ উল্লেখ আছে। ইয়াত ঋগ্বেদিক লোকৰ পৰা পৃথক গোটেৰ অৰ্থত দাস ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- আৰ্যসকলে জয় কৰা দাস আৰু দস্যুসকলক দাস আৰু শূদ্ৰ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল।
- দস্যুহত্যা শব্দটো ঋকবেদত বাৰে বাৰে উল্লেখ আছে।
- দাসসকলক মূলতঃ ঘৰুৱা কামত নিয়োগ কৰা হৈছিল। ঋকবৈদিক যুগত দাসক প্ৰত্যক্ষভাৱে কৃষি বা উৎপাদন কাৰ্যত ব্যৱহাৰ কৰা হোৱা নাছিল।

অৰ্থনৈতিক জীৱন ECONOMIC LIFE

- ঋক বৈদিক আৰ্যসকল পশুপালন লোক আছিল আৰু তেওঁলোকৰ মূল বৃত্তি আছিল গৰু-ম'হ পালন। ব্যৱসায় বিনিময় প্ৰথাৰে চলিছিল।
- পৰৱৰ্তী সময়ত বৃহৎ লেনদেনত বিনিময় মাধ্যম হিচাপে নিক্ষা নামৰ সোণৰ মুদ্ৰা ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

ধৰ্ম RELIGION

- ঋক বৈদিক আৰ্যসকলে পৃথিৱী, অগ্নি, বতাহ, বৰষুণ আৰু বজ্ৰপাত আদি প্ৰাকৃতিক শক্তিক পূজা কৰিছিল।
- প্ৰথম বৈদিক যুগত তেওঁলোকৰ মাজত ইন্দ্ৰ মূল দেৱতা আছিল।
- তেওঁলোকে প্ৰধানকৈ প্ৰাজা (শিশু), পাছু (গৰু), ধন, স্বাস্থ্য, খাদ্যৰ বাবে পূজা কৰিছিল।
- প্ৰাগ বৈদিক যুগত মন্দিৰ আৰু মূৰ্তি পূজাও নাছিল।

- পুৰস্কাৰৰ আশাত দেৱতাক পূজা কৰা হৈছিল।
- মন্ত্ৰৰ যাদুকৰী শক্তিক পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগৰ দৰে ইমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰা হোৱা নাছিল। ঘিউ, গাখীৰ আৰু শস্য প্ৰসাদ হিচাপে দিয়া হৈছিল।

পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগ LATER VEDIC PERIOD

- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত আৰ্যসকল আৰু অধিক পূব দিশলৈ গতি কৰিছিল।
- সতপথ ব্ৰাহ্মণত আৰ্যসকলৰ পূব গংগা সমভূমিলৈ সম্প্ৰসাৰণৰ কথা বুজোৱা হৈছে।
- পৰৱৰ্তী বৈদিক সাহিত্যত কেইবাটাও জনজাতীয় গোট আৰু ৰাজ্যৰ উল্লেখ আছে।
- এই সময়ছোৱাত এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উন্নয়ন হৈছে বৃহৎ ৰাজ্যসমূহৰ বৃদ্ধি। (কুৰু আৰু পাঞ্চাল।)
- এই অঞ্চলৰ পৰা ৭ম খ্ৰীষ্টপূৰ্বৰ পৰা লোহাৰ সঁজুলি আৱিষ্কাৰ কৰা হৈছে আৰু ধাতুটোক নিজেই পৰৱৰ্তী বৈদিক গ্ৰন্থত স্যাম বা কৃষ্ণ আয়া বুলি কোৱা হৈছে।

PAINTED GRAY WARE

- খনন আৰু অন্বেষণৰ ফলত প্ৰায় ৫০০ টা বসতিস্থল পোহৰলৈ আহিছে যিবোৰক কোৱা হয়
- PGW Sites।
- ইহঁত মধ্য আৰু পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগৰ অন্তৰ্গত।
- ৰং কৰা ধূসৰ মৃৎশিল্পৰ পৰা তৈয়াৰী মাটিৰ বাচন-বৰ্তন ব্যৱহাৰ কৰা লোকে বাস কৰিছিল।
- পি জি ডব্লিউ ছাইট-হস্তিনাপুৰা, মথুৰা, কুৰুক্ষেত্ৰ, ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ, ভগৱানপুৰা - হাৰিয়ানা।

ৰাজনৈতিক সংগঠন POLITICAL ORGANISATION

- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত বৃহৎ ৰাজ্যসমূহৰ গঠন হৈছিল।

- বহু জন বা জনজাতিসমূহ একত্ৰিত হৈ পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত জনপদ বা ৰাষ্ট্ৰ গঠন কৰিছিল।
- ৰজাই নিজৰ স্থান দৃঢ় কৰিবলৈ বিভিন্ন আচাৰ-ব্যৱহাৰ আৰু যজ্ঞ-যজ্ঞ সম্পাদন কৰিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত ৰাজসোয়া (অভিষেক অনুষ্ঠান), অশ্বমেধ (অশ্ববলি) আৰু ৰাজপেয় (ৰথ দৌৰ) আদি উল্লেখযোগ্য।
- ৰজাসকলেও ৰাজবিশ্বজনন, অহিলভূৱনপতি, (সৰ্বপৃথিৱীৰ অধিপতি), একাত আৰু সম্ৰাট (একক শাসক) দৰে উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল।
- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত পুৰোহিত, সেনানী আৰু গ্ৰামণিৰ উপৰিও বৃহৎ সংখ্যক নতুন কাৰ্যবাহী প্ৰশাসনৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছিল।
- ইয়াৰ ভিতৰত আছে ৰাজভৰালৰ বিষয়া, কৰ সংগ্ৰাহক আৰু ৰাজকীয় দূত।
- নিম্নস্তৰত প্ৰশাসন চলাইছিল গাঁও সভাই।
- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত সমিতি আৰু সভাৰ গুৰুত্ব কমি আহিল। বিদাথা সম্পূৰ্ণ নোহোৱা হৈ গ'ল।
- সভা আৰু সমিতিৰ চৰিত্ৰ এতিয়া সলনি হ'ল।
- কৰ আৰু কৰ সংগ্ৰহ যেন সাধাৰণ হৈ পৰিছে।
- বৈদিক যুগত ভগদেঘ ৰাজহ সংগ্ৰাহক আছিল।

অৰ্থনৈতিক অৱস্থা ECONOMIC CONDITIONS

কৃষি AGRICULTURE

- এই সময়ছোৱাত লোহাৰ ব্যাপক ব্যৱহাৰ হৈছিল আৰু ইয়াৰ ফলত জনসাধাৰণে বনাঞ্চল পৰিষ্কাৰ কৰি অধিক ভূমি খেতিৰ অধীনলৈ আনিবলৈ সক্ষম হৈছিল।
- কৃষি প্ৰধান বৃত্তি হৈ পৰিল। খেতিৰ বাবে উন্নত ধৰণৰ সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। যৱৰ উপৰিও ধান আৰু ঘেঁহু খেতি কৰা হৈছিল। সাৰ প্ৰয়োগৰ জ্ঞানে আছিল আন এক উন্নতি কাৰক।

- অথৰ্ববেদত কেনেকৈ মাটিৰ উৰ্বৰতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰি আৰু খেতি কৰা ভূমিৰ উৎপাদনশীলতা কেনেকৈ বৃদ্ধি কৰিব পাৰি তাৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

শিল্প আৰু শিল্পকৰ্ম ART AND CRAFTS

- চাৰি প্ৰকাৰৰ মৃৎশিল্প-

ক) ক'লা আৰু বঙা বঙৰ মৃৎশিল্প।

খ) ক'লা মৃৎশিল্প,

গ) ৰং কৰা ধূসৰ বঙৰ মৃৎশিল্প। (অতি স্বকীয় মৃৎশিল্প)।

ঘ) বঙা বঙৰ মৃৎশিল্প। (সৰ্বাধিক জনপ্ৰিয়)।

বাণিজ্য TRADE

- আমি চহৰবোৰৰ ক্ষীণ আৰম্ভণিহে বিচাৰি উলিয়াব পাৰো, যিবোৰক প্ৰ'ট'-আৰ্বান চাইট/প্ৰিমিটিভ টাউন বুলি ক'ব পাৰি। (হস্তিনাপুৰ/কৌছাৰী)।
- বৈদিক গ্ৰন্থসমূহেও সমুদ্ৰ আৰু সমুদ্ৰিক যাত্ৰাৰ অস্তিত্বৰ কথা প্ৰকাশ কৰে। ইয়াৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে কোনো ধৰণৰ সামুদ্ৰিক বাণিজ্যৰ অস্তিত্ব আছিল।
- পিছৰ বৈদিক লোকসকল সাগৰৰ লগত পৰিচিত আছিল আৰু তেওঁলোকে বেবিলনৰ দৰে দেশৰ সৈতে ব্যৱসায় কৰিছিল।
- বংশগত বণিক (বনিয়া)ৰ এটা শ্ৰেণীৰ অস্তিত্ব আছিল। বৈশ্যসকলেও ব্যৱসায়-বাণিজ্য চলাইছিল। তেওঁলোকে নিজকে গনা নামেৰে জনাজাত গিল্ড সংগঠিত হৈছিল।
- গিল্ড আছিল মূলতঃ, মানুহৰ সংঘ, যিয়ে বিভিন্ন জাতিৰ হ'লেও এটা বিশেষ ব্যৱসায় অনুসৰণ কৰি জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰিছিল।
- ঋগ বৈদিক যুগৰ নিক্ষৰ উপৰিও সতমন, কৃষ্ণল আদি সোণ-ৰূপৰ মুদ্ৰা বিনিময় মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

সামাজিক জীৱন SOCIAL LIFE

- পৰিয়ালত পিছৰ বৈদিক যুগত পিতৃৰ শক্তি বৃদ্ধি পালে।
- মহিলাৰ মৰ্যাদাৰ কোনো উন্নতি হোৱা নাছিল। তেতিয়াও তেওঁলোকক পুৰুষতকৈ হীন আৰু অধীন বুলি গণ্য কৰা হৈছিল।
- মহিলাসকলেও সভাত অংশগ্ৰহণৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ হেৰুৱাইছিল। বাল্যবিবাহ সাধাৰণ হৈ পৰিছিল।
- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত গোত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ আৱিৰ্ভাৱ হয়।
- মানুহে গোত্ৰ বহিঃবিবাহৰ অভ্যাস কৰিবলৈ ধৰিলে।
- একেটা গোত্ৰৰ/ একেজন পূৰ্বপুৰুষৰ ব্যক্তিৰ মাজত কোনো বিবাহ হ'ব নোৱাৰিছিল।

সামাজিক বিভাগ- বৰ্ণ ব্যৱস্থা SOCIAL DIVISION – VARNA SYSTEM

- ঋকবেদৰ দশম পুথিৰ পুৰুষ সুক্তম (মহাজাগতিক মানুহৰ গীত)ত ইয়াৰ উল্লেখ আছে।
- যি চাৰিটা বৰ্ণত সমাজ বিভাজিত হ'বলৈ ধৰিলে সেয়া হ'ল ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য আৰু শূদ্ৰ।
- সেই সময়ছোৱাত ক্ৰমাৎ বৃদ্ধি পোৱা যন্ত্ৰ আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰে ব্ৰাহ্মণসকলক অতিশয় শক্তিশালী কৰি তুলিছিল।
- সামাজিক স্তৰত পৰৱৰ্তী স্থানত থকা ক্ষত্ৰিয়সকল আছিল শাসক। তেওঁলোকে ব্ৰাহ্মণৰ সৈতে জীৱনৰ সকলো দিশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল।
- বৈশ্য, আটাইতকৈ সংখ্যক বৰ্ণ কৃষিৰ লগতে বাণিজ্য আৰু শিল্পকৰ্মত নিয়োজিত আছিল।
- ব্ৰাহ্মণ আৰু ক্ষত্ৰিয়সকল বলশ্যাসকলে তেওঁলোকক দিয়া কৰ (দান আৰু কৰ)ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল।
- শূদ্ৰ, চতুৰ্থ বৰ্ণ সামাজিক স্তৰৰ তলত আছিল। তিনিওটা ওপৰৰ বৰ্ণৰ সেৱাত থকাৰ কথা আছিল। উপনয়ন সংস্কাৰৰ ৰীতি-নীতিৰ অধিকাৰী নাছিল।

- বাকী তিনিটা বৰ্ণ এনে অনুষ্ঠানৰ অধিকাৰী আছিল আৰু সেয়েহে তেওঁলোকক দ্বিজ বুলি জনা গৈছিল। আকৃতি ল'বলৈ আৰম্ভ কৰা আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰতিষ্ঠান হ'ল আশ্ৰম বা জীৱনৰ বিভিন্ন পৰ্যায়।
- এই সময়ছোৱাত তেওঁলোকৰ সুপ্ৰতিষ্ঠা হোৱা নাছিল।
- ব্ৰহ্মাচাৰ্য (ছাত্ৰ জীৱন), গৃহস্থ (গৃহস্থ), আৰু বনাপ্ৰস্থ (আশ্ৰম) পৰ্যায়ৰ কথা উত্তৰ বৈদিক গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰা হৈছে।
- কিন্তু শেষ পৰ্যায়ৰ সন্ন্যাস (সম্পূৰ্ণ অৱসৰ) এই সময়ছোৱাত ভালদৰে প্ৰতিষ্ঠিত নহয়।

ধৰ্ম RELIGION

- ইন্দ্ৰ আৰু অগ্নিৰ দৰে আদি বৈদিক যুগৰ দেৱতাৰ গুৰুত্ব হেৰুৱাই পেলালে।
- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত প্ৰজাপতি (সৃষ্টিকৰ্তা), বিষ্ণু (ৰক্ষক) আৰু ৰুদ্ৰ (নাশক) প্ৰধান হৈ পৰে।
- গৰু চোৱাচিতা কৰিবলগীয়া পুষণক শূদ্ৰৰ দেৱতা হিচাপে গণ্য কৰা হ'ল।
- বলি প্ৰথাৰ গুৰুত্ব পূৰ্বৰ দৰে বৰ্তি থাকিল আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত আচাৰ-ব্যৱহাৰবোৰ অধিক বিশদ হৈ পৰিছিল।
- প্ৰাৰ্থনাৰ গুৰুত্ব কমি আহিল।
- পুৰোহিতৰ পদ এটা পেছা আৰু বংশগতভাৱে পৰিণত হ'ল।
- বলিদানৰ সূত্ৰসমূহ পুৰোহিত শ্ৰেণীয়ে উদ্ভাৱন আৰু বিশদভাৱে প্ৰস্তুত কৰিছিল।
- সেয়েহে এই সময়ছোৱাৰ শেষৰ ফালে পুৰোহিতৰ আধিপত্যৰ বিৰুদ্ধে আৰু বলি আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ বিৰুদ্ধে তীব্ৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি হয়। বৌদ্ধ আৰু জৈন ধৰ্মৰ উত্থান এই বিশদ ত্যাগৰ প্ৰত্যক্ষ ফল।

লিখাৰ কলা ART OF WRITING

- প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৩০০ চনত ঋগবেদ লিখাৰ আগতে মৌখিকভাৱে সংৰক্ষণ কৰা হৈছিল।

- যদিও ভাৰতৰ লেখা হৰণ্ণাৰ সময়ৰ হ'ব পাৰে, তথাপিও ইয়াৰ পিছত অলপ সময়ৰ ভিতৰতে ই নোহোৱা হৈ গ'ল। বৈদিক যুগত কোনো লিপি নাছিল।
- ঝিগ বৈদিক ভাৰতত কোনো লিপি বিকশিত হোৱা নাছিল যিহেতু বেদত "লিখা-লিখা" ক্ৰিয়াটোৰ উল্লেখ নাই।

বৈদিক ধাৰণা VEDIC CONCEPTS

ৰীতা RITA

- সংস্কৃতত 'সত্য' বা 'ক্ৰম'ৰ অৰ্থে ৰীতা বৈদিক দৰ্শনৰ এক কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা, বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ ক্ৰম নিয়ন্ত্ৰণ কৰা নীতিৰ ব্যাখ্যাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।
- প্ৰাকৃতিক, নৈতিক, ধৰ্মীয় আৰু ত্যাগ ব্যৱস্থাৰ সঠিক কাৰ্য্যকলাপৰ বাবে আৰু ধৰ্ম (কৰ্তব্য) আৰু কৰ্ম (কৰ্ম)ৰ নীতি প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে ৰীতা দায়বদ্ধ। ইয়াক জগতত ভাৰসাম্য আৰু সমন্বয় প্ৰদান কৰা এক ঐশ্বৰিক শক্তি বুলি কোৱা হয়।

ধৰ্ম DHARMA

- ধৰ্ম শব্দটো সংস্কৃত মূল শব্দ ধৃৰ পৰা আহিছে, যাৰ অৰ্থ হৈছে "ধৰি ৰখা", "ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰা" বা "ৰক্ষা কৰা"।
- ব্যক্তিগত পৰ্যায়ত ধৰ্মই ব্যক্তিগত উদ্দেশ্যক বুজাব পাৰে। সকলো সন্তাৰ নিজস্ব ধৰ্ম আছে।
- ইয়াৰ ভিতৰত কৰ্তব্য, অধিকাৰ, ধৰ্ম আৰু নৈতিকভাৱে উপযুক্ত আচৰণৰ ধাৰণাসমূহো অন্তৰ্ভুক্ত, আৰু সেয়েহে ধৰ্মক ধাৰ্মিকতা ৰক্ষা আৰু বজাই ৰখাৰ মাধ্যম হিচাপে বুজিবলৈ আৰম্ভ কৰা হ'ল।
- বৈদিক চিন্তাবিদসকলৰ মতে নীতিৰ চূড়ান্ত উৎস হ'ল ধৰ্ম।

বৈধ সাহিত্য VEDIC LITERATURE

বেদ VEDAS

- "বেদ" শব্দটোৱে জ্ঞানক বুজায় আৰু গ্ৰন্থসমূহ আচলতে মানুহক পৃথিৱীত আৰু ইয়াৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ সমগ্ৰ জীৱন পৰিচালনা কৰিবলৈ জ্ঞান প্ৰদানৰ বিষয়ে।
- অতি শৈলীগত কাব্য ৰূপত লিখা এই ভাষাটো প্ৰতীক আৰু কাহিনীৰে ভৰি আছে। এইবোৰক পবিত্ৰ বুলি গণ্য কৰা হয় কাৰণ সেইবোৰেই হৈছে ঈশ্বৰীয় প্ৰকাশ, যিবোৰ ঈশ্বৰে মানুহক চিৰকালৰ বাবে পথ প্ৰদৰ্শন কৰিবলৈ নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল।
- ঋগবেদ, যজু বেদ, সামবেদ আৰু অথৰ্ববেদ এই চাৰিখন প্ৰধান বেদ।
- বৈদিক সাহিত্যত সংহিতা, ব্ৰাহ্মণ, আৰণ্যক, উপনিষদ আদি সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। বৈদিক সাহিত্যক ব্যাপকভাৱে দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে যেনে- শ্ৰুতি আৰু स्मृति।

শ্ৰুতি SHRUTI

- শ্ৰুতি, (সংস্কৃত: "যি শুনা যায়") সাহিত্যক ঈশ্বৰিক প্ৰকাশৰ উৎপাদন বুলি ধৰা হয়।
- শ্ৰুতিৰ ৰচনাসমূহ পাৰ্থৱ ঋষিসকলে শুনা আৰু প্ৰচাৰ কৰা বুলি ধৰা হয়।
- তেওঁলোকে অধিক কৰ্তৃত্বশীল বুলি বিবেচনা কৰিছিল।
- গ্ৰন্থসমূহ- চাৰিখন বেদ-ঋগবেদ, যজুৰ্বেদ, সামবেদ, আৰু অথৰ্ববেদ-আৰু ব্ৰাহ্মণ (আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ গ্ৰন্থ), আৰণ্যক ("বন পুথি"), আৰু উপনিষদ (বেদৰ ওপৰত দাৰ্শনিক বিশদ বিৱৰণ) সামৰি লৈছে।

স্মৃতি SMRITI

- স্মৃতি, (সংস্কৃত: "স্মৃতি") মানৱ স্মৃতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হিন্দু পবিত্ৰ সাহিত্যৰ সেই শ্ৰেণী।
- স্মৃতি সাহিত্যই বৈদিক চিন্তাধাৰাৰ বিশদ বিৱৰণ, ব্যাখ্যা আৰু সংহিতাকৰণ কৰে যদিও ব্যুৎপত্তি হোৱাৰ বাবে ইয়াক বৈদিক শ্ৰুতিতকৈ কম কৰ্তৃত্বশীল বুলি গণ্য কৰা হয়।
- বেদংগ, পুৰাণ আৰু ইতিহাস আদি স্মৃতি সাহিত্যৰ অংশ।
- সংহিতা SAMHITAS
- সংহিতা মন্ত্ৰ, প্ৰাৰ্থনা, আৰু ভজন সন্নিবিষ্ট আছে।

- সংহিতাসমূহ হ'ল-

১/ ঋক বেদ

২ /যজুৰ্বেদ,

৩/ সামবেদ,

৪ /অথৰ্ববেদ

ঋকবেদ RIGVEDA

- ঋকবেদ চাৰিখন বেদৰ ভিতৰত পুৰণি বেদ
- ১০২৮টা সংস্কৃত গীতেৰে গঠিত
- যিকোনো ইন্দো-ইউৰোপীয় ভাষাৰ প্ৰথম বিস্তৃত ৰচনাসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম বুলি কোৱা হয়,
- ইতিহাসবিদসকলে যুক্তি আগবঢ়ায় যে ইয়াক ১৫০০-১২০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্বৰ আশে-পাশে সংকলিত কৰা হৈছিল,
- এই ৰচনাক ১০খন কিতাপত, বয়স আৰু দৈৰ্ঘ্যৰ ভিন্নতাৰ ভিত্তিত সংগঠিত কৰা হৈছে, যিবোৰক মণ্ডলা বুলি জনা যায়, ।
- গীতসমূহ কেইবাজনো দেৱতাৰ বাবে উৎসৰ্গিত, বিশেষকৈ তেওঁলোকৰ মুখ্য দেৱতা, ইন্দ্ৰৰ নামত উৎসৰ্গিত।

সামবেদ SAMAVEDA

- 'সমন' (সুৰ)ৰ নামেৰে সমবেদৰ নামকৰণ কৰা হৈছে আৰু ই সুৰ বা গীতৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ইয়াত ভজনত, বিচ্ছিন্ন পদ্য আৰু ১৬,০০০ ৰাগ (সংগীতৰ টোকা) আৰু ৰাগিনি আছে।
- সুৰীয়া স্বৰূপৰ বাবেই ইয়াক 'গীতৰ কিতাপ Book of Chants' বুলিও কোৱা হৈছে।

- ইয়াৰ দ্বাৰা বৈদিক যুগত ভাৰতীয় সংগীতৰ বিকাশৰ অনুমান কৰিব পাৰি।

যজুৰ্বেদ YAJURVEDA

- যজুয়া নামে 'বলি' বুজায় আৰু এই বেদত বেদী যুগত প্ৰচলিত বিভিন্ন ধৰণৰ যজ্ঞৰ আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু মন্ত্ৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে।
- যজু বেদ প্ৰধানকৈ এটা আচাৰ-অনুষ্ঠান বেদ কাৰণ ই বলিদানৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ কৰা ঋষি/পুৰোহিতসকলৰ বাবে আৰ্হি পুথিৰ দৰে কাম কৰে।

অথৰ্ববেদ ATHARVAVEDA

- ইয়াত বেছিভাগেই মানৱ সমাজৰ শান্তি আৰু সমৃদ্ধিৰ কথা চিন্তা কৰা হৈছে আৰু ইয়াত মানুহৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ সকলো দিশ সামৰি লোৱা হৈছে; ই বিশেষভাৱে কেইবাটাও ৰোগৰ চিকিৎসাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- গ্ৰন্থখনত প্ৰায় ৯৯টা ৰোগৰ চিকিৎসাৰ বাবে জনাজাত।
- গ্ৰন্থখনৰ বেছিভাগেই নিৰাময় আৰু ক'লা-বগা যাদু বিষয়ে আলোচনা কৰে, বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত জল্পনা-কল্পনা; আৰু আনকি এজন গৃহস্থৰ জীৱনৰ দৈনন্দিন সমস্যাৰ বিষয়বোৰো স্পৰ্শ কৰে।
- ই ভাৰতীয় চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ পুৰণি সাহিত্যমূলক কীৰ্তিচিহ্ন, ই ভাৰতীয় চিকিৎসা বিজ্ঞান আয়ুৰ্বেদৰ উৎপত্তিস্থল বুলি বিশ্বাস কৰা হয়

ব্ৰাহ্মণ BRAHMANAS

- প্ৰতিখন বেদৰ লগত ব্ৰাহ্মণ সংলগ্ন হৈ থাকে, বিশেষকৈ বেদৰ গ্ৰন্থৰ সংকলনত।
- সাধাৰণতে কিংবদন্তি, তথ্য, দৰ্শন আৰু বৈদিক ৰীতি-নীতিৰ বিশদ ব্যাখ্যাৰ মিশ্ৰণ।
- ইয়াৰ উপৰিও কেনেকৈ সঠিকভাৱে অনুষ্ঠান পৰিচালনা কৰিব লাগে আৰু বলিদানৰ বিজ্ঞানৰ উচ্চাৰণ কৰিব লাগে তাৰ নিৰ্দেশনাও আছে।

- যদিও ইতিহাসবিদসকলৰ ব্ৰাহ্মণৰ সময়সীমাৰ ওপৰত মতানৈক্য আছে, তথাপিও ইয়াক সাধাৰণতে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৯০০-৭০০ চনৰ ভিতৰত ৰচনা আৰু সংকলন কৰা বুলি ধৰা হয়।

আৰণ্যক ARANYAKAS

- আৰণ্যক সকলো বেদৰ লগত সংলগ্ন গ্ৰন্থ আৰু ইয়াত বেদৰ লগত জড়িত আচাৰ-ব্যৱহাৰ আৰু যজ্ঞৰ আঁৰৰ দৰ্শন বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা বৰ্ণনা কৰা হৈছে।
- যুক্তি দিয়া হয় যে অৰণ্যৰ পৰিসীমাৰ ভিতৰত বাস কৰাটো পছন্দ কৰা মুনিছ নামৰ পবিত্ৰ আৰু বিদ্বান লোকসকলে তেওঁলোকক শিকাইছিল।
- ব্ৰাহ্মণৰ দৰেই প্ৰতিখন বেদৰ লগত অৰণ্যকও সংলগ্ন হৈ আছে।

উপনিষদ UPANISHADS

- আমোদজনকভাৱে উপনিষদ বা উ. (ত), প (ভৰি), নি (তল) আৰু স(হ)আদ (বহা), অৰ্থাৎ (শিক্ষকৰ ওচৰত) বহিবলৈ, পাঠটোৰ সম্পূৰ্ণ বৰ্ণনা কৰিছে।
- ২০০ৰো অধিক উপনিষদৰ সংকলন জনা যায় আৰু শিক্ষকে সাধাৰণতে তেওঁৰ সন্মুখত বহি থকা শিষ্যসকলক মৌখিকভাৱে অৰণ্যত সেইসমূহৰ জ্ঞান আগবঢ়াইছিল।
- এই পৰম্পৰা গুৰু-শিষ্য পৰমপাৰাৰ অংশ আছিল
- সাধাৰণতে ইহঁত বেদৰ শেষ অংশ, ইহঁতক বেদান্ত বা 'বেদৰ অন্ত (অন্ত)' বুলিও কোৱা হয়।
- তেওঁলোকে মানৱ জাতিয়ে সন্মুখীন হোৱা বিমূৰ্ত আৰু দাৰ্শনিক সমস্যাৰ বিষয়ে বিশেষকৈ এই বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ উৎপত্তি, মানৱ জাতিৰ কল্পিত উৎপত্তি, জীৱন-মৃত্যুৰ চক্ৰ আৰু মানুহৰ বস্তুগত আৰু আধ্যাত্মিক অভিযানৰ বিষয়ে জ্ঞান দিয়ে।
- উপনিষদক জ্ঞান-কাণ্ড বুলি কোৱা হয়।

মুণ্ডকা উপনিষদ MUNDAKA UPANISHAD

- ভাৰতৰ জাতীয় মূলমন্ত্ৰ সত্যমেৱ জয়তে, প্ৰাচীন ভাৰতীয় প্ৰজ্ঞা গ্ৰন্থ মুণ্ডক উপনিষদৰ এটা গীতৰ পৰা লোৱা হৈছে।
- এই উপনিষদ অথৰ্ববেদৰ অংশ।

কথা উপনিষদ KATHA UPANISHAD

- ইয়াত নাচিকেতা আৰু যমৰ বিখ্যাত সংলাপ সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে।
- ই যজুৰ বেদৰ অংশ।

জৈন আৰু বৌদ্ধ ধৰ্ম JAINISM AND BUDDHISM

বৰ্ধমান মহাবীৰৰ জীৱন LIFE OF VARDHAMANA MAHAVIR (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫৪০-৬৪৮)

- বৰ্ধমান মহাবীৰ জৈন পৰম্পৰাৰ ২৪ তম তীৰ্থংকৰ আছিল।
- পিতৃ-মাতৃ সিদ্ধাৰ্থ আৰু ত্ৰিশালা (ক্ষত্ৰীয়)। বৈশালীৰ ওচৰৰ কুণ্ডগ্ৰামাত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল।
- যশোদাক বিয়া কৰাই যাৰ সৈতে এগৰাকী কন্যা সন্তান জন্ম হয়।
- ত্ৰিশ বছৰ বয়সত তেওঁ তপস্বী হৈ বাৰ বছৰ বিচৰণ কৰে। তপস্যাত ত্ৰয়োদশ বছৰত কৈৱল্য নামৰ সৰ্বোচ্চ আধ্যাত্মিক জ্ঞান লাভ কৰে।
- ইয়াৰ পিছত তেওঁক মহাবীৰা আৰু জিনা বুলি কোৱা হয়। তেওঁৰ অনুগামীসকলক জৈন আৰু তেওঁৰ ধৰ্মটোক জৈন ধৰ্ম বুলি কোৱা হৈছিল।
- ৩০ বছৰ ধৰি তেওঁৰ মতবাদ প্ৰচাৰ কৰি ৭২ বছৰ বয়সত ৰাজগৃহৰ ওচৰৰ পাতাত মৃত্যু হয়।

তিনি ৰত্ন THREE RATNAS

- সঠিক বিশ্বাস (সম্যক বিশ্বাস)
- সঠিক জ্ঞান (সম্যক জ্ঞান)
- সঠিক আচৰণ (সম্যক কৰ্ম)

মহাবৰ্ত/৫ মহান ব্ৰত MAHVARTAS/ 5 GREAT VOWS

- **অহিংসা-AHIMSA (NON- VIOLENCE)** -ই জৈন ধৰ্মৰ মূল নীতি আৰু সেয়েহে ইয়াক জৈন ধৰ্মৰ মূল শিলা হিচাপে জনা যায়। অহিংসা হৈছে সৰ্বোচ্চ ধৰ্ম (অহিংসা পৰমো ধৰ্ম)। জৈন ধৰ্মৰ মতে আকাৰ, আকৃতি বা বিভিন্ন আধ্যাত্মিক বিকাশ নিৰ্বিশেষে সকলো জীৱ সমান। জৈন ধৰ্মই সাধাৰণ মানুহে জীয়াই থকাৰ বাবে খাদ্য হিচাপে কেৱল শাক-পাচলি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ে। সেয়েহে জৈন ধৰ্মই কঠোৰ নিৰামিষভোজীৰ প্ৰচাৰ কৰে, আৰু আমিষ খাদ্য নিষিদ্ধ কৰে।

- **সত্য (মিছা নক'ব) SATYA (NOT TO LIE)**-জৈন ধর্মই কয় যে কেবল মিছা কথাৰ পৰা বিৰত থকাই নহয়, সদায় সত্য কথা ক'ব লাগে, যিটো স্বাস্থ্যকৰ আৰু সুখদায়ক। সত্যই যদি কোনো জীৱৰ যন্ত্ৰণা, আঘাত, ক্ৰোধ বা মৃত্যুৰ সৃষ্টি কৰে তেন্তে মৌন হৈ থকা উচিত।
- **অপৰিগ্ৰহ (সম্পত্তি অৰ্জন নকৰা) (APARIGARH NOT TO ACQUIRE PROPERTY)**- জৈনসকলে বিশ্বাস কৰে যে সম্পত্তি মুক্তিৰ বাধা। জৈন সন্ন্যাসীসকলৰ কাৰ্যতঃ কোনো সম্পত্তি নাই, আনহাতে সাধাৰণ জৈনসকলে নিজৰ সম্পত্তি নূন্যতম কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।
- **চুৰি নকৰা (আচৌৰ্য বা অস্তেয়) NON- STEALING (ACHAURYA OR ASTEYA)**- চুৰি কৰাটো হ'ল আনৰ সন্মতি অবিহনে, বা অন্যায় বা অনৈতিক পদ্ধতিৰে আনৰ সম্পত্তি লোৱা।
- **বৈবাহিকতা/সতীত্ব (ব্ৰহ্মচাৰ্য) CELIBACY/ CHASTITY (BRAHMACHARYA)**- কামুক সুখৰ পৰা আৰু পঞ্চ ইন্দ্ৰিয়ৰ সুখৰ পৰা যাক বৈবাহিকতা বোলা হয়, সেই সমূহৰ পৰা সম্পূৰ্ণ বিৰতি লোৱা। সন্ন্যাসীসকলে এই ব্ৰত কঠোৰ আৰু সম্পূৰ্ণভাৱে পালন কৰিব লাগিব। কোৱা হয় যে মহাবীৰে মাত্ৰ ৫ম মতবাদ সংযোজন কৰিছিল, বাকী চাৰিটা তেওঁৰ পূৰ্বৰ গুৰুসকলৰ পৰা লোৱা হৈছিল। যদিও পাৰ্শ্বৰে তেওঁৰ অনুগামীসকলক তেওঁলোকৰ শৰীৰৰ ওপৰৰ আৰু তলৰ অংশ ঢাকিবলৈ কৈছিল, মহাবীৰে তেওঁলোকক কাপোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে পেলাই দিবলৈ কৈছিল। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল মহাবীৰে তেওঁৰ অনুগামীসকলক অধিক কঠোৰ জীৱন যাপন কৰিবলৈ কৈছিল।

জৈন ধৰ্মৰ প্ৰধান মতবাদ MAJOR DOCTORINES

- **ঈশ্বৰৰ ধাৰণা Concept of God** - সৃষ্টিকৰ্তা ঈশ্বৰক বিশ্বাস কৰা নাছিল। কিন্তু ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰি জিনৰ তলত ৰাখিলে। বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ কোনো সৃষ্টিকৰ্তা ঈশ্বৰ নাই। যদি জৈন ধৰ্মৰ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাক বিশ্বাস কৰা হয় তেন্তে ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল আমি সকলোৱে ঈশ্বৰ হ'ব পাৰো যিহেতু প্ৰতিজন মানুহৰ সম্ভাৱনা আছে আৰু বলপূৰ্বক মধ্যস্থতা (যোগ আছে) আৰু উপবাসৰ দৰে অভ্যাসৰ দ্বাৰা প্ৰতিজন আত্মাই নিখুঁত হ'ব পাৰে।
- **বেদ Vedas** - বেদ আৰু বৈদিক ৰীতি-নীতিৰ কৰ্তৃত্ব প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল।
- **বৰ্ণ Varna**- বৌদ্ধ ধৰ্মৰ দৰে জৈন ধৰ্মই বৰ্ণ ব্যৱস্থাক নিন্দা কৰা নাছিল। ইয়াত বিবেচনা কৰা হৈছিল যে এজন ব্যক্তিয়ে পূৰ্বৰ জন্মত লাভ কৰা গুণৰ ফলস্বৰূপে উচ্চ বা নিম্ন বৰ্ণত

জন্ম লয়। বিশুদ্ধ আৰু পুণ্যপূৰ্ণ জীৱনৰ জৰিয়তে নিম্নবৰ্ণৰ সদস্যসকলেও মুক্তি লাভ কৰিব পাৰে।

- **কৰ্ম Karma** - কৰ্মত বিশ্বাসী। সকলো কাম-কাজ আৰু চিন্তাই কৰ্মৰ সৃষ্টি কৰে, যিটো নেতিবাচক বা ইতিবাচক হ'ব পাৰে। বেয়া কৰ্মই নিম্ন আধ্যাত্মিকতা আৰু নূন্যতম ইন্দ্ৰিয়ৰ জীৱ হিচাপে পুনৰ্জন্মৰ সূচনা কৰে, আনহাতে ভাল কৰ্মই দেৱতা বা মানুহ হিচাপে জন্মত প্ৰভাৱ পেলায়।
- **আত্মা Soul** -আত্মাৰ আটাইতকৈ ওচৰলৈ অহা জৈন শব্দটো হ'ল জীৱ Jiva, যাৰ অৰ্থ হৈছে সচেতন, জীৱ। আনকি কৃষিৰ অভ্যাসকো পাপ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল কাৰণ ইয়াৰ ফলত পৃথিৱী, কৃষি আৰু জীৱ-জন্তুৰ আঘাত হয়। জৈনসকলে বিশ্বাস কৰে যে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডত অসীম সংখ্যক আত্মা আছে - যিমনেই আদিম নহওক কিয়, প্ৰতিটো জীৱই জীৱ Jiva।
- **আত্মাৰ প্ৰব্ৰজন Transmigration of Soul**-জৈন ধৰ্মত বিশ্বাস কৰা আত্মাৰ প্ৰব্ৰজনত বিশ্বাস কৰা হয়। জৈন ধৰ্মৰ লক্ষ্য হৈছে আত্মাক এই চক্ৰৰ পৰা মুক্তি, যাৰ বাবে আত্মা কৰ্মমুক্ত হোৱাটো প্ৰয়োজন।
- **তপস্যা আৰু ত্যাগ মতবাদ Doctrine of asceticism and renunciation**-অভিন্নতা, নগ্নতা আৰু অন্যান্য ধৰণৰ আত্ম-নিৰ্যাতনৰ অভ্যাসেও তপস্যা আৰু ত্যাগ মতবাদক চৰম দৈৰ্ঘ্যলৈ লৈ গৈছিল।

জৈন দৰ্শন JAIN PHILOSOPHY

- **বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ড নিয়ম UNIVERSAL LAW**- জৈনসকলে বিশ্বাস কৰে যে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ড সদায় আছিল আৰু সদায় থাকিব। ইয়াক মহাজাগতিক নিয়মৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত কৰা হয় আৰু নিজৰ শক্তি প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা চলি থাকে। বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডখন কোনো ধৰণৰ ঈশ্বৰে সৃষ্টি কৰা বুলি জৈনসকলে বিশ্বাস নকৰে। সকলো গঠন আৰু কাৰ্য্য সাৰ্বজনীন প্ৰাকৃতিক নিয়মৰ দ্বাৰা পৰিচালিত।
- **অনেকান্তবাদ ANEKANTAVADA** - অৰ্থাৎ "অনিৰপেক্ষতাবাদ", জৈন ধৰ্মৰ অন্যতম মৌলিক নীতি যিয়ে আপেক্ষিকতাবাদ আৰু বহুত্ববাদক গ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে। অনেকান্তবাদাই এই ধাৰণাটোক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে যে বাস্তৱক বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা বেলেগ ধৰণে অনুভৱ কৰা হয়, আৰু কোনো এটা দৃষ্টিভংগীয়েই সম্পূৰ্ণ সত্যক প্ৰতিনিধিত্ব নকৰে যদিও একেলগে ল'লে ইহঁতে সম্পূৰ্ণ সত্যক গঠন কৰে।

- **শ্যাদ্ধাদ SYADVADA:** আমাৰ সকলো বিচাৰ আপেক্ষিক, চৰ্তযুক্ত আৰু সীমিত হোৱাটো অৱশ্যেই। নিৰপেক্ষ প্ৰতিশ্ৰুতি আৰু নিৰপেক্ষ অস্বীকাৰ দুয়োটা ভুল। সকলো বিচাৰ চৰ্তসাপেক্ষ।

জৈন ধৰ্মৰ মহা বিভাজন GREAT SCHISM IN JAINISM

খ্ৰীষ্টপূৰ্ব চতুৰ্থ শতিকাৰ শেষৰ ফালে গংগা উপত্যকাত ভয়াৱহ দুৰ্ভিক্ষৰ সৃষ্টি হৈছিল।

ভদ্ৰবাণ্ড আৰু চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ নেতৃত্বত বহু জৈন সন্ন্যাসী কৰ্ণাটকৰ শ্ৰাৱণ বেলগোলালৈ আহিছিল।

উত্তৰ ভাৰতত ঘূৰি থকাসকলৰ নেতৃত্বত আছিল ষ্টুলাবাহু নামৰ এজন সন্ন্যাসীয়ে যিয়ে সন্ন্যাসীসকলৰ আচৰণ বিধি সলনি কৰিছিল।

ইয়াৰ ফলত জৈন ধৰ্মক স্বেতাশ্বৰ (বগা কাপোৰ পিন্ধা) আৰু দিগম্বৰ (আকাশ পৰিহিত বা উলংগ) দুটা পন্থাত বিভক্ত কৰা হয়।

সল্লেখনা/সংখাৰা

'পণ্ডিত-মৰাণ', 'ছাল্লেখানা' আৰু 'সাখম-মৰাণ' বুলিও কোৱা সম্ভাৱক জৈন ধৰ্মৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ পৰাই প্ৰচলিত বুলি বিশ্বাস কৰা হয়, আৰু ইয়াৰ অগন (ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ)ত ইয়াৰ উল্লেখ পোৱা যায়।

ক্ৰমান্বয়ে খাদ্য আৰু তৰল পদাৰ্থৰ সেৱন কমাই স্বেচ্ছাই মৃত্যুৰ উপবাস।

জৈন ধৰ্মৰ উপ-বিভাগ SUBSECTS OF JAINISM

দিগম্বৰছ DIGAMBARAS

- বিশাপত্ত
- তেৰাপন্থা
- তৰাণপন্থ/সমাইয়াপন্থ
- গুমনাপন্থা

- তোতাপন্থা
- কাঞ্জীপন্থা

স্বেতাম্বৰ (SVETHAMBRAS)

- মূৰ্তিপূজাক,
- স্থনাকবাসী,
- তেৰাপন্থী

জৈন পৰিষদ JAIN COUNCILS

- **প্রথম পৰিষদ FIRST COUNCIL**

খ্রীষ্টপূর্ব তৃতীয় শতিকাৰ আৰম্ভণিতে স্তুলাবহুৱে পাটলিপুত্ৰত অনুষ্ঠিত কৰিছিল আৰু তাৰ ফলত হেৰাই যোৱা ১৪টা পূৰ্বৰ ঠাইত ১২টা এংগুছ সংকলন কৰা হৈছিল। স্বেতাম্বৰছে মানি লৈছিল যদিও দিগম্বৰছে সকলো পুৰণি শাস্ত্ৰ হেৰাই গৈছে বুলি দাবী কৰি এই কথা মানি ল'বলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিল। জৈন তীৰ্থংকৰৰ শিক্ষা ১২টা অংগত সংকলিত কৰা হৈছে। জৈনসকলৰ পবিত্ৰ গ্ৰন্থসমূহ সামূহিকভাৱে সিদ্ধান্ত বা আগম বুলি জনা যায়

- **দ্বিতীয় পৰিষদ SECOND COUNCIL**

খ্রীষ্টীয় ৫ম শতিকাত দেৱবাধি ক্ষমস্রমণৰ নেতৃত্বত বল্লভী (গুজৰাট)ত অনুষ্ঠিত হোৱা এই অনুষ্ঠানৰ ফলত ১২ টা অংগ আৰু ১২ টা উপাংগ(ক্ষুদ্ৰ খণ্ড) চূড়ান্ত সংকলন কৰা হয়।

জৈন ধৰ্মৰ সাহিত্য JAIN LITERATURE

- মহাবীৰৰ শিক্ষা থকা গ্ৰন্থসমূহক আগম AGAMAS বোলা হয়, আৰু স্বেতাম্বৰ জৈন ধৰ্মৰ নীতিগত সাহিত্য – শাস্ত্ৰ।
- স্বেতাম্বৰৰ পবিত্ৰ সাহিত্য অৰ্ধমাগধি নামৰ প্ৰাকৃতৰ ৰূপত ৰচিত, আৰু ইয়াক তলত দিয়া ধৰণে শ্ৰেণীভুক্ত কৰিব পাৰি।

- (ক) বাৰটা অংগ (খ) বাৰটা উপংগ (গ) দহ পৰীকৰ্ণ (ঘ) ছয় ছেদাসূত্র (ঙ) চাৰিটা মালাসূত্র।

জৈন ধৰ্মৰ অৱদান CONTRIBUTION OF JAINISM

- বৰ্ণ শৃংখলা আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰমূলক বৈদিক ধৰ্মৰ অত্যাচাৰ লাঘৱ কৰাৰ প্ৰথম গুৰুতৰ প্ৰচেষ্টা।
- তেওঁলোকে নিজৰ মতবাদ প্ৰচাৰৰ বাবে সাধাৰণ মানুহৰ প্ৰাকৃত ভাষা গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁলোকৰ ধৰ্মীয় সাহিত্য অৰ্ধমাগধি লিখা হৈছিল।
- প্ৰাকৃত ভাষাৰ পৰাই বহুতো আঞ্চলিক ভাষাৰ বিকাশ ঘটিছিল (উদাহৰণ - সৌৰসেনী-যাৰ পৰা মাৰাঠী ভাষাৰ জন্ম হৈছিল)।
- তেওঁলোকে সংস্কৃত আৰু কানাড়া ভাষাত ব্যাপক ৰচনা কৰিছিল।
- জয়নাই অপভ্ৰংশ আৰু ইয়াৰ প্ৰথম ব্যাকৰণত আদিম গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল।

বৌদ্ধ ধৰ্ম BUDDHISM

গৌতম বুদ্ধৰ জীৱন (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫৬৩-৪৮৩) LIFE OF GUTTAM BUDDHA

- বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতিষ্ঠাপক গৌতম বা সিদ্ধাৰ্থৰ জন্ম হৈছিল খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫৬৩ চনত। কপিলাবাস্তুৰ ওচৰৰ লুম্বিনি বাগিচাৰ সৰু ক্ষত্ৰিয় পৰিয়ালত (নেপালৰ পাদদেশ)।
- তেওঁৰ পিতৃ সন্দোধন আৰু মাতৃ মায়াদেৱী (কোশাল বংশৰ ৰাজকুমাৰী)।
- সন্তান জন্মৰ সময়ত মাতৃৰ মৃত্যু হোৱাৰ বাবে তেওঁক ডাঙৰ-দীঘল কৰিছিল পেহীয়েক প্ৰজাপতি গৌতমীয়ে।
- ষোল্ল বছৰ বয়সত তেওঁ যশোধৰাক বিয়া কৰাই ৰাহুলা নামৰ এজন পুত্ৰ সন্তান জন্ম হয়।
- এজন বৃদ্ধ, এজন বেমাৰী মানুহ, এজনৰ মৃতদেহ আৰু এজন তপস্বীক দেখা পাই তেওঁক সাংসাৰিক জীৱনৰ ত্যাগ কৰিছিল। ঊনবিংশ বছৰ বয়সত তেওঁ সত্যৰ সন্ধানত ঘৰৰ পৰা ওলাই গ'ল।

- সাত বছৰ বিচৰণ কৰি কেইবাজনো শিক্ষকক লগ পাইছিল যদিও জ্ঞান লাভ কৰিব পৰা নাছিল।
- অৱশেষত বোধগয়াত বোধিদ্ৰুম বৃক্ষৰ তলত বহি গভীৰ তপস্যা কৰিলে, তাৰ পিছত পঁয়ত্ৰিশ বছৰ বয়সত তেওঁ দিব্যজ্ঞান (নিৰ্বাণ) লাভ কৰে।
- তেতিয়াৰ পৰাই তেওঁ বুদ্ধ বা 'পৰমজ্ঞানী' নামেৰে পৰিচিত হ'ল।
- বানাসৰ সমীপৰ সাৰনাথত প্ৰথম ধৰ্মধ্বনি দি পৰৱৰ্তী পঞ্চল্লিশ বছৰ তেওঁ প্ৰচাৰকৰ জীৱন যাপন কৰে। তেওঁৰ আশী বছৰ বয়সত (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৪৮৩) কুশীনাৰাত মৃত্যু হয়।

বৌদ্ধ ধৰ্মৰ মতবাদ DOCTRINES OF BUDDHISM

চাৰিটা উন্নত সত্য FOUR NOBLE TRUTHS

- ১/ পৃথিৱীখন কঠিনতাৰে ভৰা।
- ২/ দুখৰ কাৰণ হ'ল কামনা।
- ৩/ ইচ্ছাৰ পৰা মুক্তি পালে দুখ দূৰ কৰিব পাৰি।
- ৪/ আঠ ভাঁজ পথ অনুসৰণ কৰি এই কাম কৰিব পাৰি।

মধ্যম পথ MIDDLE PATH

- মধ্যপন্থাই সাধাৰণতে ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ দুটা চৰমপন্থাৰ পৰিহাৰক বুজায়, যেনে এফালে কামুক সুখত লিপ্ত হোৱা আৰু আনফালে তীব্ৰ তপস্যা।

অষ্টাংগিক মার্গ EIGHT-FOLD PATH (ASHTANGAMARGA)

- অষ্টাংগিক মার্গ হ'ল - সৎ চিন্তা, সৎ সিদ্ধান্ত, সৎ বাক্য, সৎ আচৰণ, সৎ কৰ্ম, সৎ চেষ্টা, সৎ স্মৃতি আৰু সৎ ধ্যান।

নিৰ্বাণ NIRVANA

- কামনা জয় হ'লে নিৰ্বাণ লাভ হ'ব।

- এজন পুৰুষ জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰৰ পৰা মুক্ত হ'ব।
- শান্তিৰ চিৰন্তন অৱস্থা যি কামনা আৰু দুখৰ পৰা মুক্ত।
- কামনাৰ বিনাশ।
- বুদ্ধই শিকাইছিল যে যেতিয়া নিৰ্বাণ সাধন হয় তেতিয়া বৌদ্ধসকলে পৃথিৱীখনক প্রকৃততে যিদৰে আছে তেনেদৰেই চাবলৈ সক্ষম হয়।
- নিৰ্বাণ মানে চাৰিটা উচ্চ সত্য উপলব্ধি কৰা আৰু গ্ৰহণ কৰা আৰু বাস্তৱৰ প্ৰতি সজাগ হোৱা।

আচৰণৰ বিধি CODE OF CONDUCT (পাঁচটা ধাৰণা) FIVE PERCEPT

পাঁচটা উপদেশ হৈছে মানুহক নৈতিক আৰু নৈতিকভাৱে আচৰণ কৰাত সহায় কৰিবলৈ আচৰণ বিধি বা নিয়মৰ বৌদ্ধ সংস্কৰণ। বৌদ্ধসকলে নৈতিকভাৱে ভাল জীৱন যাপন কৰাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ পাঁচটা উপদেশ মানি চলিব লাগে।

(১) আনৰ সম্পত্তিৰ লোভ নকৰা।

(২) অহিংসা।

(৩) মাদক দ্ৰব্য সেৱন নকৰা।

(৪) মিছা কথা নোকোৱা

(৫) দুৰ্নীতিত লিপ্ত নোহোৱা।

বুদ্ধৰ শিক্ষা TEACHING OF BUDDHA

- **ঈশ্বৰ আৰু আত্মা GOD AND SOUL** - বুদ্ধই ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ বা প্ৰত্যাখ্যান নকৰে। তেওঁ শিকাইছিল যে আত্মাৰ অস্তিত্ব নাই। বৌদ্ধ ধৰ্মাৱলম্বীসকলে বিশ্বাস কৰে যে একোৱেই স্থায়ী নহয়। সকলো সলনি হৈ যায়। গতিকে, ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল চিৰন্তন আত্মা বা চিৰন্তন দেৱতাৰ দৰে বস্তুৰ অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে।

- **LAWS OF KARMA** - উদ্দেশ্যৰ দ্বাৰা পৰিচালিত কাৰ্য্য। কৰ্মই এজন ব্যক্তিয়ে জীৱনকালত কৰা ভাল বা বেয়া কামক বুজায়। বৌদ্ধসকলে বিশ্বাস কৰে যে আমাৰ চূড়ান্ত ভাগ্যৰ ওপৰত আমি নিয়ন্ত্ৰণত আছো।
- **VEDAS & RITUALS** - বুদ্ধই বিশ্বাস কৰিছিল যে নীতি-নিয়ম নিজৰ মতে একো নহয়। কোনোবাই বিশ্বাস নকৰালৈকে ইহঁতৰ কোনো গুৰুত্ব নাই। তেওঁ বেদকে ধৰি যিকোনো বস্তুৰ অন্ধ বিশ্বাসৰ বিৰোধিতা কৰিছিল আৰু প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল।
- **পুনৰ্জন্মৰ ধাৰণা CONCEPT OF REBIRTH** - বৌদ্ধসকলে বিশ্বাস কৰে যে ভৱিষ্যতে তেওঁলোকে কেনেকুৱা পুনৰ্জন্ম পাব সেয়া নিৰ্ভৰ কৰে তেওঁলোকে বৰ্তমানৰ জীৱনটো কেনেকৈ যাপন কৰে।
- **মোক্ষ SALVATION** - নিৰ্বাণত উপনীত হ'লে এজন বৌদ্ধ মোক্ষ লাভ হয়।
- **জাতি ব্যৱস্থা CASTE SYSTEM**- বৌদ্ধ ধৰ্মৰ ব্যক্তিগত দৃষ্টিভঙ্গী আৰু জ্ঞান লাভৰ ক্ষেত্ৰত জাতি ব্যৱস্থাৰ প্ৰতি অৱজ্ঞাই সাধাৰণ মানুহক আকৰ্ষণ কৰিছিল।

বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বিস্তাৰ SPREAD OF BUDDHISM

- **সংঘৰ ভূমিকা ROLE OF SANGHA** - বুদ্ধৰ দুপ্ৰকাৰৰ শিষ্য আছিল - সন্ন্যাসী (ভিক্ষু) আৰু সাধাৰণ উপাসক (উপসিকা)। তেওঁৰ শিক্ষা প্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে সন্ন্যাসীসকলক সংঘত সংগঠিত কৰা হৈছিল। সদস্যপদ পুৰুষ-মহিলা সকলো ব্যক্তিৰ বাবে মুকলি আছিল আৰু কোনো ধৰণৰ জাতি-নিষেধাজ্ঞা নাছিল।
- **পালি ভাষাৰ ব্যৱহাৰ USE OF PALI** - ই এটা পবিত্ৰ ভাষা মূলতঃ প্ৰাচীন বৌদ্ধ লিপিত ব্যৱহৃত। ত্ৰিপিটিকা নামৰ প্ৰাচীন বৌদ্ধ শাস্ত্ৰসমূহ পালি ভাষাত ৰচনা কৰা হৈছিল।

বৌদ্ধ পৰিষদ BUDDHIST COUNCIL

প্ৰথম পৰিষদ @ ৰাজগীৰ

- বুদ্ধৰ মৃত্যুৰ লগে লগে সপ্তপৰ্ণল গুহাত অনুষ্ঠিত হৈছিল য'ত বুদ্ধৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ অলিখিত শিক্ষা লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল।
- মাৰাকশ্যাপৰ অধ্যক্ষতাত অজাতশত্ৰুৰ পৃষ্ঠপোষকতাত ৰাজগীৰত অনুষ্ঠিত

- আনন্দই সুত্তপিটক (বুদ্ধৰ শিক্ষা) আৰু উপলিয়ে বিনয়পিটক (বৌদ্ধ ধৰ্মৰ মঠৰ সংহিতা) ৰচনা কৰিছিল।

দ্বিতীয় পৰিষদ @ বৈশালী VAISHALI

- সবাকামিৰ অধ্যক্ষতাত ৰজা কালাশোকৰ পৃষ্ঠপোষকতাত বুদ্ধৰ মৃত্যুৰ প্ৰায় ১০০ বছৰৰ পাছত অনুষ্ঠিত হৈছিল।
- মূলতঃ বিনয়পিটক (বৌদ্ধ ধৰ্মৰ মঠৰ সংহিতা)ৰ অধীনত ১০টা বিতৰ্কিত বিন্দুৰ বাবে।

দ্বিতীয় পৰিষদত বিভাজন SCHISM IN THE SECOND COUNCIL

- বিনয়ক সংশোধন কৰিবলৈ বিফল চেষ্টা কৰাৰ পিছত "বুদ্ধ সদস্য"ৰ এটা সৰু গোটে – স্থবিৰ STHAVIRAS, দ্বিতীয় বৌদ্ধ পৰিষদৰ সময়ত সংখ্যাগৰিষ্ঠ মহাসামঘীকাৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ স্থবিৰ গোটৰ জন্ম দিয়ে।
- ব্যাখ্যা কৰা হৈছে যে সংখ্যাগৰিষ্ঠই (মহাসমঘা) সংখ্যালঘু (স্থবিৰ) বিনয়ত নিয়ম সংযোজন কৰাটো মানি ল'বলৈ অস্বীকাৰ কৰাৰ ফলত এই বিভাজনৰ সৃষ্টি হৈছিল।
- মহাযান বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰাৰম্ভিক বিকাশৰ বাবেও বহু পণ্ডিতে মহাসংঘ শাখাৰ ফালে দৃষ্টি ৰাখে।

তৃতীয় পৰিষদ @ PATLIPUTRA

- মোগলিপুত্ৰ টিছাৰ অধ্যক্ষতাত অশোকৰ পৃষ্ঠপোষকতাত অনুষ্ঠিত।
- অভিধম্মা পিটকৰ সংকলন (বৌদ্ধ ধৰ্মৰ দাৰ্শনিক বৰ্ণনা) অনুষ্ঠিত হয়।

চতুৰ্থ পৰিষদ @ KASHMIR

- বসুমিত্ৰৰ অধ্যক্ষতাত কনিষ্কৰ পৃষ্ঠপোষকতাত অনুষ্ঠিত
- ফলত বৌদ্ধ ধৰ্মক হীনযান আৰু মহাযানত বিভক্ত কৰা হয়
- এই পৰিষদত অশ্বঘোষা (উপ) ভাগ লৈছিল আৰু সকলো আলোচনা সংস্কৃত ভাষাত কৰা হৈছিল।

মহাযান আৰু হীনযান বৌদ্ধ ধৰ্ম MAHAYANA AND HINAYANA BUDDHISM

হীনযান HINAYANA

- ইয়াৰ অনুগামীসকলে বুদ্ধৰ আদি শিক্ষাত বিশ্বাস কৰিছিল।
- তেওঁলোকে আত্ম-অনুশাসন আৰু ধ্যান-ধাৰণাৰ জৰিয়তে ব্যক্তিগত পৰিত্ৰাণ বিচাৰিছিল।
- তেওঁলোকে মূৰ্তি পূজাত বিশ্বাস কৰা নাছিল।
- হীনযান বৌদ্ধ ধৰ্মৰ আটাইতকৈ পুৰণি বিদ্যালয় হৈছে স্থবিৰবাদ (পালি ভাষাত থেৰাবাদ) বা "বয়োজ্যেষ্ঠসকলৰ মতবাদ"।
- অশোকে প্ৰচাৰ কৰা আৰু প্ৰচাৰ কৰা বৌদ্ধ ধৰ্মক হীনযান নামেৰে জনা যায়

মহাযান MAHAYANA

- ইয়াৰ অনুগামীসকলে বুদ্ধৰ স্বৰ্গীয়তাত বিশ্বাস কৰিছিল আৰু সকলোৰে পৰিত্ৰাণ বিচাৰিছিল
- বুদ্ধ আৰু বোধিসত্ত্বৰ কৃপা আৰু সহায়ৰ দ্বাৰা। বুদ্ধ আৰু বোধিসত্ত্বৰ মূৰ্তি পূজাত বিশ্বাস কৰে।
- জেন, পিউৰ লেণ্ড, টিয়ানটাই, আৰু নিচিৰেন, শ্বিংগন আৰু তিব্বতী বৌদ্ধ ধৰ্ম মহাযানৰ পৰম্পৰা।
- মহাযানে সকলো সত্তাৰ বাবে দুখৰ পৰা সাৰ্বজনীন মুক্তিত বিশ্বাস কৰিছিল (সেয়েহে "মহান বাহন")।
- কনিক্কে মহাযান বৌদ্ধ ধৰ্মক পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।
- মহাযান বৌদ্ধ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ভাষা আছিল সংস্কৃত।

বোধিসত্ত্ব BODHISATTVA

বোধিসত্ত্ব, (সংস্কৃত), পালি বোধিসত্ত্ব ("যাৰ লক্ষ্য জাগৰণ") মানে যিজন জাগৰণ (বোধি) বিচাৰে সেয়েহে, বুদ্ধ হোৱাৰ পথত থকা ব্যক্তি।
বোধিসত্ত্ব হৈছে জ্ঞানপ্ৰাপ্ত সত্তা যিয়ে আনক জ্ঞান লাভ কৰাত সহায় কৰিবলৈ স্বৰ্গত প্ৰৱেশ কৰাটো পিছুৱাই দিছে।

নিজৰ পৰিত্ৰাণ আৰু নিৰ্বাণত তাৎক্ষণিক প্ৰৱেশ ত্যাগ কৰি তেওঁলোকে নিজৰ সকলো ক্ষমতা আৰু শক্তি এই জগতত দুখভোগী সত্তাক ৰক্ষা কৰাত নিয়োজিত কৰে।

বোধিসত্ত্ব	বৈশিষ্ট্যসমূহ
অৱলোকিতেশ্বৰ/পদ্মপাণি/লোকেশ্বৰ	কৰুণাৰ বোধিসত্ত্ব, জগতৰ কান্দোনৰ শ্ৰোতা যিয়ে নিপুণ উপায় ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁলোকৰ সহায়ত আহে।
বজ্ৰপানী	বজ্ৰপানীয়ে বুদ্ধৰ সকলো শক্তি প্ৰকাশ কৰিবলৈ চিন্তা কৰা হৈছে।
মণ্ডজুশ্ৰী	তেওঁ বুদ্ধৰ প্ৰজ্ঞাৰ সৈতে জড়িত আৰু হাতত তৰোৱালধাৰী পুৰুষ বোধিসত্ত্ব।
মৈত্ৰেয়	ভৱিষ্যত বুদ্ধ যিয়ে ভৱিষ্যতে পৃথিৱীত আবিৰ্ভাৱ হ'ব, সম্পূৰ্ণ জ্ঞান লাভ কৰিব, আৰু বিশুদ্ধ ধৰ্মৰ শিক্ষা দিব।

পৰমিতা PARIMITAS

- পৰমিতা" সংস্কৃত শব্দ, যাৰ অৰ্থ "পূৰ্ণতা"।
- বৌদ্ধসকলে-বৌধিসত্ত্ব হ'বলৈ হ'লে বিভিন্ন বৈশিষ্ট্যৰ আচাৰ কৰিব লাগিব, যিবোৰক মহাযান বৌদ্ধসকলে ছয় সিদ্ধতা বুলি কয়।
- ছয় নিখুঁততা বা পৰমিতা মহাযান বৌদ্ধ অনুশীলনৰ পথ প্ৰদৰ্শক।

- অনুশীলনক শক্তিশালী কৰি জ্ঞান লাভ কৰিবলৈ খেতি কৰিবলগীয়া গুণ। সময়ৰ লগে লগে মহাযান সূত্ৰত ছয়টা নিখুঁততাৰ এটা গোট মানক হৈ পৰিল।

বজ্ৰায়ণ বৌদ্ধ ধৰ্ম VAJRAYANA BUDDHISM (TANTRIC BUDDHISM)

- বৌদ্ধ আৰু শৈৱ ধৰ্ম দুয়োটা ধৰ্মৰ ৰাজদৰবাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ ফলত বজ্ৰায়ণৰ বিকাশ ঘটিছিল, অৰ্থাৎ তেওঁলোকে কয় যে ই হিন্দু ধৰ্মৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল।
- মূল দেৱতা হৈছে তাৰা TARA (এগৰাকী মহিলা A LADY)।
- বজ্ৰায়ণ মহাযান বৌদ্ধ দৰ্শনৰ ওপৰত আধাৰিত।
- ইয়াত তন্ত্ৰ, মন্ত্ৰ আৰু যন্ত্ৰৰ শ্ৰেষ্ঠত্বক তন্ত্ৰীয় অনুষ্ঠানৰ বহুতো নিপুণ পদ্ধতি থকা মুক্তিৰ দ্ৰুত বাহন বুলি বিশ্বাস কৰা হয়।

থেৰাভাদা বৌদ্ধ ধৰ্ম/দক্ষিণ বৌদ্ধ ধৰ্ম THERAVEDA BUDDHISM / SOUTHERN BUDDHISM

- ইয়াৰ দ্বাৰা জ্যেষ্ঠ সন্ন্যাসীৰ বিদ্যালয়ক বুজোৱা হয়। পালি কেননত PALI CANON সংৰক্ষিত বুদ্ধৰ শিক্ষাক বিদ্যালয়খনে নিজৰ মতবাদী মূল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে।
- চূড়ান্ত লক্ষ্য হৈছে ক্লেশৰ বিৰতি আৰু নিৰ্বাণৰ উচ্চ অৱস্থা লাভ কৰা।
- থেৰাভাদাক হিনায়েন বিদ্যালয়ৰ উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে।
- ইয়াৰ পিছৰ দেশসমূহৰ ভিতৰত শ্ৰীলংকা, কম্বোডিয়া, লাওছ, থাইলেণ্ড, ম্যানমাৰ ইত্যাদি।

ভূমিস্পৰ্শ মুদ্ৰা BHUMISPASHA MUDRA

- "পৃথিৱী স্পৰ্শ কৰা।"
- ইয়াক বেছিকৈ 'পৃথিৱীৰ সাক্ষী' মুদ্ৰা বুলি জনা যায়।
- বোধিদ্ৰুম বৃক্ষৰ তলত বুদ্ধৰ জ্ঞান লাভৰ প্ৰতীক।

- মাৰাৰ Mara প্ৰলোভনৰ সত্ত্বেও বুদ্ধৰ পবিত্ৰতা আৰু সতীত্বৰ সাক্ষী হ'বলৈ পৃথিৱীক আহ্বান কৰা।

ধ্যান মুদ্ৰা DHAYAN MUDRA

- ইয়াক সমাধি বা যোগ মুদ্ৰা **Samadhi or Yoga Mudra** বুলিও কোৱা হয়।
- "ধ্যানৰ মুদ্ৰা, ভাল নিয়মত একাগ্ৰতাৰ।"
- আধ্যাত্মিক সিদ্ধতা লাভ।
- বুদ্ধই জ্ঞান লাভৰ পূৰ্বে আঁহত গছৰ তলত ধ্যান কৰি থাকোঁতে এই মুদ্ৰা ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

ধৰ্ম চক্ৰ মুদ্ৰা DHARMA CHAKRA MUDRA

- 'ধৰ্মৰ চক্ৰৰ শিক্ষা'ৰ প্ৰতীক।
- বৌদ্ধই জ্ঞান লাভ কৰাৰ পিছত সাৰনাথত প্ৰথম ধৰ্মধ্বনিত ধৰ্মচক্ৰ মুদ্ৰা সম্পাদন কৰিছিল।
- বৌদ্ধ, ধৰ্ম আৰু সংঘক বাওঁহাতৰ তিনিটা মেলি থোৱা আঙুলিৰে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা হয়।

বৌদ্ধ ধৰ্মৰ ত্ৰি ৰত্ন TRI RATNAS OF BUDDHISM

১/ বৌদ্ধ BUDDHA (THE ENLIGHTENED)

২) ধৰ্ম্মা (বৌদ্ধ ধৰ্মৰ মতবাদ DOCTRINE OF BUDDHISM)

৩/ সংঘ (বৌদ্ধ ধৰ্মৰ ক্ৰম ORDER OF BUDDHISM)

বুদ্ধই ভ্ৰমণ কৰা ঠাই PLACES VISITED BY BUDDHA

- তেওঁ ভ্ৰমণ কৰা ৰাজ্যসমূহ হ'ল কোশল আৰু মগধ ৰাজ্য। এই দুই ৰাজ্যৰ অধীনত পৰিদৰ্শন কৰা স্থানসমূহৰ ভিতৰত কপিলাবস্তু, ৰাজগৃহ, বৈশালী, গয়া, বোধগয়া, সান্নাথ, কোছাম্বী, শ্ৰাৱস্তী (কোশল ৰাজ্যৰ ৰাজধানী), কুশীনগৰ, নালন্দা, মথুৰা, বাৰাণসী, সাকেট, চম্পাপুৰী ইত্যাদি।

অষ্টমহস্থান ASHTAMAHASTHANAS

- লুশ্বিনি, বোধ-গয়া। সাৰনাথ আৰু কাশীনাৰা, য'ত বুদ্ধৰ জীৱনৰ ভ্ৰমণ প্ৰধান অনুষ্ঠান ক্ৰমে জন্ম, জ্ঞান, প্ৰথম ধৰ্মধ্বনি আৰু মহাপৰিনিৰ্বাণ সংঘটিত হৈছিল। এইবোৰৰ লগত চাৰিটা স্থান সংযোজন কৰা হৈছে শ্ৰৱস্তি, ৰাজগ্ৰীহা, বৈশালি আৰু সংকচ্য। এই আঠটা স্থানক সকলো সময়তে আঠটা পবিত্ৰ স্থান (অষ্টমহস্থান) হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে।

কেন্দ্ৰীয় বৌদ্ধ অধ্যয়ন প্ৰতিষ্ঠান CENTRAL INSTITUTE OF BUDDHIST STUDIES

- পূৰ্বতে বৌদ্ধ দৰ্শনৰ বিদ্যালয় নামেৰে জনাজাত আছিল।
- লাডাখৰ লেহ চহৰত অৱস্থিত ই সাংস্কৃতিক মন্ত্ৰালয়ৰ অধীনত গণ্য বিশ্ববিদ্যালয়।
- ১৯৫৯ চনত প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল।

মহাজনপদ আৰু মগধৰ উত্থান - পাৰ্চী আৰু মেচিডোনিয়ান আক্ৰমণ MAHAJANAPADAS AND RISE OF MAGADHA - PERSIAN AND MACEDONIAN INVASIONS

ষোল্ল মহাজনপদ SIXTEEN MAHAJANAPADAS

বৌদ্ধ সাহিত্য অংগুত্তৰা নিকায়াই ষোল্লজন মহাজনপদৰ তালিকা দিছে

হাৰিয়াংক বংশ HARYANKA DYNASTY

বিস্মিছাৰ BIMBISARA (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫৪৬-৪৯৪)

- বিস্মিছাৰা হাৰিয়াংক বংশৰ বংশধৰ আছিল।
- তেওঁ বৰ্ধমান মহাবীৰ আৰু গৌতম বুদ্ধ উভয়ৰে সমসাময়িক আছিল।
- ৰাজগীৰত (গিৰিভৰাজা নামেৰে জনাজাত) নিজৰ ৰাজধানী স্থাপন কৰিছিল। যিবোৰ ইয়াৰ চাৰিওফালে পাঁচটা পাহাৰ, দ্য খোলাবোৰ চাৰিওফালে শিলৰ দেৱালেৰে বন্ধ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাজগীৰক অভেদ্য আছিল।
- বিবাহ মিত্ৰতাৰ দ্বাৰা নিজৰ স্থিতি শক্তিশালী কৰিলে (কোশলা, লিচ্ছাৰী (বৈশালী) আৰু মাদ্ৰা বংশ (পাঞ্জাৰ)।
- তেওঁ অংগৰ ব্ৰহ্মদত্তক পৰাস্ত কৰি সেই ৰাজ্যখন নিজৰ অধীনলৈ আনে।

অজাতশত্ৰু AJATASHATRU (৪৯৪-৪৬২ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)

- পিতৃক হত্যা কৰি সিংহাসনত আৰোহন কৰে।
- কোশল আৰু বৈশালী (লিচ্ছাৰী - ১৬ বছৰত ধ্বংস কৰিলে)ৰ লগত যুদ্ধ হয় আৰু দুয়োখন যুদ্ধতে জয়ী হয়।
- তেওঁৰ হাতত এটা ৰথ আছিল যাৰ লগত গদা সংলগ্ন আছিল আৰু ইয়াৰ ফলত গণহত্যাৰ সুবিধা হৈছিল।

- সৰু গাঁও পাটলিগ্ৰাম (ভৰিষ্যৎ পাটলিপুত্ৰ)ৰ কৌশলগত গুৰুত্ব তেওঁ উপলব্ধি কৰিছিল। তেওঁ বৈশালীৰ বিৰুদ্ধে অভিযানৰ সুবিধাজনক ভিত্তি হিচাপে কাম কৰিবলৈ ইয়াক শক্তিশালী কৰি তুলিছিল। বৌদ্ধ ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰি ৰাজগীৰত ১ম বৌদ্ধ পৰিষদৰ ভেটিৰ নেতৃত্ব দিয়ে। তেওঁ গৌতম বুদ্ধক লগ পোৱা বুলি কোৱা হয়। এই দৃশ্য বৰহুতৰ BARHUT ভাস্কৰ্য্যতো চিত্ৰিত কৰা হৈছে।

উদয়িন UDAYIN

- অজাতশত্ৰুৰ উত্তৰাধিকাৰী
- পাটলিপুত্ৰত নতুন ৰাজধানী প্ৰতিষ্ঠা। গংগা আৰু পুত্ৰ নদী দুখনৰ সংগমস্থলীত অৱস্থিত।
- পিছলৈ ই মৌৰ্যসকলৰ সাম্ৰাজ্যবাদী ৰাজধানী হিচাপে বিখ্যাত হয়। উদয়িনৰ উত্তৰাধিকাৰীসকল দুৰ্বল শাসক আছিল আৰু সেয়েহে মগধক শৈসুনাগে বন্দী কৰিছিল।
- এইদৰে হাৰিয়াংকা বংশৰ অন্ত পৰিল আৰু শৈসুনাগা বংশ ক্ষমতালৈ আহে।

শিশুনাগা SHISHUNAGAS

- শিশুনাগা সকলৰ বংশাৱলী আৰু কালক্ৰম স্পষ্ট নহয়।
- অস্থায়ীভাৱে ৰাজধানী বৈশালীলৈ স্থানান্তৰিত কৰে।
- অৱন্তীক পৰাস্ত কৰি ১০০ বছৰীয়া প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাৰ অন্ত কিনিলে।
- শিশুনাগাৰ পিছত সেই শক্তিশালী সাম্ৰাজ্যৰ পতন ঘটিবলৈ ধৰিলে।
- তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল ককাবৰ্মান বা কালশোক।
- তেওঁৰ ৰাজত্বকালত বৈশালীত দ্বিতীয় বৌদ্ধ পৰিষদ অনুষ্ঠিত হয়।
- কালশোকক হত্যা কৰিছিল নন্দ বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপকে

নন্দ বংশ

মহাপদমানন্দ MAHAPADMANANDA

- একাৰত (অন্যক ধ্বংস কৰা একমাত্র বজা) নামেৰে পৰিচিত।
- কলিংগ জয় কৰি জিনাৰ প্ৰতিচ্ছবি ট্ৰফী হিচাপে আনিছিল।
- তেওঁ কেৱল কলিংগক জয় কৰাই নহয়, সম্ভৱতঃ তেওঁৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ কৰা কোশালাকো জয় কৰিছিল।
- খৰাভেলা বজাৰ (কলিংগ) হাতীগম্ফা শিলালিপিত নন্দৰ দ্বাৰা কলিংগ বিজয়ৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে।

ধননন্দা DHANANANDA

- নন্দ বংশৰ শেষ শাসক
- তেওঁ মগধ সাম্ৰাজ্য অক্ষত ৰাখিছিল আৰু তেওঁৰ হাতত আছিল শক্তিশালী সেনাবাহিনী আৰু বিপুল ধন।
- তেওঁৰ ৰাজত্বকালত আলেকজেণ্ডাৰে ভাৰত আক্ৰমণ কৰিছিল যদিও পূব দিশলৈ আগবাঢ়ি যোৱা নাছিল (নন্দৰ ক্ষমতা)।
- কবি মামুলানাৰৰ তামিল সংগম গ্ৰন্থ অহনানুৰুতো নন্দসকলৰ বিপুল ধন-সম্পত্তিৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধননন্দৰ কৰ সংগ্ৰহৰ নিপীড়ন পদ্ধতিক লৈ ৰাইজৰ ক্ষোভৰ সৃষ্টি হৈছিল।
- ইয়াৰ সুযোগ লৈ চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য আৰু কোটিল্যই নন্দ শাসনৰ বিৰোধিতা আৰম্ভ কৰে।

মগধৰ সফলতাৰ কাৰণ CAUSE OF MAGADHA'S SUCCESS

- ৰাজধানী: ৰাজগীৰ (৫ টা পাহাৰেৰে আগুৰি থকা) + পাটলিপুত্ৰ (গংগা, গণ্ডক, ছন আৰু ঘগ্ৰা নদীৰে আগুৰি → প্ৰকৃত জলদুৰ্গ)।
- গংগা উপত্যকাৰ ওপৰ আৰু তলৰ অংশৰ মাজত কৌশলগত অৱস্থান আছিল বাবে যথেষ্ট সুবিধা হৈছিল।

- ইয়াৰ মাটি সাৰুৱা আছিল। ৰাজগীৰৰ ওচৰৰ পাহাৰত থকা লোহাৰ অক্সাইড আৰু গয়াৰ ওচৰৰ তাম আৰু লোহাৰ খনিজে ইয়াৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ পৰিমাণ আৰু অধিক বৃদ্ধি কৰিছিল।
- সেই সময়ৰ বাণিজ্যিক ঘাইপথৰ কেন্দ্ৰত ইয়াৰ অৱস্থানে ধন-সম্পত্তিত অৰিহণা যোগাইছিল।
- মগধে প্ৰথম শত্ৰুৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধত হাতী ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

পাৰ্চী আক্ৰমণ PERSIAN INVASIONS

শাসক	মন্তব্য
চাইৰাছ (৫৫৮-৫৩০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)	✓ প্ৰথম পাৰ্চী সাম্ৰাজ্য আচেমেনীড সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাপক। ✓ প্ৰথম বিজয়ী যিয়ে অভিযানৰ নেতৃত্ব দি ভাৰতত প্ৰৱেশ কৰে। ✓ গান্ধাৰ অঞ্চল দখল কৰে।
দাৰিয়াছ প্ৰথম (৫২২-৪৮৬ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)	✓ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫১৮ চনত সিন্ধু উপত্যকা জয় কৰে আৰু পঞ্জাব আৰু সিন্ধক সংযুক্ত কৰিছিল।
জাৰ্জছিছ (৪৬৫-৪৫৬ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)	✓ গ্ৰীচত জাৰ্জছিছ পৰাজয়ৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছিল। ✓ এই বিফলতাৰ পিছত আচেমেনিয়ানসকলে ভাৰতত আক্ৰমণৰ নীতি মানি চলিব পৰা নাছিল। ✓ আলেকজেণ্ডাৰে ভাৰত আক্ৰমণৰ প্ৰাকক্ষণত পাৰ্চীসকলৰ নিয়ন্ত্ৰণ শিথিল হৈ পৰে।

পাৰ্চী আক্ৰমণৰ প্ৰভাৱ EFFECTS OF PERSIAN INVASION

- ভাৰত-ইৰাণৰ বাণিজ্যৰ বৃদ্ধি।
- ই আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণৰ বাবে ভূমি প্ৰস্তুত কৰিছিল।
- ইৰাণী লেখাৰ এক প্ৰকাৰ খাৰোষ্টী লিপিৰ ব্যৱহাৰ উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত জনপ্ৰিয় হৈ উঠে।
- মৌৰ্যসকলৰ শিল্পৰ ওপৰত পাৰ্চী শিল্পৰ প্ৰভাৱ, বিশেষকৈ অশোক স্তম্ভত।
- অশোকাৰ আদেশ জাৰি কৰাৰ অতি ধাৰণা আৰু আদেশত ব্যৱহৃত শব্দাংশ ইৰাণৰ প্ৰভাৱৰ সন্ধান পোৱা গৈছে।

ভাৰতৰ আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণ ALEXANDER INVASION OF INDIA (৩২৭-৩২৫ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)

হাইডাস্পেছ যুদ্ধ BATTLE OF HYDASPES (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৩২৬)

- এছিয়াত বিজয় অভিযানৰ সময়ত মহান আলেকজেণ্ডাৰে যুঁজ দিয়া এইখন চতুৰ্থ আৰু শেষ স্থল যুদ্ধ।
- এই যুদ্ধ আছিল মহান আলেকজেণ্ডাৰ আৰু ৰজা পোৰাছৰ মাজত বেলম নদীৰ পাৰত (প্ৰাচীন গ্ৰীকসকলে হাইডাস্পেছ নামেৰে জনাজাত)।
- যদিও পোৰাছৰ সৈন্যবাহিনী শক্তিশালী আছিল, তথাপিও তেওঁ যুদ্ধত পৰাস্ত হৈছিল। এই ভাৰতীয় ৰাজকুমাৰৰ সাহস আৰু বীৰত্বত আলেকজেণ্ডাৰে আপ্লুত হৈছিল, যুদ্ধৰ পিছত পোৰাছক তেওঁৰ এজন সত্ৰপ (গৱৰ্ণৰ) হ'বলৈ আহ্বান জনায়।

আলেকজেণ্ডাৰ ৰ আক্ৰমণ প্ৰভাৱ EFFECTS OF ALEXANDER INVASIONS

- প্ৰথমবাৰৰ বাবে প্ৰাচীন ইউৰোপীয় প্ৰাচীন ভাৰতৰ সংস্পৰ্শলৈ আহিছিল।

- উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত গ্ৰীক বসতি।
- বহু ইতিহাসবিদে আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰতীয় অভিযানৰ বিষয়ে লিখিছিল এই মাধ্যমেৰে ভাৰতীয় শাসকসকলৰ কালক্ৰম অনুসন্ধান কৰা সম্ভৱ হয়।
- ই মৌৰ্যৰ অধীনত উত্তৰ ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক একত্ৰীকৰণক উৎসাহিত কৰিছিল। সৰু সৰু স্বাধীন ৰাষ্ট্ৰৰ ব্যৱস্থাৰ অন্ত পৰিল।
- ভাৰত আৰু গ্ৰীচৰ মাজত প্ৰত্যক্ষ সংস্পৰ্শৰ পথো মুকলি হয়।
- তেওঁ মুকলি কৰা পথসমূহ, আৰু তেওঁৰ নৌসেনাৰ অন্বেষণে ভাৰত আৰু পশ্চিম এছিয়াৰ মাজত বাণিজ্যৰ বাবে বৰ্তমানৰ সুবিধাসমূহ বৃদ্ধি কৰিলে।
- সামৰিক শাসন ব্যৱস্থা ভাৰতত প্ৰথমে গ্ৰীকসকলে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।

মৌৰ্য সাম্ৰাজ্য (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৩২৫-খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৮৩) THE MAURYAN EMPIRE (325BC-183BC)

সাহিত্যিক উৎস LITERARY SOURCES

- কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰ Kautilya's Arthashastra
 - সংস্কৃত ভাষাৰ এই গ্ৰন্থখন চন্দ্ৰগুপ্তৰ মৌৰ্য সমসাময়িক কৌটিল্যই ৰচনা কৰিছিল।
 - কৌটিল্যক 'ভাৰতৰ মেকিয়াভেল্লী INDIAN MACHIAVELLI' বুলিও কোৱা হৈছিল।
 - ১৯০৪ চনত আৰ শৰ্মা শাস্ত্ৰীয়ে প্ৰথম আৱিষ্কাৰ কৰিছিল অৰ্থশাস্ত্ৰৰ পাণ্ডুলিপি। অৰ্থশাস্ত্ৰত ১৫খন গ্ৰন্থ আৰু ১৮০টা অধ্যায় আছে যদিও ইয়াক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি:
 - প্ৰথমটোত ৰজা আৰু তেওঁৰ পৰিষদ আৰু চৰকাৰৰ বিভাগসমূহৰ বিষয়ে;
 - দ্বিতীয়টো দেৱানী আৰু অপৰাধমূলক আইন সম্পৰ্কীয়;
 - তৃতীয়টো কূটনীতি আৰু যুদ্ধৰ সম্পৰ্কীয়।

বিষকদত্তৰ মুদ্ৰাৰক্ষাস Visakadatta's Mudrarakshasa

- বিষকদত্তৰ দ্বাৰা ৰচিত মুদ্ৰাৰক্ষাস সংস্কৃত ভাষাৰ নাটক।
- ইয়াত কৌটিল্যৰ সহযোগত চন্দ্ৰগুপ্তই নন্দসকলক কেনেকৈ উফৰাই পেলালে সেই বিষয়ে বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

মেগাষ্টেনিছৰ ইণ্ডিকা Megasthenes' Indica

- মেগাষ্টেনিছ আছিল চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ দৰবাৰত গ্ৰীচৰ ৰাষ্ট্ৰদূত।
- ইয়াত মৌৰ্য প্ৰশাসন, বিশেষকৈ ৰাজধানী চহৰ পাটলিপুত্ৰৰ প্ৰশাসন আৰু লগতে সামৰিক সংগঠনৰ বিষয়ে বিতংভাৱে উল্লেখ কৰা হৈছে।

চেভল'নিজ ক্ৰনিকলছ Ceylonese Chronicles

- পালি ভাষাত ৰচিত চিল'নীজ ক্ৰনিকলছ দিপবংশ আৰু মহাবংশত শ্ৰীলংকাত বৌদ্ধ ধৰ্ম প্ৰচাৰত অশোকৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে পোহৰ পেলোৱা হৈছে।

পুৰাতত্ত্বৰ উৎস ARCHAEOLOGICAL SOURCES

- অশোকৰ শিলালিপিসমূহ প্ৰথমে ১৮৩৭ চনত জেমছ প্ৰিন্সপে ডিচিফাৰ কৰিছিল।
- পালি ভাষাত লিখা হৈছে আৰু কোনো কোনো ঠাইত প্ৰাকৃত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। লিখাৰ বাবে ব্ৰাহ্মী লিপি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।
- উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত অশোকন শিলালিপি কৰোণ্ডী লিপিত পোৱা গৈছিল।
- চৈধ্যটা শিলালিপি আছে। গুৰুত্বপূৰ্ণ চহৰসমূহত প্ৰধান স্তম্ভ আদেশসমূহ স্থাপন কৰা হৈছিল। সৰু সৰু শিল আৰু স্তম্ভ লিপি আৰু আছে।
- অশোকৰ এই আদেশত অশোকৰ ধৰ্মৰ বিষয়ে আৰু লগতে তেওঁৰ বিষয়াসকলক দিয়া নিৰ্দেশনাৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা হৈছে।
 - ত্ৰয়োদশ শিলালিপিত কলিংগৰ সৈতে তেওঁৰ যুদ্ধৰ বিষয়ে বিতংভাৱে উল্লেখ কৰা হৈছে।
 - সপ্তম স্তম্ভলিপিত তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত ধম্মাক প্ৰচাৰৰ বাবে কৰা প্ৰচেষ্টাৰ সাৰাংশ দিয়া হৈছে।

চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য CHANDRAGUPTA MAURYA (৩২২-২৯৮ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)

- চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য আছিল মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাপক।
- তেওঁ নন্দ বংশৰ শেষ শাসক ধনানন্দৰ পৰা পাটলিপুত্ৰ দখল কৰিছিল। এই কামত তেওঁক সহায় কৰিছিল কোটিল্যই, যাক চাণক্য বা বিষ্ণুগুপ্ত বুলিও জনা গৈছিল।
- খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৩০৫ চনত তেওঁ উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰত নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আলেকজেণ্ডাৰৰ জেনেৰেল চেলুকাছ নিকেটাৰৰ বিৰুদ্ধে যাত্ৰা কৰে। চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যই তেওঁক পৰাস্ত কৰি এখন সন্ধি

স্বাক্ষৰিত কৰে। এই সন্ধিৰ দ্বাৰা চেলুকাছ নিকেটাৰে এক বিশাল ভূখণ্ড আত্মসমৰ্পণ কৰে।

- মেগাষ্টেনিছ চন্দ্ৰগুপ্তৰ দৰবাৰত গ্ৰীকৰ ৰাষ্ট্ৰদূত হিচাপে আছিল মৌৰ্য চন্দ্ৰগুপ্ত জৈন হৈ ভদ্ৰবাহুৰ সৈতে শ্ৰৱণবেলগোলালৈ যায় আৰু তাতেই লাহে লাহে অনাহাৰে মৃত্যুবৰণ কৰে।
- চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ অধীনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে সমগ্ৰ উত্তৰ ভাৰত একত্ৰিত হৈছিল।

চানক্য CHANAKYA

- কৌটিল্য বা বিষ্ণুগুপ্ত নামেৰেও পৰিচিত চানক্যৰ জন্ম হৈছিল মগধৰ পাটলিপুত্ৰত (বৰ্তমান বিহাৰ, ভাৰত)।
- তেওঁ তক্ষশীলা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যাপক (আচৰ্য্য) আৰু পিছলৈ চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী আছিল।

বিন্দুসাৰ BINDUSARA (২৯৮-২৭৩ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)

- চন্দ্ৰ গুপ্ত মৌৰ্যৰ পুত্ৰ
- বিন্দুসাৰক গ্ৰীকসকলে "অমিত্ৰগথ" অৰ্থাৎ শত্ৰুৰ হত্যাকাৰী বুলি অভিহিত কৰিছিল।
- সংগম তামিল সাহিত্যইও সুদূৰ দক্ষিণৰ মৌৰ্য আক্ৰমণৰ কথা নিশ্চিত কৰিছে।
- গতিকে ক'ব পাৰি যে বিন্দুসাৰৰ অধীনত মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যৰ মৈসূৰ Mysore লৈকে বিস্তৃত আছিল।
- বিন্দুসাৰে অজিৰিকা নামৰ এটা ধৰ্মীয় পন্থাক সমৰ্থন কৰিছিল।

মহামতি অশোক (২৭৩-২৩২ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)

- অশোকৰ ৰাজত্বকালৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিঘটনা আছিল খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২৬১ চনত কলিংগৰ সৈতে তেওঁৰ বিজয়ী যুদ্ধ।
- যুদ্ধৰ পিছত তেওঁ কলিংগক মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যৰ লগত সংযুক্ত কৰে।

- কলিংগ যুদ্ধৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ আছিল যে অশোকে বৌদ্ধ সন্ন্যাসী উপগুপ্তৰ প্ৰভাৱত বৌদ্ধ ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিছিল।
- অৰ্থাৎ ভেৰিঘোষাৰ ঠাইত ধম্মঘোষা আহিল।
- ভেৰিঘোষা মানে যুদ্ধৰ ঢোল। কলিংগ যুদ্ধৰ পিছত হতাশ হৈ অশোকে ঘোষণা কৰিলে যে এতিয়া ভেৰিঘোষাৰ পৰিৱৰ্তে ভৱিষ্যতে ধম্মগোছা (ধম্মাৰ ঢোল)ত অনুকূল হ'ব।
- অশোকৰ দিনত মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যই শিখৰত উপনীত হৈছিল। প্ৰথমবাৰৰ বাবে চৰম দক্ষিণ অংশ এৰি সমগ্ৰ উপমহাদেশখন সাম্ৰাজ্যবাদী নিয়ন্ত্ৰণত আছিল।
- অশোকে চোলা Chola আৰু পাণ্ডিয়া Pandya ৰাজ্যলৈ মিছনেৰী পঠিয়াইছিল, আৰু গ্ৰীক ৰজাৰ দ্বাৰা শাসিত পাঁচখন ৰাজ্যলৈ।

অশোক আৰু বৌদ্ধ ধৰ্ম ASHOKA AND BUDDHISM

- কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে তেওঁৰ বৌদ্ধ ধৰ্ম গ্ৰহণ ক্ৰমান্বয়ে হৈছিল আৰু তাৎক্ষণিক নাছিল।
- তেওঁ বৌদ্ধ ধৰ্মৰ লগত জড়িত গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান যেনে বোধ-গয়া, লুম্বিনী, সাৰণত, শ্ৰৱস্তি আদি ভ্ৰমণ কৰিছিল।
- তেওঁ পুত্ৰ মহেন্দ্ৰ আৰু কন্যা সংগমিত্ৰাৰ অধীনত শ্ৰীলংকালৈ মিছন পঠিয়াই তাত মূল বোধি গছৰ ডাল ৰোপণ কৰে।
- অশোকে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২৪০ চনত পাটলিপুত্ৰত তৃতীয় বৌদ্ধ পৰিষদ আহ্বান কৰে।
- **ৰুমিণ্ডেই স্তম্ভ লিপি** - নেপালৰ লুম্বিনী স্তম্ভ লিপিক ৰুমিণ্ডেই স্তম্ভ লিপি বুলি জনা যায়। ইয়াত অশোকৰ লুম্বিনী ভ্ৰমণ আৰু লুম্বিনিক কৰ ৰেহাই দিয়াৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে।

অশোকাৰ ধম্ম ASOKA'S DHAMMA

- **ধম্ম** শব্দটো সংস্কৃত ধৰ্ম শব্দৰ প্ৰাকৃত ৰূপ।
- অশোকৰ ধম্মক সাম্প্ৰদায়িক বিশ্বাস বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি।

- ই আছিল জীৱন-ধাৰণৰ পদ্ধতি, আচৰণ বিধি আৰু সামগ্ৰিকভাৱে জনসাধাৰণে গ্ৰহণ আৰু পালন কৰিবলগীয়া নীতিৰ এটা গোট।
- ধম্ম মহামাত্ৰ Dhamma Mahamatro নামৰ বিশেষ বিষয়া নিয়োগ কৰি ধম্মৰ অগ্ৰগতি ত্বৰান্বিত কৰে।
- ইয়াৰ বহল উদ্দেশ্য আছিল ইয়াৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ কৰা সামাজিক ব্যৱস্থা ৰক্ষা কৰা যে মানুহে নিজৰ পিতৃ-মাতৃৰ আজ্ঞা পালন কৰিব লাগে, ব্ৰাহ্মণ আৰু বৌদ্ধ সন্ন্যাসীক সন্মান কৰিব লাগে আৰু দাসসকলক দয়া কৰিব লাগে।
- তেওঁৰ মতে মানুহে ভাল আচৰণ কৰিলে স্বৰ্গ Swarga (স্বৰ্গ) লাভ কৰিব।
- তেওঁ কেতিয়াও কোৱা নাছিল যে তেওঁলোকে নিৰ্বাণ লাভ কৰিব, যিটো বৌদ্ধ শিক্ষাৰ লক্ষ্য আছিল।
- তেওঁ ধম্মক বৌদ্ধ শিক্ষাৰ সৈতে তুলনা কৰা নাছিল।
- বৌদ্ধ ধৰ্ম তেওঁৰ ব্যক্তিগত বিশ্বাস হৈয়েই থাকিল।
- অশোকৰ কাণ্ডাহৰ শিলালিপিye চিকাৰী আৰু মাছমৰীয়াৰ সৈতে তেওঁৰ ধম্ম নীতিৰ সফলতাৰ কথা কয়, যিসকলে জীৱ-জন্তু হত্যা ত্যাগ কৰিছিল আৰু সম্ভৱতঃ বসতিপ্ৰধান কৃষি গ্ৰহণ কৰিছিল।

দেৱানম্পীয়া পিয়াদাসী DEVANAMPIYA PIYADASSI

- অশোক নামটো কিছুমান সৰু সৰু আদেশত পোৱা যায় (মাষ্কি আৰু গিৰ্ণাৰ) (কৰ্ণাটক&গুজৰাটত), অন্য সকলো ঠাইতে আদেশত তেওঁক "দেৱানম্পিয়া পিয়াদাছি" বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে যাৰ অৰ্থ হৈছে "দেৱতাৰ প্ৰিয়, যিজনে মৰমেৰে চায়।"

সোহগৌৰা শিলালিপি- উত্তৰ প্ৰদেশ SOHGAURA INSCRIPTION- UTTAR PRADESH

- ই মৌৰ্য যুগৰ তামৰ প্লেটৰ শিলালিপি।
- ব্ৰাহ্মী লিপিত প্ৰাকৃতত লিখা হৈছে।
- ইয়াত দুৰ্ভিক্ষৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ দুটা শস্যৰ ডিপো (কোস্থগৰা) স্থাপনৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে।

কংগনাহল্লী KANGANAHALLI

- কৰ্ণাটকৰ কংগনাহল্লী ব্ৰাহ্মী লিপি শিলালিপি থকা ঠাইখন ৰণ্য অশোক আৰু ৰজা অশোকৰ এটা ভাস্কৰ্য।
- ভীমা নদীৰ পাৰত অৱস্থিত।
- ইয়াত সম্ৰাট অশোকৰ ভাস্কৰ্য-চিত্ৰ আছে মৌৰ্য সম্ৰাটৰ একমাত্ৰ উপলব্ধ প্ৰতিচ্ছবি।

পিছৰ মৌৰ্য শাসক LATER MAURYAN RULERS

- খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২৩২ চনত অশোকৰ মৃত্যু হয়। তেওঁৰ পিছত মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হয়-পশ্চিম আৰু পূব। পশ্চিম অংশত অশোকৰ পুত্ৰ কুনালৰ আৰু পূব অংশত অশোকৰ অন্যতম নাতি দশৰথৰ শাসন আছিল।
- বেক্টৰিয়ান আক্ৰমণৰ বাবে সাম্ৰাজ্যৰ পশ্চিম অংশ ভাঙি যায়। দশৰথৰ উত্তৰাধিকাৰী সম্প্ৰতিৰ অধীনত পূব অংশ অক্ষত আছিল। শেষ মৌৰ্য ৰজা আছিল বৃহদ্ৰথ, যাক পুছলীয়ামিত্ৰ ছুংগাই হত্যা কৰিছিল।

মৌৰ্য প্ৰশাসন MAURYAN ADMINISTRATION

কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ CENTRAL GOVERNMENT

- **ৰাজতন্ত্ৰ Monarchy** -মৌৰ্যসকলৰ আধিপত্যৰ ফলত ভাৰতত ৰাজতন্ত্ৰৰ জয়লাভ হৈছিল।
- **ৰজা King**: ধৰ্মপ্ৰৱৰ্তক বা সামাজিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰচাৰক।
- **মন্ত্ৰীপৰিষদ Mantriparishad** - ৰজাক সহায় কৰিছিল মন্ত্ৰী পৰিষদে, যাৰ সদস্যসকলৰ ভিতৰত আছিল - (১) যুৱৰাজ, ৰাজকুমাৰ, পুৰোহিতা, প্ৰধান পুৰোহিত, সেনাপতি, সেনা প্ৰধান সেনাপতি আন কেইজনমান মন্ত্ৰী।
- **অমত্য Amatyas**-দৈনন্দিন প্ৰশাসন চোৱাচিতা কৰিবলৈ অমত্য বুলি কোৱা প্ৰশাসনিক বিষয়া আছিল।
- **লোকপিয়ল Census**-মৌৰ্য যুগত লোকপিয়ল নিয়মীয়া আছিল।

প্ৰাদেশিক আৰু স্থানীয় প্ৰশাসন PROVINCIAL AND LOCAL ADMINISTRATION

- উত্তৰপাথা নামৰ উত্তৰ প্ৰদেশখনৰ ৰাজধানী আছিল তক্ষিলা। পশ্চিম প্ৰদেশ, অৱন্তীপাথা নামেৰে জনাজাত ৰাজধানী আছিল উজ্জয়িনত।
- ৰাজধানী তোশালী (কলিংগ)সহ প্ৰচ্যপাথাই পূব প্ৰদেশ গঠন কৰাৰ বিপৰীতে ৰাজধানী সুৰনাগিৰিৰে দক্ষিণপাঠ আটাইতকৈ দক্ষিণ প্ৰদেশ।
- মধ্য প্ৰদেশ আছিল মগধ, ইয়াৰ ৰাজধানী আছিল পাটলিপুত্ৰ, সমগ্ৰ ৰাজ্যৰে মুখ্য কাৰ্যালয় আছিল।
- প্ৰাদেশিক ৰাজ্যপালসকলক বেছিভাগেই ৰাজকীয় পৰিয়ালৰ সদস্যৰ পৰা নিযুক্তি দিয়া হৈছিল। সাম্ৰাজ্যৰ বাবে আইন-শৃংখলা ৰক্ষা আৰু কৰ সংগ্ৰহৰ দায়িত্ব তেওঁলোকৰ আছিল।
- জিলা প্ৰশাসন ৰাজ্যৰ দায়িত্বত আছিল, যাৰ পদ আৰু কাম আধুনিক সংগ্ৰাহকৰ দৰেই, তেওঁক সহায় কৰিছিল যুক্ত বা অধীনস্থ বিষয়াই।
- গাঁও প্ৰশাসন গ্ৰামাণিৰ হাতত আছিল আৰু তেওঁৰ চৰকাৰী উৰ্ধতন বিষয়া আছিল গোপা যাৰ ওপৰত দহ-পোন্ধৰখন গাঁৱৰ দায়িত্ব আছিল।
- মেগাষ্টেনিছে পাঁচজনকৈ সদস্যৰ ছখন সমিতিক বুজায় যিয়ে পাটলিপুত্ৰৰ প্ৰশাসন চোৱাচিতা কৰিছিল। এই সমিতিসমূহে চোৱাচিতা কৰিছিল: ১.উদ্যোগ ২.বিদেশী ৩.জন্ম আৰু মৃত্যুৰ পঞ্জীয়ন ৪.বাণিজ্য ৫.সামগ্ৰী নিৰ্মাণ আৰু বিক্ৰী ৬.বিক্ৰী কৰ সংগ্ৰহ।

অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা ECONOMIC SYSTEM

- **কৃষি Agriculture**-মৌৰ্যৰ অধীনত অৰ্থনীতিৰ মূল ভেটি আছিল কৃষি। মৌৰ্য শাসন কালত প্ৰথমবাৰৰ বাবে দাসসকলে বৃহৎ পৰিসৰত কৃষি কামত নিয়োজিত হৈছিল।
- **ৰাজহৰ উৎস Sources of Revenue** -ৰাজহ আহিছিল ভূমি, জলসিঞ্চন, শুল্ক, দোকানৰ কৰ, ফেৰী কৰ, বনাঞ্চল, খনি আৰু চৰণীয়া পথাৰ, অনুজ্ঞাপত্ৰ মাচুলৰ সন্মুখৰ শিল্পী, আৰু আইন আদালতত সংগ্ৰহ কৰা জৰিমনা। সাধাৰণতে ভূমিৰ ৰাজহ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ ষষ্ঠাংশ হিচাপে নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল। নগদ ধন আৰু সামগ্ৰীৰ ৰূপত কৰ সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল।

- **সংহত Samharta**-ৰাজহ বিভাগৰ মুৰব্বী, সাম্ৰাজ্যৰ সকলো ৰাজহ সংগ্ৰহৰ দায়িত্বত আছিল।
- **সন্নিধাতা Sannidhata** - ৰাজ্যৰ কোষাগাৰৰ মুখ্য ৰক্ষক।
- **বাণিজ্য আৰু উদ্যোগ বিভাগ Department of Commerce and Industries** - এই বিভাগে সামগ্ৰীৰ খুচুৰা আৰু পাইকাৰী মূল্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰি আদ্যক্ষ নামৰ বিষয়াসকলৰ জৰিয়তে ইয়াৰ স্থিৰ যোগান নিশ্চিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।
- **মুদ্রা Coinage**- ময়ূৰৰ প্ৰতীক বহন কৰা ৰূপৰ মুদ্রা আৰু পাহাৰ আৰু অৰ্ধচন্দ্ৰ চিহ্নিত কৰা মৌৰ্যসকলৰ সাম্ৰাজ্যবাদী মুদ্রা গঠন কৰিছিল।

ন্যায়িক ব্যৱস্থা JUDICIAL SYSTEM

- কৌটিল্যই দেৱানী আৰু অপৰাধমূলক দুয়োটা আদালতৰ অস্তিত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।
- ৰাজধানীত থকা উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ মুখ্য ন্যায়াধীশৰ নাম আছিল ধৰ্মথিকাৰিন।
- অমত্ৰ্যৰ অধীনত প্ৰাদেশিক ৰাজধানী আৰু জিলাসমূহতো অধীনস্থ আদালত আছিল।
- অপৰাধীক জৰিমনা, কাৰাদণ্ড, অংগচ্ছেদ আৰু মৃত্যুৰ দৰে বিভিন্ন ধৰণৰ শাস্তি দিয়া হৈছিল।
- ধৰ্ম মহামাত্ৰক অশোকে অন্যান্যিক কাৰাবন্দীত্বৰ বিৰুদ্ধে ব্যৱস্থা ল'বলৈ আজ্ঞা দিছিল।

সেনা ARMY

- মৌৰ্য সেনা সুসংগঠিত আছিল আৰু ই সেনাপতিৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছিল। নগদ ধনেৰে দৰমহা দিয়া হৈছিল।

মৌৰিয়ান শিল্প আৰু স্থাপত্য MAURYAN ART AND ARCHITECTURE

স্তম্ভ PILLAR

- দিল্লী, এলাহাবাদ, ২০১৬ আদি ঠাইত শিলালিপি থকা অশোক স্তম্ভ পোৱা গৈছিল।
- ৰুমিণ্ডাই, সাঁচি আৰু সাৰনাথ। ইহঁতৰ শিখৰত সিংহ, হাতী, ম'হৰ দৰে প্ৰাণীৰ মূৰ্তি আছিল।

- চাৰিটা সিংহ পিঠি পিছফালে থিয় হৈ থকা সাৰনাথ স্তম্ভটোৱেই আটাইতকৈ ভয়ংকৰ।
- ভাৰত চৰকাৰে কিছু পৰিৱৰ্তন কৰি নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতীক হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল।

‘স্তূপ’ STUPAS

- ‘স্তূপ’ হৈছে ইটা বা শিলৰ কঠিন গম্বুজকৃতিৰ গঠন, যি ভিত্তিৰ চাৰিওফালে থিয় হৈ থাকে।
- ইয়াক নিৰ্মাণৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল বুদ্ধ বা কোনোবা মহান বৌদ্ধ সন্ন্যাসীৰ কিছুমান ধ্বংসাৱশেষক বা কোনো বৌদ্ধ পবিত্ৰ স্থানৰ স্মৃতিচাৰণক স্থান দিয়া।
- ইয়াৰ উত্তম উদাহৰণ হ’ল বিখ্যাত সাঁচি স্তূপ (মধ্য প্ৰদেশ)বিপুল মাত্ৰাৰ।

গুহা CAVES

- এই সময়ছোৱাত শিল কাটি উলিওৱা গুহা স্থাপত্যৰ উত্থান ঘটিছিল।
- মৌৰ্য যুগত এই গুহাবোৰ সাধাৰণতে জৈন আৰু বৌদ্ধ সন্ন্যাসীসকলে বিহাৰ অৰ্থাৎ বাসস্থান হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল।
- ইয়াৰ উপৰিও প্ৰাথনা গৃহ আৰু সভাগৃহ (চৈত্য)ৰ উদ্দেশ্যও পূৰণ কৰিছিল।
- বোধ গয়াৰ ওচৰৰ বাৰাবৰ পাহাৰৰ গুহাবোৰ মৌৰ্য স্থাপত্যৰ আশ্চৰ্য্যৰ নিদৰ্শন।

অধ্যায় ৭: মৌর্য বংশৰ পাছৰ ভাৰত THE POST MAURYAN INDIA

শুঙ্গ বংশ SUNGA DYNASTY (খ্রীষ্টপূর্ব ১৮৪-খ্রীষ্টপূর্ব ৭৫)

- শুঙ্গ বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল মৌর্যসকলৰ অধীনত প্ৰধান সেনাপতি আছিল পৃষ্যমিত্ৰ শুঙ্গ।
- তেওঁ শেষ মৌর্য শাসক (বৃহদ্ৰথ)ক হত্যা কৰি সিংহাসন দখল কৰে।
- পৃষ্যমিত্ৰ আছিল ব্ৰাহ্মণ্যবাদৰ এক অটল অনুগামী।
- পৃষ্যমিত্ৰৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ পুত্ৰ অগ্নিমিত্ৰ শাসক হয়।
- শেষৰজন শুঙ্গ শাসক আছিল দেৱভূতি, যাক কান্ব বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক তথা নিজৰ মন্ত্ৰী বাসুদেৱ কান্বই হত্যা কৰিছিল।

মালবিকাগ্নিমিত্ৰম MALAVIKAGNIMITRAM

- কালিদাসৰ সংস্কৃত নাট।
- অগ্নিমিত্ৰক ইয়াৰ নায়ক হিচাপে চিত্ৰিত কৰা হৈছে আৰু তেওঁ মালবিকাৰ প্ৰেমত পৰে যি তেওঁৰ মুখ্য ৰাণীৰ এগৰাকী দাসী।
- ইয়াত পৃষ্যমিত্ৰ শুঙ্গৰ ৰাজসূয় যজ্ঞৰ বিৱৰণ দিয়া হৈছে।

কান্ব বংশ KANVA DYNASTY(খ্রীষ্টপূর্ব ৭২-খ্রীষ্টপূর্ব ২৮)

- প্ৰায় ৪৫ বছৰ ধৰি কান্ব বংশই শাসন কৰে আৰু তাৰ পিছত সতবাহন আৰু কিছু পাছত গুপ্ত মগধলৈ আহিছিল।
- কান্বৰ পতনৰ পিছত গুপ্ত বংশৰ প্ৰতিষ্ঠালৈকে মগধৰ ইতিহাস শূন্য হৈ আছিল।

- কান্ধসকলৰ সুশৰ্মা আছিল শেষৰজন ৰজা।

সতবাহন SATAVAHANAS (খ্রীষ্টপূৰ্ব ২৩৫-খ্রীষ্টাব্দ ২য়)

- ডেকানত মৌৰ্যৰ পতনৰ পাছত সতবাহনসকলে নিজৰ স্বতন্ত্ৰ শাসন প্রতিষ্ঠা কৰিছিল।
তেওঁলোকৰ প্ৰায় ৪৫০ বছৰ ধৰি শাসন চলিছিল। তেওঁলোকক অন্ধ্ৰ বুলিও জনা গৈছিল।
- সতবাহন বংশৰ ৰাজত্ব খ্রীষ্টপূৰ্ব ১ম শতিকাৰ মাজভাগৰ পৰা আৰম্ভ হৈছিল আৰু খ্রীষ্টীয়
তৃতীয় শতিকাৰ আৰম্ভণিতে শেষ হৈছিল।
- উৎস-পুৰাণ, শিলালিপি আৰু মুদ্ৰা।
- ৰাজধানী - গোদাবৰী নদীৰ কাষৰ পাইথান/প্ৰতিস্থান।
- চৰকাৰী ভাষা - প্ৰকৃত - প্ৰকৃত ভাষাত লিখা আৰু ব্ৰাহ্মী লিপিত সকলো শিলালিপি লিখা
হৈছিল।
- সিমুক -সতবাহন বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক।
- কৃষ্ণ-পৰৱৰ্তী শাসক যিয়ে নিজৰ ৰাজ্য পশ্চিমত নাশিকলৈকে সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল।
- হাল - ১৭তম ৰজা -হাল গথাসপ্তসতি নামৰ গ্ৰন্থৰ বাবে জনাজাত, যাক সন্তুসাই বুলিও
কোৱা হয়। ইয়াত প্ৰাকৃত ভাষাৰ ৭০০টা শ্লোক আছে।

গৌতমীপুত্ৰ সাতকৰ্ণী GAUTAMIPUTRA SATKARNI

- তেওঁ সতবাহন বংশৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ শাসক আছিল।
- তেওঁ ১০৬ খ্রীষ্টাব্দৰ পৰা ১৩০ খ্রীষ্টাব্দলৈ ২৪ বছৰ শাসন কৰিছিল।
- তেওঁৰ মাতৃ গৌতমী বালান্ধীয়ে তেওঁৰ এই কৃতিত্ব নাটক শিলালিপিত লিপিবদ্ধ
কৰিছে।

- গৌতমীপুত্ৰ সতকৰ্ণীয়ে সমগ্ৰ ডেক্কান দখল কৰি সাম্ৰাজ্য সম্প্ৰসাৰণ কৰে।
- মালৱাৰ শাসক নগাপানৰ ওপৰত তেওঁৰ বিজয় আছিল উল্লেখযোগ্য। তেওঁ ব্ৰাহ্মণবাদক পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তথাপিও তেওঁ বৌদ্ধ ধৰ্মাৱলম্বীসকলকো অনুদান আগবঢ়াইছিল।
- **বশিষ্ঠপুত্ৰ পুলাময়ী VASHISHPUTRA PULAMAYI**
 - গৌতমীপুত্ৰ সতকৰ্ণীৰ পিছত তেওঁৰ পুত্ৰ বশিষ্ঠপুত্ৰ পুলামাই ৰাজত্ব কৰে।
 - তেওঁ সতবাহন ৰাজ্যৰ শাসন কৃষ্ণ নদীৰ পাৰলৈকে সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল।
 - তেওঁ জাহাজৰ চিহ্ন থকা মুদ্ৰা প্ৰচলন কৰিছিল।
 - তেওঁলোকে সতবাহনসকলৰ নৌশক্তি আৰু সামুদ্ৰিক বাণিজ্যৰ কথা উন্মোচন কৰে।
- **য়াজনা শ্ৰী সতকৰ্ণী YAJNA SRI SATAKARNI**-সতবাহনৰ শেষ মহান শাসক
- সতবাহনসকলৰ পিছত ইক্ষ্বাকুসকলে ৰাজত্ব কৰে।

প্ৰশাসনৰ আৰ্হি PATTERN OF ADMINISTRATION

- ৰজাক ধৰ্মৰ সমৰ্থক হিচাপে আৰু লগতে ঈশ্বৰীয় গুণ থকা বুলি গণ্য কৰা হৈছিল।
- সতবাহন প্ৰশাসন মৌৰ্যসকলৰ দৰেই আছিল কাৰণ জিলাক আহাৰ আৰু বিষয়াসকলক অমত্য আৰু মহামন্ত্ৰ বুলি কোৱা হৈছিল।
- গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ প্ৰশাসন সামৰিক গোটৰ মুৰব্বী গৌলমিকাৰ অধীনত ৰখা হৈছিল।
- সতবাহন শাসন আছিল সামৰিক চৰিত্ৰৰ।
- ব্ৰাহ্মণ আৰু বৌদ্ধ সন্ন্যাসীক কৰমুক্ত গাঁও প্ৰদান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

- সতবাহন ৰজাসকলে নিজকে ব্ৰাহ্মণ বুলি দাবী কৰিছিল আৰু বৰ্ণ ব্যৱস্থা অৰ্থাৎ সামাজিক গাঁথনিৰ চাৰিগুণ বিভাজন ৰক্ষা কৰাটো তেওঁলোকৰ প্ৰধান কৰ্তব্য বুলি গণ্য কৰিছিল।
- সতবাহন ৰাজ্যত ৩ শ্ৰেণীৰ সামন্ত আছিল
 - ৰজা RAJA - মুদ্ৰা প্ৰচলন কৰাৰ একমাত্ৰ অধিকাৰ আছিল।
 - মহাভোজ MAHABHOJA
 - সেনাপতি SENAPATI

অৰ্থনৈতিক অৱদান **ECONOMIC CONTRIBUTION**

- আভ্যন্তৰীণ বাণিজ্য আৰু বহিঃৰাজ্যৰ বাণিজ্যিক কাৰ্যকলাপৰ ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য অগ্ৰগতি ঘটিছিল।
- ব্যৱসায়ৰ বাবে কাৰ্ষাপনা নামৰ ৰূপৰ মুদ্ৰা ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।
- পশ্চিম বন্দৰ → কল্যাণী (মুম্বাইৰ উত্তৰ-পূব) + পূব বন্দৰ → গণ্ডকাচেলা + গঞ্জাম (ওড়িশা)।

সাংস্কৃতিক অৱদান **CULTURAL CONTRIBUTION**

- আটাইতকৈ বিখ্যাত চৈত্য হৈছে কাৰ্লে চৈত্য (পুনে)- ভাৰতৰ সকলো বৌদ্ধ কীৰ্তিচিহ্নৰ ভিতৰত আটাইতকৈ ডাঙৰ চৈত্য গৃহ।
- আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ স্তূপ- অমৰৱতী আৰু নাগাৰ্জুনাকোণ্ড স্তূপ।
- অমৰৱতী স্তূপৰ আৰম্ভণি প্ৰায় ২০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্বতে হৈছিল যদিও খৃষ্টাব্দ দ্বিতীয় শতিকাৰ দ্বিতীয়াৰ্ধত সম্পূৰ্ণৰূপে পুনৰ নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। মৌৰ্য বংশৰ মহান অশোকৰ ৰাজত্বকালত নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। যিয়ে নিজেই সমগ্ৰ ভাৰত উপমহাদেশতে বিপুল সংখ্যক বৌদ্ধ কীৰ্তিচিহ্ন নিৰ্মাণ কৰিছিল। বশিষ্ঠপুত্ৰ পুলামাইয়ে পুৰণি অমৰৱতী স্তূপ মেৰামতি কৰিছিল।

- নাগার্জুনকোণ্ডাত তেওঁলোকৰ স্থাপত্যও উল্লেখযোগ্য আছিল। সাতবাহনৰ উত্তৰাধিকাৰী ইক্ষ্ণ্বাকুসকলৰ অধীনত ই অধিক সমৃদ্ধিশালী হৈছিল। ইয়াত কেৱল বৌদ্ধ স্মৃতিসৌধেই নহয়,
- লগতে প্ৰাচীন ব্ৰাহ্মণ্যবাদী ইটাৰ মন্দিৰো ইয়াত আছে। ইয়াৰ নামকৰণ কৰা হৈছে বিখ্যাত বৌদ্ধ সন্ন্যাসী নাগার্জুন (বিখ্যাত বৌদ্ধ পণ্ডিত আৰু মহাযান বৌদ্ধ ধৰ্মৰ ৰচনাকাৰী)ৰ নামেৰে যিয়ে ইয়াত তেওঁৰ চমন প্ৰদান কৰিছিল। নাগার্জুনকোণ্ডা ইক্ষ্ণ্বাকু ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আছিল আৰু ইয়াক বিজয়পুৰী বুলি কোৱা হৈছিল।
- অশ্বমেধ আৰু ৰাজসূয় বলিদানৰ জৰিয়তে সতবাহন দ্বাৰা ব্ৰাহ্মণ্যবাদ পুনৰুজ্জীৱিত হৈছিল।
- প্ৰাকৃত ভাষা আৰু সাহিত্যকো পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। হালৰ সতুসাই Hala's Sattasai প্ৰাকৃত সাহিত্যৰ এক উৎকৃষ্ট নিদৰ্শন।

উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতৰ বিদেশী আক্ৰমণ FOREIGN INVASIONS OF NORTH WEST INDIA

বেক্টিয়ান/ ইন্দো গ্ৰীক BACTRIANS/ INDO-GREEKS

- প্ৰথম হিন্দুকুশ পৰ্বত গ্ৰীকসকল পাৰ কৰিছিল, যিসকলে উত্তৰ আফগানিস্তানে আবৃত অঞ্চলত অক্সাছ নদীৰ দক্ষিণে অৱস্থিত বেক্টিয়া শাসন কৰিছিল।
- **ডেমেৰিটাছ DEMEITUS** -বেক্টিয়া আৰু পাৰ্থিয়া খ্ৰীষ্টপূৰ্ব তৃতীয় শতিকাৰ মাজভাগত ছিৰিয়া সাম্ৰাজ্যৰ পৰা স্বাধীন হয়। বেক্টিয়াৰ গ্ৰীক শাসক ডেমেট্ৰিয়াছে আফগানিস্তান আৰু পঞ্জাব আক্ৰমণ কৰি দখল কৰে।
- **মেনান্দৰ MENADER (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৬৫-১৪৫)**- মেনান্দৰে মথুৰালৈকে নিজৰ শাসন সম্প্ৰসাৰিত কৰি তাৰ পৰাই পাটলিপুত্ৰ দখল কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। কিন্তু পুষ্যমিত্ৰ শুঙ্গৰ নাতি বসুমিত্ৰৰ সৈন্যই তেওঁক বাধা দিছিল। মেনাণ্ডাৰক মিলিণ্ডা বুলিও জনা গৈছিল আৰু তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আছিল ছাকাল্লা (চিয়ালকট)।
- **মিলিণ্ডাপানহো MILANDAPANHO**-মিলিণ্ডাই বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতি বহু আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছিল আৰু বৌদ্ধ সন্ন্যাসী নাগাসেনাৰ সৈতে তেওঁৰ সংলাপসমূহ পালি গ্ৰন্থ মিলিণ্ডাপানহো (মিলিণ্ডাৰ প্ৰশ্ন)ত সংকলিত হৈছিল। তেওঁ বৌদ্ধ ধৰ্মকো আকোৱালি লৈছিল।

- **হেলিড'ৰাছ HELIDORUS** - এজন গ্ৰীক ৰাষ্ট্ৰদূত হেলিওড'ৰাছে বৈষ্ণৱী হৈ বেছনগৰ(বিদেশ, মধ্যপ্ৰদেশ)ত গৰুড় স্তম্ভ স্থাপন কৰিছিল। ভাৰতত গ্ৰীক প্ৰভাৱ মেনাগুৰৰ মৃত্যুৰ পিছত এশ বছৰতকৈও অধিক সময় ধৰি চলিছিল।

গ্ৰীক শাসনৰ প্ৰভাৱ EFFECTS OF GREEK RULE

- ভাৰত-গ্ৰীকসকলে প্ৰথমে মুদ্ৰা প্ৰচলন কৰিছিল যিটো নিশ্চিতভাৱে ৰজাসকলৰ বাবেই বুলি ক'ব পাৰি।
- ভাৰতত প্ৰথম সোণৰ মুদ্ৰা ইন্দো-গ্ৰীকসকলে প্ৰচলন কৰিছিল।
- গ্ৰীক শাসনে ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিম সীমান্তত হেলেনিষ্টিক শিল্পৰ বৈশিষ্ট্য প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।
- গান্ধাৰ শিল্প আৰম্ভণিতে বহুলাংশে হেলেনিষ্টিক আছিল।

শক (স্কাইথিয়ানসকল) SHAKAS (SCYTHIANS)

- গ্ৰীকসকলৰ পিছত স্কাইথিয়ান(শক)সকলে গ্ৰীকসকলতকৈ ভাৰতৰ বহু বৃহৎ অঞ্চল নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল।
- **বিক্ৰম যুগ VIKRAM ERA** -বিক্ৰম যুগ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫৮) শকৰ ওপৰত ৰজা বিক্ৰমাদিত্যৰ বিজয়ৰ পিছত প্ৰতিষ্ঠা হোৱা বুলি কোৱা হয়।
- **ৰুদ্ৰদমন প্ৰথম RUDRADAMAN 1**- ভাৰতৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত শক শাসক আছিল ৰুদ্ৰদমন প্ৰথম
- **জুনাগড় শিলালিপি JUNAGARH INSCRIPTION**- গুজৰাটৰ জুনাগড়ত গিৰনাৰ পাহাৰৰ ওচৰৰ এটা শিলৰ ওপৰত অৱস্থিত।
- ব্ৰাহ্মী লিপিত, সম্পূৰ্ণ গদ্যত, সংস্কৃত ভাষা ব্যৱহাৰ কৰি লিখা এই শিলালিপিটোৱেই আছিল এতিয়ালৈকে নিখুঁত সংস্কৃতত লিখা আটাইতকৈ প্ৰাচীন ৰেকৰ্ড।
- তেওঁ সতী সংস্কৃতত প্ৰথম দীঘলীয়া শিলালিপি জাৰি কৰিছিল।

- জুনাগড়ৰ শিলালিপিত সুদৰ্শন হ্ৰদৰ বিষয়ে তথ্য দিয়া হৈছে, ইয়াৰ অনুসৰি হ্ৰদটো কৃত্ৰিম জলাশয় আছিল, যিটো মৌৰ্য সম্ৰাটসকলে (চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য) বানপানী নিৰীক্ষণৰ বাবে নিৰ্মাণ কৰিছিল।
- প্ৰায় ১৫০ খ্ৰীষ্টাব্দত শক শাসক ৰুদ্ৰদমন প্ৰথমে এই হ্ৰদটোৰ মেৰামতি কৰা হৈছিল।

পাৰ্থিয়ান PARTHIANS (PAHLAVAS)

- পাৰ্থিয়ানসকল ইৰাণী মূলৰ আছিল আৰু সেইবাবে তেওঁলোকৰ সৈতে শকসকলৰ দৃঢ় সাংস্কৃতিক সম্পৰ্ক আছিল।
- এই গোটসমূহক ভাৰতীয় উৎসসমূহত শক-পহ্লৱ বুলি উল্লেখ কৰা হৈছিল। গ্ৰীক আৰু শকসকলৰ তুলনাত তেওঁলোকে প্ৰথম শতিকাত উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতৰ এটা সৰু অংশহে দখল কৰিছিল।
- আটাইতকৈ বিখ্যাত পাৰ্থীয় ৰজা আছিল গণ্ডোফেৰেস, যাৰ ৰাজত্বকালত চেণ্ট থমাছে খ্ৰীষ্টান ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে ভাৰত ভ্ৰমণ কৰিছিল বুলি কোৱা হয়।

কুশাণ KUSHANAS

- উত্তৰ মধ্য এছিয়াৰ পৰা অহা ইউচি বা টোচাৰিয়ান জনগোষ্ঠীৰ শাখা মূলতঃ চীনৰ চুবুৰীৰ পৰা
- কুশাণ বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল কাদফিচেছ ১।

কণিষ্ক KANISHKA (৭৮-১২০ খ্ৰীষ্টাব্দ)

- কুশাণ বংশৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ শাসক আৰু শক যুগৰ প্ৰতিষ্ঠাপক (খ্ৰীষ্টীয় ৭৮ চনৰ পৰা) চৰকাৰে ব্যৱহাৰ কৰিছিল
- তেওঁ কেৱল এজন মহান বিজয়ী নাছিল বৰঞ্চ বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতিও সম্পূৰ্ণ হৃদয়েৰে পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।
- তেওঁৰ ৰাজধানী আছিল পুৰুষপুৰা বা বৰ্তমানৰ পেছাৱাৰ।

কণিষ্ক আৰু বৌদ্ধ ধৰ্ম KANISHKA AND BUDDHISM

- কণিষ্কৰ যুগত মহাযান বৌদ্ধ ধৰ্ম প্ৰচলিত হৈছিল।
- বসুমিত্ৰ, অশ্বঘোষ, নাগাৰ্জুনৰ দৰে বৌদ্ধ পণ্ডিতক তেওঁ পৃষ্ঠপোষকতা দিছিল।
- বৌদ্ধ ধৰ্মতত্ত্ব আৰু মতবাদৰ সৈতে জড়িত বিষয়সমূহৰ ওপৰত আলোচনা কৰিবলৈ তেওঁ চতুৰ্থ বৌদ্ধ পৰিষদও আহ্বান কৰে। কাশ্মীৰৰ শ্ৰীনগৰৰ সমীপৰ কুণ্ডলবন মঠত বসুমিত্ৰৰ সভাপতিত্বত অনুষ্ঠিত হৈছিল।
- **কণিষ্কৰ শাসনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যক্তি IMPORTANT PERSONALITIES IN THE RULE OF KANISHKA**
 - অশ্বঘোষ আছিল এজন মহান দাৰ্শনিক, কবি আৰু নাট্যকাৰ। তেওঁ বুদ্ধচৰিতৰ ৰচক আছিল। তেওঁ সৌন্দৰ্যানন্দ ৰচনা কৰিছিল যিটো সংস্কৃত কাব্যৰ সুন্দৰ উদাহৰণ।
 - দক্ষিণ ভাৰতৰ পৰা অহা নাগাৰ্জুনে কণিষ্কৰ দৰবাৰ শোভা বঢ়াইছিল।
 - তেওঁৰ পৃষ্ঠপোষকতাত, প্ৰাচীন ভাৰতৰ বিখ্যাত চিকিৎসক চৰকে "চৰকসংহিতা" ৰচনা কৰিছিল।

মধ্য-এছিয়ান যোগাযোগৰ প্ৰভাৱ

GANDHARA SCHOOL OF ART

- উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতৰ পেছাৱাৰ আৰু ইয়াৰ আশে-পাশে থকা ভূখণ্ডটোৱেই হৈছে গান্ধাৰ শিল্পকলাৰ উৎপত্তি স্থল।
- গান্ধাৰ ভাস্কৰ্য্যৰ শ্ৰেষ্ঠ ভাস্কৰ্য্যসমূহ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় শতিকাত সৃষ্টি কৰা হৈছিল।
- ইন্দো-গ্ৰীক শাসকৰ ৰাজত্বকালত ইয়াৰ উৎপত্তি হৈছিল যদিও এই শিল্পকলাৰ প্ৰকৃত পৃষ্ঠপোষক আছিল শক আৰু কুষাণসকল, বিশেষকৈ কণিষ্ক।
- গান্ধাৰ শিল্প আছিল ভাৰতীয় আৰু গ্ৰীক-ৰোমান উপাদানৰ মিশ্ৰণ।

- তক্ষীলা, পেছারৰ আৰু উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতৰ কেইবাটাও স্থানত গান্ধাৰ ভাস্কৰ্য্যৰ নমুনা পোৱা গৈছে।
- গান্ধাৰ শিল্পৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল...
- বুদ্ধ আৰু বোধিসত্ত্বৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা শিলসমূহ প্ৰধানকৈ নীলা-ধূসৰ ৰঙৰ শিষ্ট আছিল।
- পেশী, গোঁফ আৰু কুটিল চুলিৰ দৰে শাৰীৰিক বৈশিষ্ট্যৰ প্ৰতি ক্ষুদ্ৰ মনোযোগ দি মানুহৰ শৰীৰক বাস্তৱিকভাৱে গঢ়ি তোলা।
- ডাঙৰ আৰু বন্দ ভাঁজ ৰেখাৰ সৈতে ডাঠ ড্ৰেপাৰী।
- চহকী খোদিত, অলংকাৰ আৰু প্ৰতীকী অভিব্যক্তি।
- মূল বিষয়বস্তু আছিল বৌদ্ধ ধৰ্মৰ নতুন ৰূপ - মহাযান ধৰ্ম আৰু বুদ্ধৰ প্ৰতিমূৰ্তিৰ বিৱৰ্তন।
- গান্ধাৰ ভাস্কৰ্য্যত বুদ্ধক 'মানৱৰূপী-দেৱতা' হিচাপে চিত্ৰিত কৰাটো গ্ৰীক পৌৰাণিক কাহিনীৰ পৰা অনুপ্ৰাণিত বুলি বিশ্বাস কৰা হয়

মথুৰা শিল্প-কলা SCHOOL OF ART

- আধুনিক উত্তৰ প্ৰদেশৰ মথুৰাত যি শিল্পৰ বিকাশ ঘটিছিল, সেইখনক মথুৰা শিল্প বুলি কোৱা হয়।
- খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম শতিকাত ই বিকশিত হৈছিল। প্ৰাথমিক পৰ্যায়ত মথুৰা শিল্প বিদ্যালয়ৰ বিকাশ থলুৱা ৰূপত ঘটিছিল। পিছলৈ ই গান্ধাৰ বিদ্যালয়ৰ পৰাও অনুপ্ৰাণিত হৈ এটাতকৈ অধিক গ্ৰাকো Graeco- Roman Motif গ্ৰহণ কৰে।
- বুদ্ধৰ প্ৰতিমূৰ্তিবোৰে তেওঁৰ মুখত সেই আধ্যাত্মিক অনুভূতি প্ৰদৰ্শন কৰে যিটো গান্ধাৰ বিদ্যালয়ত বহুলাংশে অনুপস্থিত আছিল।
- মথুৰা বিদ্যালয়েও তেওঁলোকৰ পত্নী পাৰ্বতী আৰু লক্ষ্মীৰ সৈতে শিৱ আৰু বিষ্ণুৰ প্ৰতিমূৰ্তি খোদিত কৰিছিল।
- মথুৰা স্কুলৰ যক্ষিনী আৰু অপ্সৰাৰ মহিলা মূৰ্তিবোৰ সুন্দৰকৈ খোদিত কৰা হৈছিল।

- তলত নাম লিখা কণিষ্কৰ মূৰবিহীন থিয় মূৰ্তিৰ বাবে বিখ্যাত।
- মথুৰাৰ শিল্পীসকলে প্ৰতিচ্ছবি নিৰ্মাণৰ বাবে দাগযুক্ত ৰঙা শিল ব্যৱহাৰ কৰিছিল।
- ইয়াৰ দ্বাৰা বৰ্ধমান মহাবীৰৰ কেইবাটাও শিলৰ প্ৰতিমূৰ্তিও নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল।

অমৰাৱতী শিল্প-কলা AMARAVATI SCHOOL OF ART

- কৃষ্ণ আৰু গোদাবৰী নদীৰ নিম্ন উপত্যকাৰ মাজৰ অন্ধ্ৰ প্ৰদেশ অঞ্চলত অমৰাৱতী শিল্প বিকাশ ঘটিছিল।
- এই শিল্পৰ মূল পৃষ্ঠপোষক আছিল সতবাহনসকল যদিও ইয়াৰ উত্তৰাধিকাৰী ইক্ষৱকু শাসকসকলৰ পৃষ্ঠপোষকতাত ই পিছলৈও চলি থাকিল।
- এই শিল্প খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৫০ চনৰ পৰা ৩৫০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভিতৰত ফুলি উঠিছিল বুলি কোৱা হয়। অমৰাৱতী শিল্প-কলাৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল 'আখ্যান কলা'।
- আকৃতিবোৰ খোদিত কৰিবলৈ শিলৰ দৰে বগা মাৰ্বলৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।
- ধৰ্মীয় আৰু নিৰপেক্ষীয় বৈশিষ্ট্য।

সাহিত্য আৰু শিক্ষণ LITERATURE AND LEARNING

- **অৱদান AVADANAS**-(সংস্কৃত: "উন্নত কৰ্ম"), বুদ্ধই পূৰ্বৰ জীৱনৰ এজন ব্যক্তিৰ যোগ্য কৰ্মৰ দ্বাৰা পৰিঘটনাৰ ব্যাখ্যা কেন্দ্ৰিক কিংবদন্তিমূলক সামগ্ৰী। ইয়াৰে অধিকাংশই বৌদ্ধিক মিশ্ৰণৰ সংস্কৃতত ৰচনা কৰিছিল। উদাহৰণ- মহাবস্তু আৰু দিব্যবাদন।
- **যৱনীকা YAVANIKA** - বিদেশীসকলেও ভাৰতীয় থিয়েটাৰলৈ পৰ্দাৰ ব্যৱহাৰৰ প্ৰৱৰ্তন কৰি অৰিহণা যোগাইছিল। যিহেতু পৰ্দাখন গ্ৰীকসকলৰ পৰা অনুকৰণ কৰি লোৱা হৈছিল গতিকে ইয়াক যৱনীকা নামেৰে জনাজাত হ'ল।

কণিষ্কৰ উত্তৰাধিকাৰী SUCCESSOR OF KANISHKA

- শেষৰজন গুৰুত্বপূৰ্ণ কুষাণ শাসক আছিল বাসুদেৱ।

অষ্টম অধ্যায়: সংগম যুগ

সংগম যুগ SANGAM AGE

- তামিল কিংবদন্তি অনুসৰি প্ৰাচীন তামিলনাডুত তিনিটা সংগম (তামিল কবিৰ একাডেমী) আছিল যাক জনপ্ৰিয়ভাৱে মুচচাংগম বুলি কোৱা হয়।
- এই সংগমসমূহ পাণ্ড্যসকলৰ ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাত শক্তিশালী হৈ উঠিছিল।
- তেতিয়াৰ মাদুৰাইত অনুষ্ঠিত হোৱা প্ৰথম সংগমত দেৱতা আৰু কিংবদন্তি ঋষিসকল উপস্থিত আছিল যদিও এই সংগমৰ কোনো সাহিত্যিক গ্ৰন্থ উপলব্ধ নাছিল।
- দ্বিতীয় সংগম কাপাদাপুৰমত অনুষ্ঠিত হৈছিল যদিও টলকাণ্ণিয়ামৰ বাহিৰে সকলো সাহিত্যিক ৰচনা নষ্ট হৈ গৈছিল।
- মাদুৰাইত তৃতীয় সংগম প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল মুদাৰ্থিকমৰনে। ইয়াত বহু কবিয়ে অংশগ্ৰহণ কৰিছিল যিয়ে বিস্তৃত সাহিত্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল যদিও মাত্ৰ কিছু সংখ্যক কাম হে ৰাছিল। সংগম যুগৰ ইতিহাস পুনৰ্গঠনৰ বাবে এই তামিল সাহিত্যিক গ্ৰন্থসমূহ উপযোগী উৎস হৈয়েই আছে।

সংগম সাহিত্য SANGAM LITERATURE

- টলকাণ্ণিয়াৰ ৰচনা কৰা টলকাণ্ণিয়াম তামিল সাহিত্যৰ আটাইতকৈ প্ৰাচীন সাহিত্য। তামিল ব্যাকৰণৰ ওপৰত লিখা গ্ৰন্থ যদিও ইয়াত সংগম যুগৰ ৰাজনৈতিক আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ তথ্য পোৱা যায়।
- এট্টটোগাই বা আঠটা সংকলন আঠটা ৰচনাৰে গঠিত - আইংগুৰনুৰু, নাৰিনাই, আগনাওৰু, পুৰানানুৰু, কুৰুণটোগাই, কলিত্তোগাই, পৰিপাদল আৰু পদিকুণ্ণাট্টু।
- পট্টুপট্টু বা দহটা ইডিল দহটা ৰচনাৰে গঠিত - তিৰুমুৰুগৰুপদৈ, পৰুণাৰুপদৈ, ছিৰুপনাৰুপদৈ, পেকম্পনাৰুপদৈ, মুল্লাইপ্পাট্টু, নেদুনালাভদৈ, মাদুৰাইক্কণ্ণি, কুৰিঞ্জীপট্টু, পতিনাপ্পলাই আৰু মালাইপাডুকাদম।
- এট্টটোগাই আৰু পট্টুপট্টু দুয়োটাকে দুটা মূল গোটত ভাগ কৰা হৈছিল - আহম (প্ৰেম) আৰু পুৰম (শৌৰ্য্য)।

- পাথিনেংকিলকানাক্কুত আঠাইশখন গ্রন্থ আছে যিবোৰ বেছিভাগেই নৈতিকতা বিষয়ক। ইয়াৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈছে থিৰুভাল্লুভাৰৰ ৰচনা কৰা থিৰুক্কুৰাল।
- এলাংগো আদিগালৰ দ্বাৰা ৰচিত চিলাপ্পাতিগৰম আৰু সীত্তলাই সত্তনাৰৰ মণিমেগলাইও সংগম ৰাজনীতি আৰু সমাজৰ বহুমূলীয়া তথ্য প্ৰদান কৰে।

সংগম সাহিত্যৰ সময় PERIOD OF SANGAM LITERATURE

- সংগম সাহিত্যৰ কালক্ৰম এতিয়াও পণ্ডিতসকলৰ মাজত এক বিতৰ্কিত বিষয়।
- সাহিত্যিক, প্ৰত্নতাত্ত্বিক আৰু নুমিজমেটিক প্ৰমাণৰ ভিত্তিত সংগম সাহিত্যৰ আটাইতকৈ সম্ভাৱ্য তাৰিখ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব তৃতীয় শতিকাৰ পৰা খ্ৰীষ্টাব্দ তৃতীয় শতিকাৰ ভিতৰত নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে।

ৰাজনৈতিক ইতিহাস POLITICAL HISTORY

- সংগম যুগত তামিল দেশত চেৰা, চোলা আৰু পাণ্ডিয়া নামৰ তিনিটা বংশই শাসন কৰিছিল।
- এই বংশসমূহৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাস সাহিত্যিক উল্লেখৰ পৰাই অনুসন্ধান কৰিব পাৰি।

চেৰা THE CHERAS

- আধুনিক কেৰালাৰ কিছু অংশত চেৰাসকলে শাসন কৰিছিল। চেৰাসকলৰ ইতিহাসত চোল আৰু পাণ্ড্যৰ সৈতে অবিৰত যুঁজৰ সৃষ্টি হৈছিল।
- তেওঁলোকৰ ৰাজধানী আছিল ভানজী আৰু তেওঁলোকৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সাগৰীয় বন্দৰ আছিল টণ্ডী আৰু মুছিৰি। চেৰাসকলৰ গুৰুত্ব ৰোমানসকলৰ সৈতে থকা বাণিজ্যৰ বাবে আছিল।
- খ্ৰীষ্টীয় প্ৰথম শতিকাৰ পুগালুৰ শিলালিপিত চেৰা শাসকৰ তিনিটা প্ৰজন্মৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে। পাৰিৰকল্পটুৱে চেৰা ৰজাৰ বিষয়েও তথ্য প্ৰদান কৰে।

- চেৰান চেংগুট্টুভান (ৰঙা চেৰা) খ্ৰীষ্টাব্দৰ দ্বিতীয় শতিকাৰ আছিল। তেওঁৰ কনিষ্ঠ ভাতৃ আছিল চিলাপ্পাথিগৰামৰ লেখক এলাংগো আদিগাল।
- চেংগুট্টুভানে তামিলনাডুত আদৰ্শ পত্নী হিচাপে পাটিনি পূজা বা কান্নাগীক পূজা প্ৰৱৰ্তন কৰে।
- খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাৰ পিছত চেৰা শক্তিৰ অৱনতি ঘটিল আৰু খ্ৰীষ্টীয় অষ্টম শতিকালৈকে ইয়াৰ ইতিহাসৰ কোনো কথা জনা নাযায়।

চোল THE CHOLAS

- পেনাৰ আৰু ভেলাৰ নদীৰ মাজত অৱস্থিত চোল ৰাজ্য তিনিওখন ৰাজ্যৰ ভিতৰত আটাইতকৈ শক্তিশালী আছিল।
- তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ মূল কেন্দ্ৰ আছিল কপাহৰ ব্যৱসায়ৰ বাবে বিখ্যাত উৰাইয়াৰত। খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাৰ মাজভাগত এলাৰা নামৰ এজন চোল ৰজাই শ্ৰীলংকা জয় কৰি প্ৰায় ৫০ বছৰ ধৰি শ্ৰীলংকাত শাসন কৰিছিল। তেওঁ আছিল প্ৰথম গুৰুত্বপূৰ্ণ চোল ৰজা।
- চোলাসকলৰ এক দৃঢ় ইতিহাস খ্ৰীষ্টীয় দ্বিতীয় শতিকাৰ পৰা আৰম্ভ হয় যেতিয়া তেওঁলোকৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ আৰু বিখ্যাত ৰজা কাৰিকলা, যিয়ে বন্দৰ চহৰ পুহাৰ (কাবেৰীপট্টিনামৰ সৈতে একে) প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল আৰু কাবেৰী নদীৰ কাষত ১৬০ কিলোমিটাৰ মথাউৰি নিৰ্মাণ কৰিছিল।
- পুহাৰ বা কাবেৰীপট্টিনাম আছিল চোলাৰ ৰাজধানী। পুহাৰ বাণিজ্যৰ এক বৃহৎ কেন্দ্ৰও আছিল।
- ভেনি-কাৰিকলাৰ যুদ্ধত চেৰা, পাণ্ড্য আৰু সৰু সৰু মুখীয়ালসকলৰ দলক পৰাস্ত কৰে।
- কপাহী কাপোৰৰ ব্যৱসায় চোলাসকলৰ ধন-সম্পত্তিৰ অন্যতম মূল উৎস আছিল।

পাণ্ড্য THE PANDYAS

- পাণ্ড্য ৰাজ্যই ভাৰত উপদ্বীপৰ আটাইতকৈ দক্ষিণ আৰু দক্ষিণ-পূব অংশ দখল কৰিছিল আৰু মাদুৰাই ৰাজধানী হিচাপে লৈছিল।
- পাণ্ড্যসকল দক্ষিণ ভাৰতত শাসন কৰা অন্যতম প্ৰাচীন বংশ আছিল আৰু কোটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰ আৰু মেগাষ্টেনিছৰ ইণ্ডিকাত ইয়াৰ উল্লেখ আছে। পাণ্ড্যসকলৰ ভিতৰত আটাইতকৈ বিশিষ্ট আছিল নেদুনজালিয়ান, যিয়ে মাদুৰাইক ৰাজধানী কৰি লৈছিল।
- অৰৱল্লদৈ কদন্ত নেদুনচেলিভান- তেওঁ কোভালানৰ হত্যাৰ বাবে দায়বদ্ধ যাৰ বাবে কান্নাগীয়ে মাদুৰাই জ্বলাই দিছিল।
- আন এজন ৰজা আছিল মাদাৰঞ্জেল ইৰম্পোৰাই যিয়ে ৰোমান সম্ৰাট অগষ্টছৰ ওচৰলৈ ৰাষ্ট্ৰদূত পঠিয়াইছিল আৰু বৈদিক বলিদান কৰিছিল।
- মাদুৰাইকাউজি, মাংগুদি মাৰুথানাৰে লিখা সংগম সাহিত্যই আমাক পাণ্ড্য ৰাজ্যৰ আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থা আৰু কোৰকাইৰ সমৃদ্ধিশালী সাগৰীয় বন্দৰৰ বিষয়ে তথ্য দিয়ে
- কলাভ্ৰ নামৰ এটা জনগোষ্ঠীৰ আগ্ৰাসনৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ ক্ষমতা হ্ৰাস পালে।
- সংগম যুগৰ পিছত এই বংশই এক শতিকাতকৈও অধিক সময় ধৰি নিজৰ তাৎপৰ্য্য হেৰুৱাই পেলাইছিল, যদিও ষষ্ঠ শতিকাৰ শেষৰ ফালে পুনৰ উত্থান ঘটিছিল।

সংগম ৰাজনীতি SANGAM POLITY

- সংগম যুগত ৰাজতন্ত্ৰ বংশগত আছিল।
- ৰজাই নিজৰ মন্ত্ৰী, দৰবাৰ-কবি আৰু সাম্ৰাজ্য দৰবাৰ বা আৱাইৰ পৰামৰ্শও লৈছিল।
- সংগম বংশৰ ৰাজকীয় প্ৰতীক আছিল-পাণ্ড্যসকলৰ মৎস্য, চোল সকলৰ বাঘ আৰু চেৰাসকলৰ ধনু আছিল।
- সাম্ৰাজ্যিক দৰবাৰ বা আৱাইত কেইবাজনো মুখীয়াল আৰু বিষয়াই অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। পাঁচখন পৰিষদত বিভক্ত হৈ থকা এক বৃহৎ বিষয়াৰ দলে ৰজাক সহায় কৰিছিল।

- তেওঁলোক আছিল মন্ত্ৰী (অমৈচাৰ), পুৰোহিত (অন্তনাৰ), সামৰিক সেনাপতি (সেনাপতি), দূত (থুথাৰ) আৰু চোৰাংচোৱা (অৰৰাৰ)।
- সংগম যুগত সামৰিক প্ৰশাসনো দক্ষতাৰে সংগঠিত আছিল আৰু প্ৰতিজন শাসকৰ স্থায়ী সেনাবাহিনী আৰু নিজ নিজ কোডিমাৰম (tutelary tree) আছিল।

সংগম সমাজ SANGAM SOCIETY

- টলকাপ্লিয়ামে ভূমিৰ পাঁচগুণ বিভাজনক বুজায় - কুৰিঞ্জী (পাহাৰীয়া ট্ৰেক), মুল্লাই (পশুপালন), মাৰুদাম (কৃষি), নেইডাল (উপকূলীয়) আৰু পলাই (মৰুভূমি)।
- এই পাঁচটা বিভাগত বসবাস কৰা লোকসকলৰ নিজ নিজ মুখ্য বৃত্তিৰ লগতে পূজ্য দেৱতা আছিল।
- কুৰিঞ্জী-মুখ্য দেৱতা আছিল মুৰুগান-মুখ্য বৃত্তি, চিকাৰ আৰু মৌ সংগ্ৰহ
- মুল্লাই-মুখ্য দেৱতা মায়ন (বিষ্ণু) - মুখ্য বৃত্তি, গৰু পালন আৰু দুগ্ধজাত সামগ্ৰীৰ সৈতে ব্যৱসায় কৰা।
- মাৰুদাম-মুখ্য দেৱতা ইন্দিৰা - মুখ্য বৃত্তি, কৃষি।
- নেইডাল-মুখ্য দেৱতা বৰুণন-মুখ্য বৃত্তি মাছ ধৰা আৰু নিমখ উৎপাদন
- পলাই-মুখ্য দেৱতা কোৰাভাই-মুখ্য বৃত্তি ডকাইতি।
- টলকাপ্লিয়ামে আৰাছাৰ, অন্তনাৰ, বানিগাৰ আৰু ভেল্লাৰ চাৰিটা জাতিকো বুজায়। শাসক শ্ৰেণীৰ নাম আছিল আৰাছাৰ।
- সংগম ৰাজনীতি আৰু ধৰ্মত অনথানাবসকলে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল।
- ভেনিগাৰসকলে বাণিজ্য আৰু বাণিজ্য চলাইছিল।
- ভেলালাসকল আছিল কৃষক।

- আন আন জনজাতীয় গোট যেনে পৰ্ঠাৱৰ, পানাৰ, এয়েনাৰ, কদম্বৰ, মাৰাভাৰ, পুলাইয়াৰ আদিও সংগম সমাজত পোৱা গৈছিল।
- এই যুগত থোদা, ইৰুলা, নগা, বেদৰ আদি প্ৰাচীন আদিম জনগোষ্ঠীয়ে বাস কৰিছিল।

সামাজিক শ্ৰেণীৰ উত্থান RISE OF SOCIAL CLASSES

- সংগম যুগত ব্ৰাহ্মণসকলৰ প্ৰথম আবিৰ্ভাৱ তামিলনাডুত হৈছিল। এজন আদৰ্শ ৰজা সেইজন যিজনে কেতিয়াও ব্ৰাহ্মণক আঘাত নিদিয়।
- কৃষি কাম সাধাৰণতে নিম্নতম শ্ৰেণীৰ মহিলাসকলে (কদৈছিয়াৰ) চলাইছিল, যাৰ মৰ্যাদা দাসৰ পৰা সামান্য পাৰ্থক্য দেখা যায়। কৃষি শ্ৰমিকৰ উপৰিও আমি নিম্ন শ্ৰেণীৰ শিল্পীৰ সন্মুখীন হওঁ। এই শ্ৰেণীৰ ভিতৰত আছিল পুলাইয়ানসকল, যিসকলে ৰছীৰে চৰপাই বনাইছিল আৰু জন্তুৰ ছাল মেট Mat হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল।
- কেইবাটাও বহিষ্কৃত আৰু বন জনগোষ্ঠীয়ে চৰম দৰিদ্ৰতাত ভুগি জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছিল।
- সংগমৰ যুগত চোকা সামাজিক বৈষম্যৰ অস্তিত্ব আছিল।

মহিলাৰ অৱস্থান POSITION OF WOMEN

- সংগম যুগত নাৰীৰ অৱস্থান অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংগম সাহিত্যত যথেষ্ট তথ্য পোৱা যায়।
- এই সময়ছোৱাত অৱৰায়াৰ, নাচেচল্লাইয়াৰ, কক্কাইপাদিনিয়াৰ আদি মহিলা কবিয়ে স্বীকৃতি পাইছিল আৰু তামিল সাহিত্যলৈ অৰিহণা যোগাইছিল।
- বহু কবিতাতো নাৰীসকলৰ সাহসৰ শলাগ লোৱা হৈছিল।
- কাৰ্পু বা সতী জীৱনক নাৰীৰ সৰ্বোচ্চ গুণ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল।
- প্ৰেম বিবাহ এটা সাধাৰণ প্ৰথা আছিল।
- মহিলাসকলক নিজৰ জীৱন সংগী বাছি ল'বলৈ দিয়া হৈছিল।
- অৱশ্যে বিধৱাৰ জীৱন দুৰ্বিষহ আছিল।

- সমাজৰ উচ্চ স্তৰতো সতী প্ৰথা প্ৰচলিত আছিল
- নৃত্যশিল্পী শ্ৰেণীটোক ৰজা আৰু সম্ভ্ৰান্ত লোকসকলে পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

ধৰ্ম RELIGION

- সংগম যুগৰ প্ৰধান দেৱতা আছিল চেয়ন বা মুৰুগান, যাক তামিল ঈশ্বৰ হিচাপে প্ৰশংসা কৰা হয়।
- মুৰুগানৰ পূজাৰ উৎপত্তি আছিল প্ৰাচীন আৰু মুৰুগান ঈশ্বৰৰ সৈতে জড়িত উৎসৱ
- বুলি সংগম সাহিত্যত উল্লেখ কৰা হৈছিল।
- মুৰুগানক অৰুপদৈ বীড়ু নামেৰে জনাজাত ছটা বাসস্থানেৰে সন্মানিত কৰা হয়।
- সংগম যুগত পূজা কৰা আন দেৱতাসমূহ হ'ল মায়ন (বিষ্ণু), ভেন্দন (ইন্দিৰাণ), বৰুণন আৰু কোৰাভাই।
- সংগম যুগত নায়ক শিল HERO STONE বা নাডু কল পূজা তাৎপৰ্যপূৰ্ণ আছিল আৰু যুদ্ধত যোদ্ধাই দেখুওৱা বীৰত্বৰ স্মৃতিত স্থাপন কৰা হৈছিল। তামিল নাডুৰ বিভিন্ন ঠাইত কিংবদন্তি লিখা বহুতো নায়ক শিল পোৱা গৈছিল। এই ধৰণৰ মৃতকক পূজা কৰাৰ এক বৃহৎ প্ৰাচীনতা আছে।

চাৰুকলা FINE ARTS

- ৰাজদৰবাৰত পানৰ আৰু ভিৰালিয়াৰ নামৰ সংগীতজ্ঞ আছিল। লোকগীত আৰু লোকনৃত্যৰ বিশেষজ্ঞ আছিল।
- সংগম সাহিত্যত বিভিন্ন ধৰণৰ যাজ্ঞ আৰু ঢোলৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে।
- নৃত্য পৰিবেশন কৰিছিল কনিগাইয়াৰে।
- কৃথু আছিল ৰাইজৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় মনোৰঞ্জন।

সংগম যুগৰ অৰ্থনীতি ECONOMY OF SANGAM AGE

- কৃষি আছিল প্ৰধান বৃত্তি আৰু ধান আছিল সাধাৰণ শস্য।

- চেৰা ৰাজ্যত কঁঠাল আৰু জালুক বিখ্যাত আছিল।
- চোল আৰু পাণ্ড্য ৰাজ্যত ধান আছিল প্ৰধান খেতি।
- ভূমি ৰাজহ ৰাষ্ট্ৰৰ আয়ৰ প্ৰধান উৎস আছিল আনহাতে বৈদেশিক বাণিজ্যৰ ওপৰতো শুল্ক আৰোপ কৰা হৈছিল।
- পট্টিনাপলাই বুলিলে পুহাৰৰ সাগৰীয় বন্দৰত নিয়োজিত শুল্ক বিষয়াসকলক বুজোৱা হয়।
- কপাহ আৰু ৰেচমৰ কাপোৰ কাটি বোৱাই উচ্চ মানদণ্ড লাভ কৰিছিল।
- উৰাইযুৰত বোৱা কপাহী কাপোৰৰ বাবে পশ্চিমীয়া বিশ্বত যথেষ্ট চাহিদা আছিল।
- সংগম যুগত আভ্যন্তৰীণ আৰু বৈদেশিক বাণিজ্য দুয়োটা সুসংগঠিত আৰু দ্ৰুতগতিত চলিছিল।
- ব্যৱসায়ীসকলে গাড়ীত আৰু জন্তুৰ পিঠিত বস্তুবোৰ এখন ঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ লৈ গৈছিল।
- আভ্যন্তৰীণ বাণিজ্য বেছিভাগেই বিনিময় ব্যৱস্থাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হৈছিল।
- দক্ষিণ ভাৰত আৰু গ্ৰীক ৰাজ্যৰ মাজত বহিঃ বাণিজ্য চলিছিল।
- বন্দৰ চহৰ পুহাৰ বৈদেশিক বাণিজ্যৰ এম্পোৰিয়ামত পৰিণত হ'ল, কিয়নো এই বন্দৰত ডাঙৰ ডাঙৰ জাহাজে বহুমূলীয়া সামগ্ৰী লৈ প্ৰৱেশ কৰিছিল।
- বাণিজ্যিক কাৰ্যকলাপৰ অন্যান্য বন্দৰসমূহ হ'ল টাণ্ডি, মুছিৰি, কোৰকাই, আৰিক্কামেডু আৰু মৰাক্কানাম।
- পেৰিপ্লাছৰ লেখকে বৈদেশিক বাণিজ্যৰ আটাইতকৈ মূল্যবান তথ্য আগবঢ়াইছে।
- সংগম যুগৰ মূল ৰপ্তানি আছিল কপাহী কাপোৰ, জালুক, আদা, ইলাচি, দালচেনি আৰু হালধি আদি মছলা, হাতীদাঁতৰ সামগ্ৰী, মুকুতা আৰু বহুমূলীয়া শিল।
- সোণ, ঘোঁৰা আৰু মদ আদি আছিল প্ৰধান আমদানিৰ সামগ্ৰী।

সংগম যুগৰ অন্ত **END OF SANGAM AGE**

- তৃতীয় শতিকাৰ শেষৰ ফালে সংগম যুগত লাহে লাহে ইয়াৰ অৱনতি ঘটিছিল।
- প্ৰায় ডেৰ শতিকা ধৰি কলাভ্ৰাসকলে তামিল দেশ শাসন কৰিছিল।
- এই সময়ছোৱাত জৈন আৰু বৌদ্ধ ধৰ্ম প্ৰধান হৈ পৰে
- উত্তৰ তামিলনাডুৰ পল্লৱ আৰু দক্ষিণ তামিলনাডুৰ পাণ্ড্যসকলে কলাভ্ৰাসকলক তামিল দেশৰ পৰা খেদি খেদি নিজৰ শাসন প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।

অধ্যায় ৯: গুপ্ত সাম্রাজ্য GUPTA EMPIRE

পৃষ্ঠভূমি BACKGROUND

- যদিও গুপ্ত সাম্রাজ্য মৌর্য সাম্রাজ্য দৰে বিশাল নাছিল ই উত্তৰ ভাৰতক ৩৫৫ চনৰ পৰা ৪৫৫ খ্রীষ্টাব্দলৈকে এক শতিকাবো অধিক সময় ৰাজনৈতিকভাৱে একত্ৰিত কৰিছিল।
- গুপ্তৰ মূল ৰাজ্যখনে খ্রীষ্টীয় তৃতীয় শতিকাৰ শেষৰ ফালে উত্তৰ প্ৰদেশ আৰু বিহাৰক সামৰি লৈছিল গুপ্ত যুগৰ দৰিদ্ৰ কুপটাটে প্ৰয়াগ (আলাহাবাদ)ৰ মূল কেন্দ্ৰ।

উৎসসমূহ SOURCES

১/ পুৰাণ

২) দেৱীচন্দ্ৰগুপ্তম আৰু মুদ্ৰাক্ষসম।

৩/ ফাহিয়েনৰ হিচাপ।

৪/ নুমিছমেটছ

৫/ শিলালিপি

আৰম্ভণিৰ শাসকসকল EARLY RULERS

- গুপ্ত বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল শ্ৰী গুপ্ত।
- তেওঁৰ পিছত ঘটোটকাচ ৰাজপাটত বহে। এই দুজনক মহাৰাজ বুলি কোৱা হৈছিল।

চন্দ্ৰগুপ্ত ১ (৩২০-৩৩০ খ্রীষ্টাব্দ)

- ১ম মহাৰাজাধিৰাজ (ৰজাসকলৰ মহান ৰজা) বুলি কোৱা হ'ব
- লিচাভিসকলৰ সৈতে বৈবাহিক মিত্ৰতাৰে তেওঁ নিজৰ স্থিতি শক্তিশালী কৰিছিল।
- প্ৰথম চন্দ্ৰগুপ্তক গুপ্ত যুগৰ প্ৰতিষ্ঠাপক বুলি গণ্য কৰা হয় যিটো ৩২০ খ্রীষ্টাব্দত তেওঁৰ ৰাজপাটত বহাৰ পৰা আৰম্ভ হয়

সমুদ্রগুপ্ত SAMUDRAGUPTA (৩৩০-৩৮০ খ্রীষ্টাব্দ)

- গুপ্ত বংশৰ শাসকসকলৰ ভিতৰত সমুদ্রগুপ্ত আছিল সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ।
- তেওঁ শিল্প আৰু সাহিত্যৰ প্ৰতি প্ৰেমী, সংগীত আৰু কবিতাত স্ব-দক্ষ, সেয়েহে তেওঁক কবিৰাজ বুলি কোৱা হয়।
- বীনাৰ সৈতে তেওঁক চিত্ৰিত কৰা তেওঁৰ ছবিখন তেওঁ জাৰি কৰা মুদ্ৰাত পোৱা যায়। সংগীতৰ প্ৰতি তেওঁৰ দক্ষতা আৰু আগ্ৰহৰ প্ৰমাণ।
- বিখ্যাত হৰিসেনাৰ লগতে বহু কবি আৰু পণ্ডিতক পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।
- তেওঁ বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতি তীব্ৰ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছিল আৰু মহান বৌদ্ধ পণ্ডিত বাসুবন্ধুৰ পৃষ্ঠপোষক আছিল।
- বৌদ্ধ ৰজা মেঘবৰ্মান (শ্ৰীলংকাৰ ৰজা)কো বোধগয়াত মঠ নিৰ্মাণৰ অনুমতি দিছিল।
- বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰথৰ অনুগামী আছিল যদিও অন্য ধৰ্মৰ প্ৰতি সহনশীল।

এলাহাবাদ স্তম্ভ শিলালিপি ALLAHABAD PILLARS INSCRIPTION

- সমুদ্রগুপ্তৰ ৰাজত্বকালৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস হৈছে এলাহাবাদ স্তম্ভৰ শিলালিপি। ইয়াত তেওঁৰ ব্যক্তিত্ব আৰু কৃতিত্বৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। এই শিলালিপি এটা অশোক স্তম্ভত খোদিত কৰা হৈছে।
- ধ্ৰুপদী সংস্কৃতত, নাগৰী লিপি ব্যৱহাৰ কৰি লিখা হৈছে। ইয়াত হৰিসেনাই ৰচনা কৰা ৩৩টা শাৰীৰে গঠিত।
- ইয়াত সমুদ্রগুপ্তৰ ৰাজপাটত বহাৰ পৰিস্থিতি, উত্তৰ ভাৰত আৰু ডেকানত তেওঁৰ সামৰিক অভিযান, সমসাময়িক অন্যান্য শাসকৰ সৈতে তেওঁৰ সম্পৰ্ক, কবি আৰু পণ্ডিত হিচাপে তেওঁৰ সাফল্যৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰা হৈছে।
- তেওঁৰ সামৰিক কৃতিত্বৰ বাবেই সমুদ্রগুপ্তক 'ভাৰতীয় নেপোলিয়ন' বুলি প্ৰশংসা কৰা হৈছিল।

চন্দ্রগুপ্ত ২ CHANDRAGUPTA 2 (৩৮০-৪১৫ খ্রীষ্টাব্দ)

- সমুদ্রগুপ্তৰ পিছত তেওঁৰ পুত্ৰ চন্দ্রগুপ্ত দ্বিতীয় বিক্ৰমাদিত্য ৰাজপাটত বহে।
- এই সময়ছোৱাত যি উচ্চ পৰ্যায়ৰ সাংস্কৃতিক অগ্ৰগতি লাভ কৰা হৈছিল, তাৰ বাবেই গুপ্ত যুগৰ সাধাৰণতে সোণালী যুগ বুলি কোৱা হয়।
- সামৰিক বিজয় আৰু বিবাহ মিত্ৰতাৰ দ্বাৰা নিজৰ সাম্ৰাজ্য সম্প্ৰসাৰণ কৰে।
- তেওঁ কন্যা প্ৰভাতিক বাকটক ৰাজকুমাৰ দ্বিতীয় ৰুদ্ৰসেনৰ সৈতে বিয়া দিয়ে।
- এই মিত্ৰতাই এক উপযোগী উদ্দেশ্য সাধন কৰিছিল যেতিয়া চন্দ্রগুপ্ত-দ্বিতীয়ই পশ্চিম ভাৰতত শকসকলৰ বিৰুদ্ধে অভিযান আৰম্ভ কৰিছিল।

পশ্চিম ভাৰত বিজয় CONQUEST OF WESTERN INDIA-

- শক বংশৰ শেষ শাসক তৃতীয় ৰুদ্ৰসিংহক পৰাজিত কৰি, সিংহাসনৰ পৰা নমাই হত্যা কৰা হয়।
- পশ্চিম মালৱা আৰু কাঠিয়াৱাৰ উপদ্বীপত তেওঁৰ ভূখণ্ড গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ লগত সংযুক্ত কৰা হয়।
- এই বিজয়ৰ পিছত তেওঁ অশ্বযজ্ঞ কৰি সকাৰী উপাধি ধাৰণ কৰে, অৰ্থাৎ 'শক ধ্বংসকাৰী'। তেওঁ নিজকে বিক্ৰমাদিত্য বুলিও কয়।

বিজয়ৰ প্ৰভাৱ IMPACT OF CONQUEST

- পশ্চিম ভাৰত জয়ৰ ফলত সাম্ৰাজ্যৰ পশ্চিম সীমা আৰব সাগৰলৈকে গৈ ব্ৰচ, সোপাৰা, কেশ্বে আৰু অন্যান্য সাগৰীয় বন্দৰলৈ প্ৰৱেশ লাভ কৰে।
- ইয়াৰ ফলত গুপ্ত সাম্ৰাজ্যই পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ সৈতে বাণিজ্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

- উজ্জয়িন এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ বাণিজ্যিক চহৰত পৰিণত হয় আৰু অতি সোনকালেই গুপ্তসকলৰ বিকল্প ৰাজধানী হৈ পৰে।

ফাহিয়েনৰ ভ্ৰমণ FAHIEN'S VISIT (৩৯৯ খ্ৰীষ্টাব্দ)

- চীনৰ বিখ্যাত তীৰ্থযাত্ৰী, ফাহিয়েন চন্দ্ৰগুপ্তৰ দ্বিতীয় দিনত ভাৰত ভ্ৰমণ কৰিছিল।
- তেওঁ পেছাৱাৰ, মথুৰা, কনৌজ, শ্ৰৱস্তি, কপিলাবাস্তু, কুচিনাগৰা, পাটলিপুত্ৰ, কাশী আৰু বোধ গয়াকে ধৰি অন্যান্য ঠাই ভ্ৰমণ কৰে।
- তেওঁৰ এই ভ্ৰমণৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল বুদ্ধৰ ভূমি দৰ্শন আৰু ভাৰতৰ পৰা বৌদ্ধ পাণ্ডুলিপি সংগ্ৰহ কৰা।
- ফাহিয়েনে গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ ধৰ্মীয়, সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক অৱস্থা সম্পৰ্কে বহুমূলীয়া তথ্য আগবঢ়ায়।
- ফাহিয়েনে কপিলাবাস্তু আৰু কুচিনাগৰা আদি বৌদ্ধ ধৰ্মৰ কিছুমান পবিত্ৰ স্থানৰ অসন্তুষ্টিজনক অৱস্থাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

গুপ্ত প্ৰশাসন GUPTA ADMINISTRATION

- তেওঁ গুপ্ত প্ৰশাসনক মৃদু আৰু উপকাৰী বুলি বৰ্ণনা কৰিছে।
- মানুহৰ চাল-চলনত কোনো বাধা নাছিল আৰু তেওঁলোকে বহু পৰিমাণে ব্যক্তিগত স্বাধীনতা লাভ কৰিছিল।
- ব্যক্তিগত জীৱনত ৰাষ্ট্ৰৰ কোনো হস্তক্ষেপ নাছিল। শাস্তি কঠোৰ নাছিল। জৰিমনা বিহাৰ কৰাটো এটা সাধাৰণ শাস্তি আছিল।
- প্ৰশাসন ইমানেই কাৰ্যক্ষম আছিল যে যাত্ৰীসকলৰ বাবে ৰাস্তা-ঘাট সুৰক্ষিত ৰখা হৈছিল, চোৰৰ ভয় নাছিল।
- তেওঁ উল্লেখ কৰে যে মানুহ সাধাৰণতে সমৃদ্ধিশালী আৰু অপৰাধ নগণ্য।
- গোটেই গংগা উপত্যকাত কোনো ভয় নোহোৱাকৈ যাত্ৰা কৰিবলৈ সক্ষম হোৱাৰ বাবে গুপ্ত প্ৰশাসনৰ দক্ষতাও শলাগ লৈছিল ফাহিয়েনে।

- সামগ্ৰিকভাৱে প্ৰশাসন মৌৰ্যতকৈ অধিক উদাৰ আছিল।

কুমাৰগুপ্ত KUMARGUPTA

- তেওঁ দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তৰ পুত্ৰ আৰু উত্তৰাধিকাৰী আছিল।
- তেওঁ নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভেটি স্থাপন কৰে।
- মধ্য এছিয়াৰ পৰা অহা হুনসকলৰ এটা শাখাই হিন্দুকুশ পৰ্বত পাৰ হৈ ভাৰত আক্ৰমণ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিছিল।

স্কন্দগুপ্ত SKANDAGUPTA

- তেওঁ হুনসকলৰ আক্ৰমণৰ সন্মুখীন হৈছিল। তেওঁ হুনসকলৰ বিৰুদ্ধে সফলভাৱে যুদ্ধ কৰি সাম্ৰাজ্য ৰক্ষা কৰিছিল।
- জুনাগড় শিলা-শিলালিপি- স্কন্দ গুপ্তৰ দ্বাৰা সুধৰসন হ্ৰদৰ পুনৰুদ্ধাৰ।

উত্তৰাধিকাৰীসকল SUCCESSORS

- স্কন্দগুপ্তৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ বহু উত্তৰাধিকাৰীয়ে যেনে পুৰুগুপ্ত, নৰসিংহগুপ্ত, বুদ্ধগুপ্ত আৰু বালাদিত্যই গুপ্ত সাম্ৰাজ্যক হুনৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰিলে।

গুপ্ত প্ৰশাসন GUPTA ADMINISTRATION

- **ৰজা KING**- ৰজাৰ প্ৰশাসনত মুখ্যমন্ত্ৰী, সেনাপতি বা সেনাবাহিনীৰ সেনাপ্ৰধান আৰু অন্যান্য গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়াৰে গঠিত পৰিষদে সহায় কৰিছিল। সদায়ে প্ৰথম সন্তানৰ উত্তৰাধিকাৰীত্বৰ অধিকাৰ মানি চলা হোৱা নাছিল।
- **বিষয়াসকল OFFICIALS** - গুপ্ত শিলালিপিত সন্দিবিগ্ৰহ নামৰ এজন উচ্চ বিষয়াৰ কথা উল্লেখ আছে, সম্ভৱতঃ বৈদেশিক পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰী। কুমাৰমত্ৰ্য আৰু আয়ুক্ত নামৰ এক শ্ৰেণীৰ বিষয়াৰ জৰিয়তে ৰজাই প্ৰাদেশিক প্ৰশাসনৰ লগত ঘনিষ্ঠ যোগাযোগ বজাই ৰাখিছিল। বহুত কাৰ্যালয়/ পদ একেজন ব্যক্তিয়েই আছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাজকীয় নিয়ন্ত্ৰণ দুৰ্বল হৈ পৰিল।
- **সাম্ৰাজ্যৰ বিভাজন DIVISION OF EMPIRE**- গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰদেশসমূহ ভুক্তি আৰু প্ৰাদেশিক ৰাজ্যপালক উপৰিকা নামেৰে জনাজাত আছিল। বেছিভাগেই ৰাজকুমাৰৰ

মাজৰ পৰা নিৰ্বাচিত হৈছিল। ভক্তিসকলক বিষ্য বা জিলাত উপবিভক্ত কৰা হৈছিল।
বিশ্যপতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল। নগৰা শ্ৰেষ্ঠী আছিল নগৰ প্ৰশাসন চোৱাচিতা কৰা
বিষয়া। জিলাখনৰ গাঁওসমূহ গ্ৰামীকাৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছিল।

- **গাঁৱৰ মুখিয়াল VILLAGE HEADMAN**-গুপ্ত সময়ত গাঁৱৰ মুখিয়ালে গুৰুত্ব লাভ
কৰিছিল, বয়োজ্যেষ্ঠসকলৰ সহায়ত গাঁৱৰ কাম-কাজ পৰিচালনা কৰিছিল। এখন গাঁও বা
সৰু চহৰৰ প্ৰশাসনৰ লগত আগশাৰীৰ স্থানীয় উপাদানসমূহ জড়িত হৈ পৰিছিল।
তেওঁলোকৰ সন্মতি অবিহনে কোনো মাটিৰ লেনদেন কৰিব পৰা নহৈছিল।
- **সেনাবাহিনী ARMY**-ৰজাই নিজৰ স্থায়ী সেনা ৰাখিছিল, লগতে প্ৰয়োজনৰ সময়ত
সামন্তৰ দ্বাৰা যোগান সেনাবাহিনীৰ ধৰাৰ ব্যৱস্থা আছিল। ৰথসমূহ পাছৰফালে আৰু
অশ্বাৰোহী বাহিনী আগত থাকিছিল।
- **ন্যায় ব্যৱস্থা JUDICIARY**- পূৰ্বতকৈ গুপ্তসকলৰ অধীনত ন্যায়িক ব্যৱস্থা বহু বেছি
বিকশিত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত কেইবাখনো আইন পুথি সংকলন কৰা হৈছিল।
প্ৰথমবাৰৰ বাবে দেৱানী আৰু ফৌজদাৰী আইনৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল। চুৰি আৰু
ব্যভিচাৰ অপৰাধমূলক আইনৰ অধীনত আহিছিল। উত্তৰাধিকাৰ সম্পৰ্কে বিশদ আইন
প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল।

সামাজিক জীৱন SOCIAL LIFE

- গুপ্ত যুগত জাতি ব্যৱস্থা কঠিন হৈ পৰিল।
- ফাহিয়েনে উল্লেখ কৰিছে যে চন্দালসকলক সমাজৰ পৰা পৃথক কৰি ৰখা হৈছিল।
- গুপ্ত যুগত নাৰীৰ অৱস্থাও দুৰ্বিষহ হৈ পৰিছিল। স্বয়ম্ভাৰৰ চৰ্চা ত্যাগ কৰি মনুষ্যত্বিয়ে
ছোৱালীৰ কমবয়সত বিয়া দিয়াৰ পৰামৰ্শ দিছিল।
- গুপ্ত যুগত শূদ্ৰসকলৰ অৱস্থানৰ উন্নতি ঘটিছিল। তেওঁলোকক মহাকাব্য আৰু পুৰাণ
শুনিবলৈ অনুমতি দিয়া হৈছিল। ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণকো পূজা কৰিব পাৰিছিল।

ধৰ্ম RELIGION

- গুপ্ত যুগত ব্ৰাহ্মণ্যবাদৰ ৰাজত্ব আছিল। ইয়াৰ দুটা শাখা আছিল - বৈষ্ণৱ আৰু শৈৱ ধৰ্ম।

- গুপ্ত ৰজাসকলৰ অধিকাংশই বৈষ্ণৱী আছিল। তেওঁলোকে অশ্বমেধ যজ্ঞ কৰিছিল।
- এই সময়ছোৱাত পুৰাণৰ দৰে ধৰ্মীয় সাহিত্য ৰচনা কৰা হৈছিল।
- ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ অগ্ৰগতিৰ ফলত বৌদ্ধ আৰু জৈন ধৰ্মক অৱহেলা কৰা হৈছিল।
- পশ্চিম আৰু দক্ষিণ ভাৰতত জৈন ধৰ্মৰ প্ৰসাৰ ঘটিছিল।
- এই সময়ছোৱাত ৰালাভীত মহান জৈন পৰিষদ অনুষ্ঠিত হৈছিল আৰু শ্বেতম্ভৰৰ জৈন নীতি-নিয়ম ৰচনা কৰা হৈছিল।

অৰ্থনীতি ECONOMY

- **বৈদেশিক বাণিজ্যৰ হ্ৰাস DECLINE IN FOREIGN TRADE**-এই সময়ছোৱাত আমি বৈদেশিক বাণিজ্যৰ হ্ৰাস দেখিবলৈ পোৱা যায়।
- **ভিষ্টি VISHTI** - ৰাজসেনা আৰু বিষয়াসকলৰ সেৱাৰ বাবে ভিষ্টি নামৰ বলপূৰ্বক শ্ৰমৰ বলি হৈছিল গাঁওবাসী। ই কৰৰ সলনি বলপূৰ্বক শ্ৰম আছিল আৰু সেয়েহে ই সাপ্তাহিক মজুৰিৰ অধিকাৰী নাছিল। যিকোনো ব্যক্তিক বলপূৰ্বক শ্ৰমিক হিচাপে পঠিয়াব পাৰিছিল। অধিকাংশ শিলালিপিতে গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ মধ্যপ্ৰদেশ আৰু কঠিয়াৱাৰ অঞ্চলত ভিষ্টিক অধিক প্ৰচলিত আছিল বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে।
- **ভূমি স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰেণীৰ উত্থান RISE OF LANDED CLASS** - গুপ্ত যুগৰ আকৰ্ষণীয় বিকাশ আছিল স্থানীয় কৃষকৰ পৰিৱৰ্তে পুৰোহিত শ্ৰেণীৰ মাটিৰ মালিকস্বত্বৰ উত্থান। পুৰোহিতসকলক দিয়া ভূমি অনুদানৰ ফলত বহুতো অঞ্চল খেতিৰ আওতালৈ আনিছিল। কৃষকসকলক নিম্ন শ্ৰেণীলৈ হ্ৰাস কৰা হ'ল।
- **ভূমি অনুদান LAND GRANTS** - ব্ৰাহ্মণসকলক বৃহৎ পৰিসৰত দিয়া ভূমি অনুদানৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে গুপ্ত সময়ত ব্ৰাহ্মণৰ আধিপত্য অব্যাহত আছিল।
- **গুৰুত্বপূৰ্ণ বন্দৰ IMPORTANT PORT**-তামৰলিপ্তী বন্দৰে গুপ্ত যুগত উত্তৰ ভাৰতৰ বাণিজ্য চম্ভালিছিল।

শিল্প আৰু স্থাপত্য ART AND ARCHITECTURE

- এই সময়ছোৱাতে নাগাৰা আৰু দ্ৰাবিড় শিল্প শৈলী দুয়োটাৰে বিকাশ ঘটিছিল।
- ব্ৰাহ্মীৰ ওচৰৰ দেওগড়ৰ মন্দিৰ আৰু এলাহাবাদৰ সমীপৰ গড়হৰস্থিত মন্দিৰত থকা ভাস্কৰ্য্যসমূহ গুপ্ত শিল্পৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ নমুনা।
- গান্ধাৰ শৈলীৰ কোনো প্ৰভাৱ নাছিল। কিন্তু থিয় হৈ থকা মথুৰাৰ বুদ্ধৰ ধুনীয়া মূৰ্তিটোৱে অলপ গ্ৰীক শৈলী উন্মোচন কৰে।
- প্ৰথমে চুলতাংগাঞ্জত পোৱা বুদ্ধৰ বিশাল তামৰ মূৰ্তিটো এতিয়া বাৰ্মিংহাম সংগ্ৰহালয়ত ৰখা হৈছে, ইয়াৰ উচ্চতা প্ৰায় সাত ফুট আৰু ওজন প্ৰায় এক টন। ইয়াত ধাতুৰ কাৰুকাৰ্য্যৰ উৎকৃষ্টতা দেখুওৱা হৈছে।
- গুপ্ত যুগৰ দিল্লী লোহাৰ স্তম্ভটো ইমান শতিকা ধৰি সম্পূৰ্ণৰূপে ৰ'দ আৰু বৰষুণৰ সন্মুখীন হ'লেও এতিয়াও মামৰমুক্ত।
- গুপ্ত যুগৰ চিত্ৰকলা খালিয়ৰৰ ওচৰৰ বাঘ গুহাত BAGH CAVES দেখা যায়। অজন্তাৰ বেৰত বেছিভাগেই জাটকৰ কাহিনীত চিত্ৰিত কৰা ধৰণে বুদ্ধৰ জীৱনৰ চিত্ৰণ কৰিছে।
- শ্ৰীলংকাৰ চিগিৰিয়াত থকা চিত্ৰসমূহ অজন্তা শৈলীৰ দ্বাৰা অতিশয় প্ৰভাৱিত হৈছিল।

সাহিত্য LITERATURE

- সংস্কৃত সাহিত্যৰ শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য গুপ্ত যুগৰ আছিল।
- দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তৰ দৰবাৰখন বিখ্যাত নৱৰত্নসকলে শোভা বঢ়াইছিল।
- তেওঁলোকৰ ভিতৰত কালিদাস আগশাৰীত আছিল। তেওঁৰ শ্ৰেষ্ঠ কৰ্ম আছিল সংস্কৃত নাটক শকুন্তলা। ইয়াক 'পৃথিৱীৰ শ শ শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ'ৰ ভিতৰত অন্যতম বুলি গণ্য কৰা হয়।
- তেওঁ আৰু দুখন নাটক ৰচনা কৰিছিল - মালবিকাগ্নিমিত্ৰ আৰু বিক্ৰমৰসিয়া। তেওঁৰ দুখন সুপৰিচিত মহাকাব্য হ'ল ৰঘুবংশ আৰু কুমাৰসম্ভৱ। ঋতুসম্ভাৰ আৰু মেঘদূত তেওঁৰ গীত দুটা।
- এই সময়ছোৱাত মহাভাৰত আৰু ৰামায়ণক চূড়ান্ত স্পৰ্শ দিয়া হৈছিল আৰু বৰ্তমানৰ ৰূপত লিখা হৈছিল।

গুপ্ত সাম্রাজ্যৰ পতন FALL OF GUPTA EMPIRE

- মধ্য এছিয়াৰ পৰা হুনাসকলৰ আক্ৰমণৰ বাবে।
- মালৱাত যশোধৰ্মনৰ উত্থানৰ বাবে।
- সামন্ত আৰু স্বাধীন ৰাজ্যৰ উত্থান।
- ধৰ্মীয় আৰু অন্যান্য উদ্দেশ্যৰ বাবে ভূমি অনুদানৰ প্ৰথা বৃদ্ধি পোৱাৰ বাবে সেনাবাহিনী বজাই ৰখাটো কঠিন, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ ৰাজহ হ্ৰাস পাইছিল।
- বৈদেশিক বাণিজ্যৰ অৱনতি।

অধ্যায় ১০- গুপ্তৰ পিছৰ সময় POST GUPTA PERIOD

হৰ্ষা আৰু তেওঁৰ সময় HARSHA AND HIS TIMES

- গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ অৱনতিৰ পিছত উত্তৰ ভাৰতত ৰাজনৈতিক বিশৃংখলতা আৰু অমিলতাৰ সময় আহি পৰে।
- খ্ৰীষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ আৰম্ভণিতেহে হৰ্ষবৰ্ধনে উত্তৰ ভাৰতত বৃহত্তৰ ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰাত সফল হৈছিল।

উৎসসমূহ SOURCES

- বানৰ দ্বাৰা লিখা হৰ্ষচৰিত আৰু হিউৱেন ছাঙৰ ভ্ৰমণ বিৱৰণ (৭ম খ্ৰীষ্টাব্দ)।
- হৰ্ষ-বত্সৱলী, নগানন্দ আৰু প্ৰিয়দৰ্শিকৰ দ্বাৰা ৰচিত নাটক।
- মধুবেন প্লেটৰ শিলালিপি আৰু সোণপাট শিলালিপিও হৰ্ষৰ কালক্ৰম জানিবলৈ সহায়ক।
- বাংশখেৰা শিলালিপিত হৰ্ষৰ স্বাক্ষৰ আছে।

থানেশ্বৰৰ পুষ্যভূতি PUSHYABHUTIS OF THANESWAR

- হৰ্ষৰ পৰিয়ালৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল পুষ্যভূতি।
- পুষ্যভূতি গুপ্তসকলৰ সামন্ত আছিল। তেওঁলোকে নিজকে বৰ্ধন বুলি কয়।
- পুষ্যভূমি বংশৰ প্ৰথম গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰজা আছিল প্ৰভাকৰবৰ্ধন।
- তেওঁৰ ৰাজধানী আছিল দিল্লীৰ উত্তৰত অৱস্থিত থানেশ্বৰ।
- প্ৰভাকৰবৰ্ধনৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ ৰাজ্যবৰ্ধন সিংহাসনত আহে।
- ৰাজ্যবৰ্ধনক সাসংকে (বংগৰ শাসক) বধ কৰিছিল।
- থানেশ্বৰত ককায়েকৰ পিছত হৰ্ষই ৰাজপাটত বহে। তেওঁ কনৌজক ৰাজধানী হিচাপে লৈছিল।

দক্ষিণ দিশৰ সামৰিক অভিযান **SOUHWARD MILITARY EXPEDITION**

- হৰ্ষৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ সামৰিক অভিযান আছিল পশ্চিম চালুক্য শাসক দ্বিতীয় পুলকেচিনৰ বিৰুদ্ধে।
- হিউৱেন ছাঙৰ বিৱৰণী আৰু দ্বিতীয় পুলকেচিনৰ শিলালিপি দুয়োটাতে এই অভিযানৰ সবিশেষ তথ্য পোৱা গৈছে।
- হৰ্ষই নৰ্মদা নদীৰ দক্ষিণে নিজৰ ৰাজ্য সম্প্ৰসাৰণৰ উচ্চাকাংক্ষাৰে চালুক্য শাসকৰ বিৰুদ্ধে যাত্ৰা কৰিলে।
- কিন্তু দ্বিতীয় পুলকেচিনৰ আইহোল শিলালিপিত পুলকেচিনৰ হৰ্ষক পৰাজয়ৰ কথা উল্লেখ আছে, যিয়ে এই সাফল্যৰ পিছত পৰমেশ্বৰ উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল।
- আলহোলে শিলালিপি সংস্কৃত ভাষাত ৰবি কীৰ্তিয়ে কৰিছিল।
- হিউৱেন ছাঙৰ বিৱৰণীয়েও পুলকেচিনৰ জয় কথা উল্লেখ কৰিছে।

হৰ্ষ আৰু বৌদ্ধ ধৰ্ম **HARSHA AND BUDDHISM**

- প্ৰাথমিক জীৱনত হৰ্ষ এজন ভক্তিশীল শৈৱ আছিল যদিও পিছলৈ তেওঁ এজন উগ্ৰ হিনায়ন বৌদ্ধ ধৰ্মাৱলম্বী হৈ পৰে। হিউয়েন ছাঙে তেওঁক মহাযান বৌদ্ধ ধৰ্মলৈ ধৰ্মান্তৰিত কৰে।
- **আলাহাবাদ সন্মিলন ALLAHABAD CONFERENCE** → হিউৱেন ছাঙে তেওঁৰ বিৱৰণীত এলাহাবাদত অনুষ্ঠিত হোৱা সন্মিলনখনৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে, যাক প্ৰয়াগ নামেৰে জনা যায়। পাঁচ বছৰত এবাৰ তেওঁ সকলো ধৰ্মৰ প্ৰতিনিধিৰ সমাৱেশ আহ্বান কৰি ব্যয়বহুল উপহাৰেৰে সন্মান জনায়।
- **কনৌজ সভা KANAUJ ASSEMBLY** → হৰ্ষই কনৌজত চীনা তীৰ্থযাত্ৰী হিউৱেন ছাঙৰ সন্মান জনাই ৰাজত্বকালৰ শেষৰ ফালে ধৰ্মীয় সভাৰ আয়োজন কৰে। তেওঁ সকলো ধৰ্মীয় পন্থাৰ প্ৰতিনিধিক আমন্ত্ৰণ জনায়। হিউয়েন ছাঙে মহাযান মতবাদৰ মূল্যবোধৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰি আনৰ ওপৰত ইয়াৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। অৱশ্যে হিংসাত্মক পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হোৱাৰ লগতে অগ্নিসংযোগৰ ঘটনাও সংঘটিত হয়। হৰ্ষৰ জীৱনৰ ওপৰতো এক

প্ৰয়াস কৰা হৈছিল। অলপ পিছতে ইয়াক নিয়ন্ত্ৰণলৈ অনা হ'ল আৰু দোষীক শাস্তি দিয়া হ'ল। বিধানসভাৰ অন্তিম দিনা হিউৱেন ছাঙক ব্যৱহৃত উপহাৰেৰে সন্মানিত কৰা হয়।

হৰ্ষাৰ প্ৰশাসন HARSHA'S ADMINISTRATION

- উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ এক ষষ্ঠাংশ ভূমিকৰ হিচাপে সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল।মৌৰ্য যুগৰ নিষ্ঠুৰ শাস্তি হৰ্ষৰ সময়তো চলি আছিল।
- হিউৱেন ছাঙে এই বিচাৰক বৰ্গৰ আৰু অন্ধবিশ্বাসী বুলি গৰিহণা দিয়ে।
- পুৰোহিতসকলক মাটিৰ অনুদান দিয়া হৈছিল। ইয়াৰ উপৰিও হৰ্ষক চাৰ্টাৰৰ জৰিয়তে বিষয়াসকলক মাটি প্ৰদান কৰাৰ কৃতিত্ব দিয়া হয়। এইদৰে তেওঁৰ প্ৰশাসন অধিক সামন্তীয় আৰু বিকেন্দ্ৰীকৃত আছিল।
- বিষয়াক মাটিৰ অনুদানৰ দ্বাৰা পুৰস্কৃত আৰু দৰমহা দিয়াৰ সামন্তীয় প্ৰথা হৰ্ষৰ অধীনত আৰম্ভ হোৱা যেন লাগে।
- হৰ্ষৰ সময়ত আইন-শৃংখলা ভালদৰে ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰা হোৱা নাছিল। হিউৱেন ছাঙেৰ সামগ্ৰীৰ লগত ডকাইতি হয় যদিও ভূমিৰ আইন অনুসৰি অপৰাধৰ বাবে কঠোৰ শাস্তি প্ৰদান কৰা হৈছিল বুলি তেওঁ বিৱৰণি দিছে।
- ৰাজহুৱা হিচাপ ৰক্ষা কৰাটো হৰ্ষৰ প্ৰশাসনৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য আছিল।
- হৰ্ষ যুগৰ খতিয়ান নিলোপিত নামেৰে জনাজাত আছিল আৰু ই বিশেষ বিষয়ৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছিল।

হৰ্ষাৰ অধীনত সমাজ আৰু অৰ্থনীতি SOCIETY AND ECONOMY UNDER HARSHA

- সমাজৰ চাৰিবিধ বিভাজন - ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য আৰু শূদ্ৰ - প্ৰচলিত আছিল।
- মহিলাৰ স্থিতি সন্তোষজনক নাছিল।
- হৰ্ষৰ দিনত বাণিজ্য আৰু বাণিজ্যৰ অৱনতি ঘটিছিল।
- গুপ্ত যুগৰ অৰ্থনীতিৰ তুলনাত অৰ্থনৈতিক তীব্ৰ অৱনতি ঘটিছিল।

হিউৱেন ছাঙেৰ বিৱৰণী HSUAN TSANG'S ACCOUNT

- হৰ্ষবৰ্ধন লেৰ ৰাজত্বকালত তেওঁ ভাৰত ভ্ৰমণ কৰিছিল; ৭ম খ্ৰীষ্টাব্দ।
- তেওঁ নালন্দাৰ বৌদ্ধ বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যয়ন কৰিবলৈ আৰু ভাৰতৰ পৰা বৌদ্ধ গ্ৰন্থ সংগ্ৰহ কৰিবলৈ আহিছিল।
- তেওঁ হৰ্ষৰ দৰবাৰ আৰু সেই দিনৰ জীৱনৰ জীৱন্ত বৰ্ণনা কৰিছে। এই বিৱৰণী ফা-হেইনৰ বিৱৰণীতকৈ বহুত ডাঙৰ।
- ই অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনৰ লগতে সেই সময়ৰ ধৰ্মীয় পন্থাৰ ওপৰতো বিৱৰণী দিছে।

সাংস্কৃতিক অগ্ৰগতি CULTURAL PROGRESS

- ছিৰপুৰ (চতুৰ্শগড়)ৰ লক্ষ্মণৰ ইটাৰ মন্দিৰ।
- তেওঁৰ জীৱনীকাৰ বানভট্টই তেওঁৰ ৰাজদৰবাৰ শোভা বঢ়াইছিল। হৰ্ষচৰিতৰ উপৰিও, তেওঁ ৰচনা কৰিছিল কদম্বৰী।
- হৰ্ষই তেওঁৰ উদাৰ অৱদানৰ দ্বাৰা নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়ক পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

নালাণ্ডা বিশ্ববিদ্যালয় NALANDA UNIVERSITY

- হিউয়েন ছাঙে নালাণ্ডা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অতি মূল্যবান বিৱৰণ দিছে।
- নালন্দা শব্দৰ অৰ্থ হৈছে "জ্ঞানদাতা"। ইয়াক গুপ্ত যুগত প্ৰথম কুমাৰগুপ্তই প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ইয়াৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীসকলে আৰু পিছলৈ হৰ্ষই।
- বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপকসকলক পণ্ডিত বুলি কোৱা হৈছিল। ইয়াৰ কেইজনমান প্ৰখ্যাত অধ্যাপক আছিল ডিঙনাগা, ধৰ্মপাল, অৱস্থাৰমতী আৰু শিলাভদ্ৰ।
- ধৰ্মপাল কাঞ্চিপুৰমৰ বাসিন্দা আছিল আৰু তেওঁ নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মুৰব্বী হৈছিল।
- নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয় আৱাসিক বিশ্ববিদ্যালয় আছিল আৰু থকা-খোৱাকে ধৰি শিক্ষা বিনামূলীয়া আছিল।

- বিভিন্ন শাসকে প্ৰদান কৰা ১০০ৰ পৰা ২০০ গাঁৱৰ পৰা আহৰণ কৰা ৰাজহৰ সৈতে ইয়াক বজাই ৰখা হৈছিল।
- যদিও ই মহাযান বিশ্ববিদ্যালয় আছিল, তথাপিও বেদ, হিনায়ন মতবাদ, সাংখ্য আৰু যোগ দৰ্শন আদি বিভিন্ন ধৰ্মীয় বিষয়ৰ শিক্ষাও দিয়া হৈছিল।
- তাৰ উপৰিও যুক্তি, ব্যাকৰণ, জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান, চিকিৎসা আৰু শিল্প আদি সাধাৰণ বিষয়বোৰ পাঠ্যক্ৰমত আছিল। ই কেৱল ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ পৰাই নহয়, পূবৰ বিভিন্ন দেশৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আকৰ্ষণ কৰিছিল।

তক্ষীলা বিশ্ববিদ্যালয় TAXILA UNIVERSITY

- ই বৌদ্ধ ধৰ্ম আৰু বৈদিক শিক্ষণ কেন্দ্ৰৰ এটা প্ৰাচীন স্থান যি ৬ষ্ঠ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব পৰা ৫ম খ্ৰীষ্টাব্দলৈকে পাকিস্তানত বৰ্তী আছিল।
- চাণক্য, চৰক, পানিনি তক্ষীলা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লগত জড়িত গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যক্তিত্ব।
- চাণক্যৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ অৰ্থশাস্ত্ৰ, তক্ষীলাতেই ৰচনা কৰা বুলি কোৱা হয়।
- খ্ৰীষ্টপূৰ্ব কেইবা শতিকা ধৰি ই শিক্ষাৰ এক উল্লেখযোগ্য কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল, আৰু খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৫ম শতিকাত চহৰখন ধ্বংস নোহোৱালৈকে পুৰণি বিশ্বৰ বিভিন্ন ঠাইৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আকৰ্ষণ কৰি আহিছিল।

অধ্যায় ১১-পল্লব আৰু চালুক্য PALLAVAS AND CHALUKYAS

পল্লবসকল PALLAVAS

- তামিল ৰাজ্যত সংগম যুগৰ অৱনতি ঘটাৰ পিছত প্ৰায় ২৫০ বছৰ ধৰি কলাভ্ৰা শাসন চলিছিল।
- ইয়াৰ পিছত পল্লবসকলে টণ্ডাইমণ্ডলামত নিজৰ ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰে আৰু ইয়াৰ ৰাজধানী কাঞ্চিপুৰমত স্থাপন কৰে।
- খ্ৰীষ্টীয় দশম শতিকাৰ আৰম্ভণিতে চোলসকলে টণ্ডাইমণ্ডলাম দখল কৰি নিজৰ সংলগ্ন নকৰালৈকে তেওঁলোকৰ শাসন বৰ্তি আছিল।
- ২৭৫ খ্ৰীষ্টাব্দৰ সময়ছোৱাত পল্লব বংশ প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল।

গুৰুত্বপূৰ্ণ শাসকসকল IMPORTANT RULERS

সিংহবীৰু SIMHAVISHNU

- তেওঁ কলাভ্ৰাসকলক ধ্বংস কৰি টণ্ডাইমণ্ডলামত পল্লব শাসন দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।
- তেওঁ চোলসকলক পৰাস্ত কৰি পল্লব ৰাজ্য কাবেৰী নদীলৈকে সম্প্ৰসাৰিত কৰে।

মহেন্দ্ৰবৰ্মান প্ৰথম MAHENDRAVARMAN 1(৬০০-৬৩০ খ্ৰীষ্টাব্দ)

- দীৰ্ঘদিনীয়া পল্লব - চালুক্য সংঘাত তেওঁৰ সময়ছোৱাত আৰম্ভ হৈছিল।
- দ্বিতীয় পুলুকেচিনে পল্লবসকলৰ বিৰুদ্ধে যাত্ৰা কৰি তেওঁলোকৰ ৰাজ্যৰ উত্তৰ অংশ দখল কৰে।
- তেওঁ সংস্কৃত গ্ৰন্থ মন্তবিলাস প্ৰহসনমৰো ৰচনা কৰিছিল।
- তেওঁৰ চিত্ৰকৰপুলি উপাধিয়ে তেওঁৰ চিত্ৰকলাৰ প্ৰতিভা উন্মোচন কৰে।

- তেওঁক সংগীতজ্ঞ হিচাপেও গণ্য কৰা হয়। কুদুমিয়ানমলাইত থকা সংগীতৰ শিলালিপি তেওঁৰ বুলি ধাৰণা কৰা হয়।

নৰসিংহবৰ্মান প্ৰথম NARASIMHAVARMAN 1 (৬৩০-৬৬৮ খ্ৰীষ্টাব্দ)

- তেওঁক মামাল্লা বুলিও জনা গৈছিল, যাৰ অৰ্থ হৈছে 'মহান মল্লযুঁজাৰু'।
- তেওঁ চালুক্য শাসক পুলাকেচিন দ্বিতীয়ৰ ৰ হাতত পিতৃৰ পৰাজয়ৰ প্ৰতিশোধ ল'ব চেষ্টা কৰিছিল।
- কাঞ্চিৰ ওচৰৰ মণিৰংগলম যুদ্ধত দ্বিতীয় পুলাকেচিনৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰ বিজয়ৰ কথা কুৰাম তামৰ ফলকত উল্লেখ আছে।
- তেওঁ ৰাজধানী চহৰ বাটাপি ধ্বংস কৰি 'বতাপিকোণ্ড' উপাধি গ্ৰহণ কৰে। তেওঁ হেৰুৱা ভূখণ্ড পুনৰ লাভ কৰিলে।
- আন এটা উল্লেখযোগ্য কৃতিত্ব আছিল শ্ৰীলংকালৈ তেওঁৰ নৌসেনা অভিযান।
- তেওঁৰ বন্ধু তথা শ্ৰীলংকাৰ ৰাজকুমাৰ মনবৰ্মাক তেওঁ সিংহাসন পুনৰ প্ৰদান কৰে।
- তেওঁৰ ৰাজত্বকালত হিউৱেন ছাঙে পল্লৱ ৰাজধানী কাঞ্চিপুৰম ভ্ৰমণ কৰিছিল।
- কাঞ্চিৰ বিষয়ে তেওঁৰ স্পষ্টকৈ বৰ্ণনা দিছে।
- তেওঁ ইয়াক এখন ডাঙৰ আৰু ধুনীয়া চহৰ বুলি কয় গৈছে য'ত ১০০টা বৌদ্ধ মঠ আছিল য'ত প্ৰায় ১০ হাজাৰ বৌদ্ধ সন্ন্যাসী বাস কৰিছিল।
- তেওঁৰ বিৱৰণী অনুসৰি কাঞ্চিৰ মানুহে মহান শিক্ষাক সন্মান কৰিছিল আৰু কাঞ্চিৰ ঘটিকাই বিদ্যাৰ এক মহান কেন্দ্ৰ হিচাপে কাম কৰিছিল।
- নৰসিংহবৰ্মান প্ৰথম মমল্লপুৰমৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল আৰু তেওঁৰ ৰাজত্বকালত একক ৰথ স্থাপন কৰা হৈছিল।

দ্বিতীয় নৰসিংহবৰ্মান বা ৰাজসিংহ NARASIMHAVARMAN II OR RAJASIMHA (৬৯৫-৭২২ খ্ৰীষ্টাব্দ)

- প্রথম নৰসিংহবৰ্মনৰ পিছত মহেন্দ্ৰবৰ্মান দ্বিতীয় আৰু পৰমেশ্বৰবৰ্মন প্ৰথম শাসন চলাইছিল।
- পল্লৱ-চালুক্য সংঘাত তেওঁলোকৰ ৰাজত্বকালতো অব্যাহত আছিল।
- ইয়াৰ পিছত দ্বিতীয় নৰসিংহবৰ্মান পল্লৱ ৰাজ্যৰ শাসক হয়।
- তেওঁক ৰাজসিংহ নামেৰেও জনা গৈছিল।
- মমল্লাপুৰমৰ শ্বোৰ মন্দিৰ আৰু কাঞ্চিপুৰমৰ কৈলাসনাথ মন্দিৰ এই সময়ছোৱাত নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল।
- বিখ্যাত সংস্কৃত পণ্ডিত দণ্ডিনে তেওঁৰ দৰবাৰ শোভা বঢ়াইছিল বুলি কোৱা হয়।
- তেওঁ চীনলৈ দূতাবাস পঠিয়াইছিল আৰু তেওঁৰ ৰাজত্বকালত সামুদ্ৰিক বাণিজ্য বৃদ্ধি পাইছিল।

পিছৰ শাসকসকল **LATER RULERS**

- তেওঁৰ পিছত দ্বিতীয় পৰমেশ্বৰবৰ্মন আৰু দ্বিতীয় নন্দীবৰ্মান ৰাজপাটত বহে।
- পল্লৱ শাসন খ্ৰীষ্টপূৰ্ব পিন্ধ শতিকাৰ শেষলৈকে চলিছিল।
- চোল ৰজা প্ৰথম আদিত্যই শেষ পল্লৱ শাসক অপৰাজিতাক পৰাস্ত কৰি কাঞ্চি অঞ্চল দখল কৰে।
- ইয়াৰ লগে লগে পল্লৱ বংশৰ শাসনৰ অন্ত পৰিল।

প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা **ADMINISTRATIVE SYSTEM**

- পল্লৱ ৰাজ্যক কোট্টমত বিভক্ত কৰা হৈছিল।
- কোট্টামৰ পৰিচালনা কৰিছিল ৰজাই নিযুক্ত কৰা বিষয়াসকলে।

- ৰজা প্ৰশাসনৰ কেন্দ্ৰবিন্দুত আছিল য'ত তেওঁক সক্ষম মন্ত্ৰীসকলে সহায় কৰিছিল।
- তেওঁ ন্যায়ৰ বিচাৰ কৰিছিল। তেওঁ সু-প্ৰশিক্ষিত সেনাবাহিনী বজাই ৰাখিছিল।
- তেওঁ দেৱধান নামেৰে জনাজাত মন্দিৰসমূহ আৰু ব্ৰহ্মদেয় নামেৰে জনাজাত ব্ৰাহ্মণসকলকো ভূমি-অনুদান আগবঢ়াইছিল।
- ভূমিকৰ আছিল চৰকাৰী ৰাজহৰ প্ৰধান উৎস। ব্ৰহ্মদেৱ আৰু দেৱধানৰ মাটি কৰ ৰেহাই দিয়া হৈছিল।

সমাজ SOCIETY

- জাতি ব্যৱস্থা কঠিন আছিল।
- শৈৱ নয়নমাৰ আৰু বৈষ্ণৱ আলৱাৰসকলে শৈৱ আৰু বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগাইছিল। ইয়াক ভক্তি আন্দোলন বুলি জনা যায়।
- তেওঁলোকে তামিল ভাষাত গীত ৰচনা কৰিছিল। এই গীতবোৰে ভক্তিৰ গুৰুত্ব প্ৰকাশ কৰিছিল।

শিক্ষা আৰু সাহিত্য EDUCATION AND LITERATURE

- পল্লৱসকল বিদ্যাৰ মহান পৃষ্ঠপোষক আছিল। তেওঁলোকৰ ৰাজধানী কাঞ্চি আছিল এক প্ৰাচীন শিক্ষাৰ কেন্দ্ৰ। ঘটিকাত কাঞ্চি জনপ্ৰিয় আছিল আৰু ভাৰতৰ সকলো প্ৰান্তৰ পৰা আৰু বিদেশৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আকৰ্ষণ কৰিছিল।
- কদম্ব বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক ময়ুৰসৰ্মানে কাঞ্চিত বেদ অধ্যয়ন কৰিছিল। ডিংগনাগ নামৰ বৌদ্ধ সাহিত্যিক কাঞ্চিত অধ্যয়ন কৰিবলৈ আহিছিল। পিছলৈ নালনদা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মুৰব্বী হোৱা ধৰ্মপাল কাঞ্চিৰ অন্তৰ্গত আছিল। ভৰৱী, মহান সংস্কৃত পণ্ডিত সিংহবীৰুৰ সময়ত বাস কৰিছিল। দণ্ডিন নামৰ আন এজন সংস্কৃত সাহিত্যিকে দ্বিতীয় নৰসিংহবৰ্মনৰ দৰবাৰ শোভা বঢ়াইছিল।
- নয়নমাৰ আৰু আলৱাৰসকলে তামিল ভাষাত ধৰ্মীয় গীত ৰচনা কৰিছিল। নয়নমাৰৰ দ্বাৰা ৰচিত দেৱৰাম আৰু আলৱাৰৰ দ্বাৰা ৰচিত নলয়ৰাদিব্যপ্ৰবন্দমে পল্লৱ যুগৰ ধৰ্মীয় সাহিত্যক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। পেকুণ্ডেভাৰনক দ্বিতীয় নন্দীবৰ্মনৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল আৰু তেওঁ মহাভাৰতখন ভাৰতভেনবেইন তামিলত অনুবাদ কৰিছিল। নন্দীক্কালান্ধগাৱাছ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ কিন্তু এই গ্ৰন্থখনৰ লেখক কোন সেয়া জনা নাযায়।

পল্লবসকলৰ মন্দিৰ স্থাপত্য PALLAVA TEMPLE STRUCTURE

- পল্লবসকলে শিলৰ পৰা মন্দিৰ খনন কলাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।
- দৰাচলতে দ্ৰাবিড় শৈলীৰ মন্দিৰ স্থাপত্যৰ আৰম্ভণি পল্লব শাসনৰ পৰাই হৈছিল।

চাৰুকলা FINE ARTS

- সীতুনবাসল চিত্ৰসমূহ এই যুগৰ অন্তৰ্গত আছিল।
- দক্ষিণচিত্ৰ নামৰ টীকাখন চিত্ৰকৰাপুলি উপাধি থকা মহেন্দ্ৰবৰ্মন প্ৰথমৰ ৰাজত্বকালত সংকলিত হৈছিল।
- গংগাৰ অৱতৰণ বা অৰ্জুনৰ তপস্যাক শিলৰ ফ্ৰেস্কো চিত্ৰ fresco painting বোলা হয়।

চালুক্য CHALUKYAS

- পশ্চিম চালুক্যসকলে ডেকানৰ বিস্তৃত অঞ্চলত প্ৰায় দুশতিকা শাসন কৰিছিল আৰু তাৰ পিছত ৰাষ্ট্ৰকুটসকল শক্তিশালী হৈ উঠিছিল।
- পশ্চিম চালুক্যৰ পৰিয়ালটোৰ শাখা আছিল ভেংগীৰ পূব চালুক্য আৰু কল্যাণীৰ চালুক্য।
- পুলকেছিন প্ৰথম আছিল চালুক্য বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক। তেওঁ বাটাপি বা বাদামীক ৰাজধানী হিচাপে লৈ এখন সৰু ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।

পুলকেচিন ২ PULAKESIN 2 (৬০৮-৬৪২ খ্ৰীষ্টাব্দ)

- তেওঁৰ দ্বাৰা জাৰি কৰা আইহোলে শিলালিপিত তেওঁৰ ৰাজত্বকালৰ সবিশেষ উল্লেখ আছে।
- দ্বিতীয় পুলকেছিনৰ উল্লেখযোগ্য সাফল্য আছিল নৰ্মদা নদীৰ পাৰৰ হৰ্ষবৰ্ধনৰ পৰাজয়। তেওঁ হৰ্ষৰ দক্ষিণ জয়ৰ উচ্চাকাংক্ষাত বাধা ৰূপে ঠিয় দিছিল।

- দ্বিতীয় পুলকেছিনৰ ৰাজত্বকালৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিঘটনা আছিল হিউৱেন ছাঙৰ তেওঁৰ ৰাজ্য ভ্ৰমণ।

পুলকেছিনৰ ২ উত্তৰাধিকাৰী SUCCESSOR OF PULAKESIN 2

- দ্বিতীয় পুলকেছিনৰ উত্তৰাধিকাৰী আছিল বিক্ৰমাদিত্য।
- চালুক্য শাসকসকলৰ ভিতৰত কীৰ্তিবৰ্মান দ্বিতীয় আছিল শেষ শাসক।
- ৰাষ্ট্ৰকুট বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাপক দন্তীদুৰ্গে তেওঁক পৰাজিত কৰে।

প্ৰশাসন আৰু সমাজ ADMINISTRATION AND SOCIETY

- পল্লৱ আৰু চালুক্যসকলৰ বিপৰীতে চালুক্য প্ৰশাসন অতি কেন্দ্ৰীভূত আছিল।
- চালুক্যসকলৰ অধীনত গাঁৱৰ স্বায়ত্তশাসন অনুপস্থিত আছিল।
- আইহোল শিলালিপি ৰচনা কৰা দ্বিতীয় পুলকেছিনৰ দৰবাৰৰ কবি ৰবিকীৰ্তি, এজন জৈন আছিল।

মন্দিৰ স্থাপত্য TEMPLE ARCHITECTURE

- চালুক্যসকলে গাঁথনিগত মন্দিৰ নিৰ্মাণত ভেছাৰ Vesara শৈলীৰ বিকাশ ঘটাইছিল।
- কিন্তু ৰাষ্ট্ৰকুট আৰু হয়ছালৰ অধীনতহে ভেছাৰ শৈলীৰ শিখৰত উপনীত হৈছিল।
- গাঁথনিগত মন্দিৰ-আইহোলে, বাদামি আৰু পট্টোডাকাল।
- গুহা মন্দিৰ-অজন্তা, এলোৰা আৰু নাচিক।
- চালুক্য মন্দিৰ দুটা পৰ্যায়ত ভাগ হ'ব পাৰে।
- প্ৰথম পৰ্যায়টো আইহোলে আৰু বাদামীৰ মন্দিৰে প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। আইহোলেত পোৱা সত্তৰটা মন্দিৰৰ ভিতৰত চাৰিটা মন্দিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ।
 - লাধ খান মন্দিৰ হৈছে এটা স্তম্ভযুক্ত হলঘৰেৰে গঠিত নিম্ন, সমতল চালৰ গঠন।

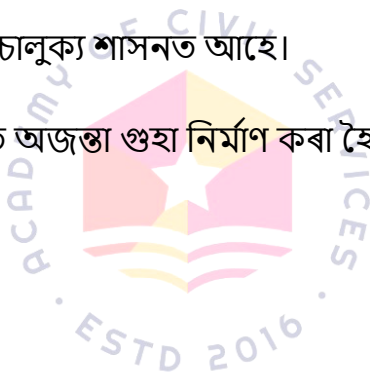
- দুৰ্গা মন্দিৰ বুদ্ধ চৈত্য়ৰ সৈতে মিল আছে।
- হুচিমালিগুডি মন্দিৰ।
- মেণ্ডটিৰ জৈন মন্দিৰ।
- বাদামী স্থিত মন্দিৰ
 - মুক্তেশ্বৰ মন্দিৰ আৰু মেলাগুটি শিৱালয়।
 - বাদামীত চাৰিটা শিল কাটি মন্দিৰ
- দ্বিতীয় পৰ্যায়-পট্টাডকাল
 - ইয়াত দহটা মন্দিৰ আছে, চাৰিটা উত্তৰ শৈলী আৰু বাকী ছটা দ্ৰাবিড় শৈলী। উত্তৰ শৈলীত পাপনাথ মন্দিৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য।
 - সংগমেশ্বৰ মন্দিৰ আৰু বিৰূপাক্ষ মন্দিৰ দ্ৰাবিড় শৈলীৰ বাবে বিখ্যাত।
- বিৰূপাক্ষ মন্দিৰ
 - কাঞ্চিপুৰমৰ কৈলাসনাথ মন্দিৰৰ আৰ্হিত নিৰ্মাণ কৰা হৈছে বিৰূপাক্ষ মন্দিৰ।
 - দ্বিতীয় বিক্ৰমাদিত্যৰ এগৰাকী ৰাণীয়ে ইয়াৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল।
 - কাঞ্চিৰ পৰা অনা ভাস্কৰ্য শিল্পীক ইয়াৰ নিৰ্মাণত নিয়োজিত কৰা হৈছিল।

চিত্ৰাংকন PAINTINGS

- বাদামী গুহা মন্দিৰ আৰু অজন্তা গুহাত চালুক্য চিত্ৰৰ উত্তম নমুনা দেখা যায়।
- দ্বিতীয় পুলকেচিনে পাৰ্চী দূতাবাসক দিয়া অভ্যৰ্থনা অজন্তাৰ এখন ছবিত চিত্ৰিত কৰা হৈছে।

বাকটক VAKATAKAS(২৫০ খ্রীষ্টাব্দ-৫০০ খ্রীষ্টাব্দ)

- উত্তৰ মহাৰাষ্ট্ৰ আৰু বিধাৰবা অঞ্চলৰ সাতবাহনসমূহৰ পিছত বাকটকসকলে ৰাজত্ব কৰে।
- ৰাজধানী-বৎসগুলামা (ৰাছিম)
- গুজৰাট, মহাৰাষ্ট্ৰ, চত্তিশগড়।
- নিজে ব্ৰাহ্মণ হোৱা বাকটকসকল ব্ৰাহ্মণক প্ৰদান কৰা বৃহৎ সংখ্যক তামৰ প্লেটৰ ভূমি অনুদানৰ পৰাই জনা যায়।
- সাংস্কৃতিকভাৱে বাকটক ব্ৰাহ্মণ্যবাদী ধাৰণা আৰু সামাজিক প্ৰতিষ্ঠান দক্ষিণ ভাৰতলৈ প্ৰেৰণৰ এক ধাৰা হৈ পৰিছিল।
- বাকটকৰ পিছত বাদামীৰ চালুক্য শাসনত আহে।
- বাকটকৰ পৃষ্ঠপোষকতাতে অজন্তা গুহা নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল।

প্ৰাক-ঐতিহাসিক যুগ THE PRE-HISTORY PERIOD

প্ৰাগঐতিহাসিক যুগ PREHISTORIC PERIOD

আদিপ্ৰস্তৰ যুগ Paleolithic

মধ্যপ্ৰস্তৰ যুগ Mesolithic

নৱপ্ৰস্তৰ যুগ Neolithic

ধাতুৰ যুগ Metal Age

প্ৰস্তৰ যুগ STONE AGE

- প্ৰাগঐতিহাসিক যুগৰ মানুহে উপযোগিতামূলক উদ্দেশ্যত শিল ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰা যুগক **প্ৰস্তৰ যুগ** বুলি কোৱা হয়।
- **প্ৰস্তৰ যুগ** তিনিটা বহল বিভাজনত বিভক্ত-
- **আদিপ্ৰস্তৰ যুগ** বা পুৰণি পাথৰ যুগ (অজ্ঞাত পৰা খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৮০০০ চনলৈকে),
- **মধ্যপ্ৰস্তৰ যুগ** বা মধ্য পাথৰ যুগ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৮০০০-খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৪০০০)
- **নৱপ্ৰস্তৰ যুগ** বা নতুন পাথৰ যুগ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৪০০০-খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২৫০০)

আদিপ্ৰস্তৰ যুগ PALEOLITHIC AGE

- **আদিপ্ৰস্তৰ যুগ**ত বাস কৰা মানুহ মূলতঃ খাদ্য সংগ্ৰাহক আছিল আৰু খাদ্যৰ বাবে প্ৰকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল।

- বন্যপ্রাণীক অকলসৰীয়াকৈ আৰু পিছলৈ দলবদ্ধভাৱে চিকাৰ আৰু খেদিবৰ বাবে এই লোকসকলে শিলৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু সঁজুলি তৈয়াৰ কৰিছিল।
- প্ৰথমে চিকাৰত সাধাৰণ শিল ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল যদিও গোটবোৰৰ আকাৰ বৃদ্ধি হ'বলৈ ধৰাৰ লগে লগে আৰু অধিক খাদ্যৰ প্ৰয়োজন হোৱাৰ লগে লগে এই লোকসকলে শিলৰ টুকুৰা টুকুৰ কৰি "বিশেষ সঁজুলি" তৈয়াৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, যিবোৰৰ এটা মূৰ জোঙা কৰি লৈছিল।
- খেতি আৰু ঘৰ নিৰ্মাণৰ কোনো জ্ঞান নাই।
- মানুহ জুই জ্বলাবলৈ আৰু ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ শিকিলে।

ভীমবেটকা শিলৰ আশ্ৰয় ROCK SHELTERS

- ভূপালৰ পৰা ৪৫ কিলোমিটাৰ দক্ষিণে বিষ্ণুচল পাহাৰৰ দক্ষিণ প্ৰান্তত মধ্যপ্ৰদেশৰ ৰাইচেন জিলাত ভীমবেটকা শিলৰ আশ্ৰয় শিলসমূহ অৱস্থিত।
- এইবোৰে ১ লাখ বছৰতকৈও অধিক সময় পুৰাপাথৰ যুগৰ বয়সৰ মানুহৰ বাবে আশ্ৰয় হিচাপে কাম কৰিছিল। এইটো ভাৰতৰ আটাইতকৈ একচেটিয়া পুৰাপাথৰ যুগৰ স্থান য'ত শিলৰ খোদিত আৰু চিত্ৰকলা আছে।
- আদি প্ৰস্তৰ যুগৰ, মধ্য প্ৰস্তৰ যুগ, তাম্ৰ যুগ, আৰম্ভণিৰ ঐতিহাসিক, আনকি মধ্যযুগৰো চিত্ৰসমূহ আছে।

মধ্য প্ৰস্তৰ যুগ MESOLITHIC AGE (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৮০০০-খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৪০০০)

- ই আছিল আদিপ্ৰস্তৰ যুগ আৰু নৱপ্ৰস্তৰ যুগৰ মাজৰ পৰিৱৰ্তনশীল পৰ্যায়।
- মধ্যপ্ৰস্তৰ যুগত শিলৰ সঁজুলিবোৰ অধিক জোঙা আৰু চোকা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।
- মধ্যপ্ৰস্তৰ যুগৰ স্থানসমূহত এক বিশেষ প্ৰকাৰৰ শিলৰ সঁজুলি পোৱা যায়। এইবোৰ শিলৰ সৰু সৰু বস্তু, প্ৰায়ে পাঁচ চেণ্টিমিটাৰতকৈ বেছি আকাৰৰ নহয়, আৰু সেয়েহে ইয়াক মাইক্ৰ'লিথ Microlith বুলি কোৱা হয়।

- পোহনীয়া জীৱ-জন্তু, উদ্যান শস্য, আদিম প্ৰকাৰৰ খেতি।
- ডাঙৰ জীৱ-জন্তু চিকাৰৰ পৰা সৰু জীৱ-জন্তু চিকাৰ আৰু মাছ ধৰালৈ পৰিৱৰ্তন হ'ল।
- এই পৰ্যায়ত ধনু-কাঁড়ৰ ব্যৱহাৰ আৰম্ভ হৈছিল।
- চিকাৰ-সংগ্ৰহৰ জীৱনধৰণ চলি থাকিল।
- অধিক সময়ৰ বাবে থিতাপি লোৱাৰ প্ৰৱণতা।
- ভীমবেটকা গুহাত **আদিপ্ৰস্তৰ** যুগ আৰু মেছলিথিক যুগৰ শিলৰ চিত্ৰ পোৱা গৈছে (চিত্ৰিত চৰাই, প্ৰাণী আৰু মানুহ)

নৱপ্ৰস্তৰ যুগ NEOLITHIC AGE (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৪০০০-খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২৫০০)

- নৱপ্ৰস্তৰ যুগ আছিল প্ৰস্তৰ যুগৰ শেষ পৰ্যায়।
- ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে অতি মিহিকৈ ফ্লেকযুক্ত, সৰু সৰু শিলৰ সঁজুলি, যাক ব্লেন্ড আৰু বুৰিন বুলিও কোৱা হয়।
- শিলৰ সঁজুলিৰ মিহি কৰিব শিকিছিল।
- গৰু, ঘোঁৰা, আৰু অন্যান্য খেতিৰ জীৱ-জন্তু ঘৰচীয়া কৰা যিবোৰ দুগ্ধ আৰু মাংসজাত সামগ্ৰীৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।
- চকা এই সময়ৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আৱিষ্কাৰ আছিল।
- প্ৰাচীন কৃষক সম্প্ৰদায়ৰ বৈশিষ্ট্য - শস্যৰ খেতি আৰু জীৱ-জন্তুৰ ঘৰচীয়া কৰাৰ।
- নৱপ্ৰস্তৰ যুগৰ সংস্কৃতিৰ আটাইতকৈ প্ৰাচীন প্ৰমাণ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৭০০০ চনত বোলান (বেলুচিস্তান) নদীৰ পাৰৰ মেহৰগড়ত পোৱা গৈছে যিয়ে কৃষি আৰু জীৱ-জন্তুৰ পোহনীয়াকৰণৰ আৰম্ভণি দেখুৱাইছে।
- গৰাকীৰ সৈতে কুকুৰ সমাধি → বুৰ্জাহোমৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য

চলকোলিথিক যুগ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৮০০-১০০০) শিলৰ তামৰ যুগ

- ভাৰতত ব্যৱহৃত তামৰ প্ৰথম ধাতুৰ ব্যৱহাৰেৰে চিহ্নিত কৰা হৈছে।
- নৱপ্ৰস্তৰ যুগ আৰু ব্ৰঞ্জ যুগৰ মাজৰ পৰিৱৰ্তন
- ধাতুৰ আকৰ গলনা, ধাতুৰ শিল্পকৰ্ম তৈয়াৰ কৰা।
- মাইক্ৰ’-লিথিক সঁজুলিৰ ব্যৱহাৰ চলি থাকিল।
- জলসিঞ্চন আৰু চপোৱাৰ জ্ঞান
- খননত গ্ৰেনাৰী, মথাউৰি আৰু দুৰ্গ আদি গঠন দেখা যায়
- মাটিৰ চৌকা লগতে বৃত্তাকাৰ আৰু আয়তাকাৰ আৰ্হিত বোকাৰে নিৰ্মিত মাটিৰ ঘৰ।
- উদয়পুৰৰ পৰা মালৱা আৰু মহাৰাষ্ট্ৰলৈকে সংস্কৃতি সীমিত আছিল।
- এই যুগৰ বিখ্যাত মৃৎশিল্প - কলা আৰু ৰঙা মৃৎশিল্প
- ধাতুৰ আকৰ লাভ কৰিবলৈ তেওঁলোকে বহু দূৰলৈ যাত্ৰা কৰিবলগীয়া হৈছিল যাৰ ফলত তাম্ৰ যুগৰ সংস্কৃতিৰ নেটৱৰ্কৰ উত্থান ঘটিছিল।
- ঘোঁৰাৰ লগত তেওঁলোক চিনাকি আছিল নে নাই সেয়া স্পষ্ট হোৱা নাই।

তাম্ৰ যুগৰ গুৰুত্ব IMPORTANCE OF CHALCOLITHIC AGE

- জলজ অঞ্চল আৰু ডাঠ অৰণ্যৰ বাহিৰে সমগ্ৰ দেশতে তাম্ৰ যুগৰ সম্প্ৰসাৰণ ঘটিছিল। মানুহবোৰ বেছিভাগেই পাহাৰ আৰু নদীৰ ওচৰতে বসতি স্থাপন কৰিছিল।
- প্ৰথমবাৰৰ বাবে ৰং কৰা মৃৎশিল্প ব্যৱহাৰ কৰিছিল।
- চলকলিথিক সম্প্ৰদায়ে ভাৰতৰ প্ৰথম গাঁও প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল।
- নৱপ্ৰস্তৰ যুগৰ সম্প্ৰদায়তকৈ চলকলিথিক সম্প্ৰদায়ে বহু বেছি পৰিমাণে শস্য উৎপাদন কৰিছিল।

সীমাবদ্ধতা LIMITATION

- মানুহৰ দুটা ধাতু মিহলোৱাৰ কোনো জ্ঞান নাছিল গতিকে শক্তিশালী ধাতু ব্ৰঞ্জৰ তেওঁলোকে সুন্দৰকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰিলে।
- তামৰ নিজস্ব সীমাবদ্ধতা আছিল, আৰু ইয়াৰ যোগানো কম আছিল।
- লিখা কলাৰ বিষয়ে মানুহ সচেতন নাছিল।
- বৃহৎ সংখ্যক শিশুক সমাধিস্থ কৰণ- অচিনাক্ত কাৰণত।
- চলকলিথিক সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক আৰ্হিই দীৰ্ঘায়ুৰ প্ৰসাৰ ঘটাব পৰা নাছিল।

লৌহ যুগ IRON AGE

- চলকলিথিক যুগৰ পিছত লৌহ যুগ আহে।
- বেদত লোহাৰ কথা সঘনাই উল্লেখ কৰা হৈছে।
- দক্ষিণ উপদ্বীপৰ লোহা যুগ প্ৰায়ে মেগালিথিক কবৰৰ সৈতে জড়িত।
- মেগালিথৰ অৰ্থ হৈছে ডাঙৰ শিল। সমাধিৰ গাঁতবোৰ এই শিলেৰে ঢাকি থোৱা আছিল।
- দক্ষিণ ভাৰতত এনে কবৰ ব্যাপকভাৱে পোৱা যায়।
- ক'লা-ৰঙা মৃৎশিল্প, কোদা আৰু কাঁচি আদি লোহাৰ সামগ্ৰী আৰু সৰু সৰু অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ সমাধিবোৰত পোৱা গৈছিল।